

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XVI

Sa. 61

Ocak 1952

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdler :

	Sayfa
BOSSERT, PROF. DR. H. TH. (Türkçeye çeviren : U. BAHADIR ALKİM) :	
Hititlerde yazı malzemesi ve yazı âletleri	1
————— : Schreibstoff und Schreibgeraet der Hethiter.....	9
FIRATLI, NEZİH : Dördüncü yüzyıl sonuna ait bir İmperator portresi ..	17
ARTUK, İBRAHİM : Emevilerden Halife Abdülmelik bin Mervan adına kesilmiş eşsiz bir kurşun mühür.....	21
BURİAN, ORHAN : Üç yüzyıl önce memleketimizi gezen İngilizlerden Peter Mundy	27

Tercümeler :

SCHNEIDER, ALFONS MARIA : XV. yüzyılda İstanbul'un nüfusu	35
---	----

Bibliyografya :

ATEŞ, AHMED : Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar ..	49
---	----

Haberler :

ALKİM, U. BAHADIR : Altıncı mevsim Karatepe çalışmaları	131
————— : Sixth season's work at Karatepe	134
İNAN, ABDÜLKADİR . İkinci Pazırık Kurganı	137
1951 yılının ilk altı ayında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitap ve dergiler	141

LEVHALAR

I—IV ^a - H. Th. Bossert
V—VI - N. Fıratlı
VII - İ. Artuk
VIII - O. Burian
IX—X - A. M. Schneider
XI—XVIII - A. Ateş
XIX—XXII - A. İnan

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1952
İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt : XVI

Ocak 1952

Sayı : 61

HİTİTLERDE YAZI MALZEMESİ VE YAZI
ÂLETLERİ

Prof. Dr. H. TH. BOSSERT

Türkçeye çeviren : U. BAHADIR ALKIM

Büyük Devlet zamanında Hititlerin kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazdıkları hepinizce bilinmekte ve fakat Boğazköy kil tabletlerinde Hititlerin yazı çeşitlerinden ancak birisinin kendisini muhafaza ettiği keyfiyeti umumiyetle daha az malûm bulunmaktadır. Çivi yazısı metinlerinden öğrendiğimize göre Hititlerde bir çok tahta tablet kâtipleri¹ mevcut idi; maamafih tahta tabletler Boğazköyü takriben M. ö. 1200 yıllarında tahrip eden yangın esnasında mahvolmuşlar ve ancak bunlara ait oldukları anlaşılan ve umumiyetle *bulla* adı verilen kil mühürlerin bir kısmı bugüne kadar intikal edebilmiştir. Üzerleri hiyeroglif şahıs adlı olan bu kil baskıları iki cilt halinde Güterbock tarafından yayınlamıştır²; yine aynı devre mensup buna benzer hiyeroglif mühürleri Tarsus'ta da meydana çıkarılmış olup bunların neşriyatı Gelb tarafından hazırlan-

¹ Boğazköy'deki tahta tablet yazarları hakkında H. G. Güterbock bilgi vermektedir, krş. Das Siegel bei den Hethitern, Symbolae ad iura orientis antiqui pertinentes Paulo Koschaker deductae, 1939, s. 26-36; ayrıca bk. E. Laroche: La bibliothèque de Hattuša, Archiv Orientalni, XVII (1949), s. 7-23.

² H. G. Güterbock: Siegel aus Boğazköy. Erster Teil 1940, zweiter Teil 1942.

maktadır³. Bittel, Boğazköy arşivinde tahta tabletlerin muhafazası için özel odaların mevcut olduğunu ispat edebilmiştir⁴. Kil *bulla*'ların nispeten az olan miktarı, tahta tablet arşivinin vüs'ati hakkında hiç bir şey ifade etmez. Çünkü kırallar, prensler yahut özel şahıslar tarafından ancak muayyen tahta tabletler mühürlenmekte, buna mukabil edebî, dinî, iktisadî yahut hukukî v.s. gibi muhtevayı haiz metin neveleri mühürlenmeye ekseriya ihtiyaç göstermemekte idi. Daha sonraki Küçük Hitit prenslikleri devrinde de ara sıra hiyeroğlif lejandlı, ender ahvalde âramî harf lejandlı mühür baskıları taşıyan kil *bulla*'larına rastlanır⁵. Yalnız M. ö. I inci bin yılı, II inci bin yıldan farklıdır: nitekim M. ö. I inci bin yılı Küçük Prensleri artık kil tablet üzerine yazmamışlar, münhasıran tahta tableti veya deriyi yazı malzemesi olarak kullanmışlardır.

Yangından kurtulmuş olsaydı bile, bu tahta tablet arşivinin Anadolu toprağında kendisini muhafaza edemeyeceği keyfiyeti ilminiz için çok büyük bir kayıptır. Bu suretle Hititoloji tek cepheli bir veche iktisap etmiştir; zira hiyeroğlif dili gerek Büyük Devlet ve gerek Küçük Prenslikler zamanında Hititlerin asıl lisanı idi. Bu lisan M.ö. II inci bin yılı Büyük kırallarının mühürlerde, binalarda ve kaya yazıtlarında kullandıkları yegâne lisan idi. Bu keyfiyet M. ö. I inci bin yılında Âramileşme ânına kadar aynı kalmıştır. Buna benzer bir hal Minos kültür bölgesi için de varittir. Tabletlere yazılmış olan Girit metinlerinden bugüne kadar intikal edebilen, listeler ve envanterlerdir⁶, yani bütün yazılı vesika bakiyelerinin ancak pek küçük bir kısmını teşkil etmektedir, ki bu vesikalar Marinatos'un göster-

³ Tarsus'ta bulunmuş olan bir mührün resmi için bk. Bossert: Altanatolien, 1942, res. 713.

⁴ K. Bittel: Bemerkungen zu dem auf Büyükkale (Boğazköy) entdeckten hethitischen Siegeldepot, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung I (1950-51), s. 164-173.

⁵ Geç-Hitit mühür bullarının resmi için bk. I. J. Gelb: Hittite Hieroglyphic Monuments 1939, Lev. LIX, res. 39; Bossert: Altanatolien, 1942, res. 975-982. Zincirli menşeli Âramî mühür örneği için ayrıca krş. Sendschirli V, 1943, Lev. 38, b.

⁶ Giriş mahiyetinde bir fikir vermek için A. J. Evans. Scripta Minoa I, 1909, ve II 1952; E. L. Bennett: The Pylos Tablets, 1951; ayrıca bk. G. Pugliese Caratelli: Le iscrizioni preehelleniche di Haghia Triada in Creta e della Grecia peninsulare, 1945; F. Chapouthier: Les écritures minoennes au palais de Mallia, 930.

meye çalıştığı gibi ⁷ papirüs üzerine yahut daha yakın olarak tahminimce tahta tabletler üzerine yazılmakta idi. Kululu'da mürekkeple yazılmış bir Geç-Hitit vazo parçası ⁸ tarafımda nasıl bulunmuş ise, Girit'te de mürekkep yazıtlı kil kupalar vardı ⁹. Mürekkep yazıtlı kaplara malik kültürlerde normal yazı malzemesinin tahta, deri yahut papirüs; normal yazı âletinin de fırça yahut kamış kalem olduğuna dair mutalâa serdetmek isterim.

Tahta tabletin yazı malzemesi olarak kendisini nasıl muhafaza edebildiği hakkında bir fikir edinebilmek için Mısır'a teveccüh etmek zaruretindeyiz. Sizlere, 25 × 14 cm. boyutunda ve 5 cm. kalınlığında olan (res. 1) sözde bir okul tableti gösteriyorum. Bu tahta tablet XVIII inci sülâleye maledilmekte, en geç Thutmosis III devrine ait bulunmaktadır. Düzleştirilmiş tahta yüzeyinin üzerine bir keten kumaş yapııştırılmıştır, keten kumaşın üstünde ise bir alçı kaplaması vardır ki, bu kaplamayı öğrenci, işi bittikten sonra silgi ile temizleyebilir veyahut kaplama çok aşınır ise onu çıkartabilir ¹⁰. Mısır tahta tabletleri, nasıl vaktiyle biz eski neslin üzerinde yazı yazmasını öğrendiğimiz aşağı yukarı arduvaz lehvalara tekabül ederse, Hitit tahta tabletleri de yetişenler için bir yazı malzemesi teşkil etmekte idi. Çünkü pahalı olan papirüs o zamanlar hiç şüphesiz Anadolu'ya, —umumiyetle kullanılan bir yazı malzemesi olarak— girmiş değildi. Hitit tahta tabletlerinin üzerlerinin bir bezle kaplı bulunmuş olması, düz mühür baskılarından anlaşılmaktadır, nitekim bu baskılar kumaşın örgü izlerini hâlâ muhafaza edegelmişlerdir ¹¹. Antik vesikalar yahut Orta Çağ vesikaları gibi, kil mühürler bizzat tahta tabletlerin üzerine basılmakta idi ¹². Mühürlerin düşmesini önlemek için, burada

⁷ Sp. Marinatos : Some general notes on the Minoan written documents, *Minos I*, 1951, s. 40.

⁸ H. Th. Bossert : *Jahrbuch für kleinasiatischer Forschung I* (1950-51), s. 224 ve Lev. XXXI.

⁹ A. Evans: *The Palace of Minos I*, 1921, s. 588, res. 431 ve s. 613-615, res. 450-452.

¹⁰ Res. 1, S. Casson: *Essays in Aegean Archaeology*, 1927, Lev. XVI'ya göredir.

¹¹ Krş. Güterbock : *Siegel aus Boğazköy II*, 1942, s. 3, müellif burada şöyle yazmaktadır: "189 No.lu bullanın düz bir alt yüzeyi olup bunun üzerinde bir dokuma izi vardır."

¹² Bu âdetin Boğazköy menşeli bir tablet üstündeki tatbiki için bk. Bossert: *Altanatolien*, 1942, res. 728, burada tabletin (KUB XXV 32) ortasına basılmış

tarifini yapamayacağımız muhtelif usuller mevcuttu. Şu halde Hitit vesikalarının tertibinde daha M. ö. II inci bin yılında mevcut olan ve yeni devirlere kadar intikal ederek örnekler veren iki çeşit mühürleme usulünü görmekteyiz. Bu vesile ile, Minos devri Girit'inde de her iki mühürleme tekniğinin mevcut olduğunun hassaten işaret edilmesi lâzımdır, ancak Girit'te bu tenkik o kadar erken bir çağda, Son-Minos devrinde, zail olduğu için mühürlü Yunan vesikaları bunlara irca edilmemektedir.

Şimdi, bu tahta tabletlerin yazılabilmiş olduğu âlete teveccüh edelim. Burada da sizlere Mısır orijinallerinden faydalanarak örnekler göstereceğim (res. 2); zira Yunanlıların ve Romalıların "*kalamus*" adını verdikleri kamış fırçalar ve kamış kalemler bize Anadolu'dan bugüne kadar intikal edememiştir. Bir kamışın bir ucu, bir fırçada olduğu gibi, lif haline getirilip lifleri sarkıncıya kadar çığnenmekte idi. Bunun yanı başında, Mısır'da, yüzeyi çok düz olan yazı malzemesine yazmak için âdeta bu günkü kalem uçlara tekabül eden kamış kalem de mevcuttu. Kalemler ve fırçalar, res. 2'de (sol) gördüğümüz bir palet içine sokulmakta idi¹³. Bu paletin üstünde siyah ve kırmızı renkteki mürekkebin karıştırılması için çukurlar açılmıştı. Bundan maada çift kutu şeklinde hokkalar dahi vardı (res. 2, sağ-aşağı). Maruf Zincirli kabartmasında Kıral Barrakab'ın önünde duran kâtip¹⁴ kolunun altında bir tahta *diptychon* taşımaktadır (res. 3). Şu halde, M. ö. 8 inci yüzyılın 2 nci yarısında tahta tablet üzerine yazan bir kâtibin gerçek bir tasvirine sahip bulunmaktayız, bu vesile ile kâtibin, hiyeroğlifleri yahut Âramî harflerini tableti üzerine resmettiğinde bir beis olmadığını da kaydedelim, zira usul aynı kalmıştır. Projeksiyonda (res. 2) yukarıda sağda balmumu tabletime yazı yazmak için kullanılan madenden bir kalem görüyorsunuz. Romalıların "*stilus*" adını verdikleri bu yazı âletinin ucuna ekseriya —fakat daima değil— balmumu yüzeyini düzleştirmek için bir spatül şekli

bir hiyeroğlif mühürü mevcuttur. Diğer taraftan, Hattuşil III. ile Ramses II. arasındaki andlaşmanın üzerinde yazılmış olduğu gümüş tabletin Mısır kaynaklarındaki tasvirine göre ön yüzünün ortasında da Büyük Hitit kralının mühürü mevcut bulunmakta idi, krş. J. Friedrich: *Das Siegel des hethitischen Königs Hattuşili III.*, *Artibus Asiae VI*, (1937), s. 180.

¹³ Res. 2, W. Schubart: *Das Buch bei den Griechen und Römern* 1907, s. 21. res. 3'e göredir.

¹⁴ Res. 3, O. Weber: *Die Kunst der Hethiter*, res. 24'e göredir.

verilirdi. Bu günkü not defterlerimizle mukayese edilebilecek olan balmumu sürülmüş tahta tablet kitaplarını tasavvur etmemizin gerektiği balmumu tabletin yaşı hakkında henüz bir fikir birliği yoktur. Opitz ¹⁵ bunu Assur tasvirlerinde bile müşahede etmek arzusundadır. Bu konuya tekrar avdet edeceğiz.

Balmumu tabletinin ne şekilde kullanıldığına dair bir fikir vermek maksadiyle sizlere M.ö. 5 inci yüzyıla ait Attik bir vazo resmi gösteriyorum (res. 4). Oturmakta olan öğretmen, yazı yazmakta yahut *diptychon* üzerinde yanında duran öğrencinin tashihlerini yapmaktadır. Balmumu zeminini düzeltmek için, uç kısmında genişletilmiş yüzeyiyle stilus'u farketmektesiniz ¹⁶.

Maraş menşeli iki Geç-Hitit kabartması üzerinde (res. 5 ve 6) Akurgal tablet yazarlarını teşhis etmek istemiştir ¹⁷. Fakat şahsen ben buna kaani değilim. Gerçi, M.ö. 8 inci yüzyıla ait bu tasvirler ne yazı âletini ve ne de yazı malzemesini tayin ettiremeyecek derecede kaba işlenmişlerdir, fakat —biraz sonra göreceğimiz veçhile— büyük bir ihtimalle bir Hitit Prensinin bahis konusu olduğu bu tasvirde çivi yazısının değil, fakat her halde ilk defa mahallî hiyeroğlif yazısının kasedilmiş olması gerekir. Hitit hiyeroğlifleri kil tabletler üzerine ancak istisnaî olarak yazılmakta idiler. Kil tablet üzerine yazılmış ancak bir tane Hitit hiyeroğlif yazıtı malûm olup bu da Ninuwa menşelidir; Ninuwa'da oturan bir Hititli o ülkede kullanılagelen yazı malzemesinden, yani kil tableten —anlaşıldığına göre bir tahta tablet eline geçmediğinden dolayı— faydalanmak zaruretinde kalmıştır ¹⁸. Gerçi tahta tabletler bazen Mezopotamya metinlerinde de zikredilmiştir ¹⁹, bununla beraber günlük yazı malzemesi olarak Mezopotamya'da tahta tablet değil hiç şüphesiz kil tablet kullanılmakta idi. Tahta fıkdanı Mezopotamya'da tahta tableti lüks bir yazı malzemesi haline getirmekte idi; diğer taraftan çivi yazısı da tahta üzerine resmedilmeye elverişli değildi.

¹⁵ Krş. Altorientalische Studien, Bruno Meissner zum 60. Geburtstag, 1928-29, s. 152.

¹⁶ Res. 4, W. Schubart: Das Buch bei den Griechen und Römern, 1907, s. 137, res. 13'e göredir.

¹⁷ Res. 5-6, E. Akurgal: Spaethethitische Bildkunst, 1949, Lev. XLII, res. a. ve b'ye göredir.

¹⁸ Krş. Bossert: Altanatolien, 1942, res. 970.

¹⁹ Krş. A. Schott: Zeitschr. f. Assyriologie, XLII, s. 207.

Yine Maraş menşeli olup bir kaç yıldan beri Louvre'da muhafaza edilmekte olan pek güzel bir kabartmayı diğer bir resim olarak size gösteriyorum (res. 7). Gerek kültür tarihi ve gerek sanat tarihi bakımından son derece kıymetli olan bu heykeltraşlık eserini yayımlıyan Contenau²⁰, adı "Tarhu(m)piā" suretinde okunması gereken²¹ bu Prenste bir balmumu tableti yazarını görmektedir. Filhakika, genç Prensın sağ elinde tuttuğu yazı âletinin, biraz önce gösterilmiş olan stilus'larda da müşahede ettiğimiz gibi, genişletilmiş bir ucu vardır, fakat genç adamın sol eline, yalnız ipe takılı bir atmaca değil aynı zamanda biraz evvel projeksiyona aksettirilmiş olduğu veçhile (krş. res. 2) çift taraflı bir hokka da bağlıdır. Şu halde Prensın, kuşun altında gösterilen defterin içine yazı ekzersislerini geçirmiş bulunması gerekmektedir. Orta Çağ kodeksleri gibi, tasvirlerdeki kitap muntazam arkalıklı ve kuşaklı olup kitabın kapanması için düğmeli bir kopçayı havi bulunmaktadır. Tasvirimizle, deriden bir bağın kastedilmiş olduğunu gayri vâki addetmemekteyim. Esasen Anadolu daha geç devirlerde derisi ile meşhurdur. Parşümen (Pergament) kelimesinin Bergama'dan (Pergamon) çıktığını hatırlamanızı rica ederim²². Yine Maraş menşeli olup biraz evvel gösterilmiş bulunan kabartma, buradaki Louvre kabartmamızla aşağı yukarı muasır olduğu için üç kabartmada da aynı Prensın kâtip olarak tasvir edildiklerini tahmin etmekteyim; yalnız bunları işliyen sanatkârlar muhtelif şahsiyetlerdir.

Tahta tabletler üzerinde de kodekslerin mevcut olduğunu, müteakip resimde gördüğümüz (krş. res. 8) 9 tablettten mürekkep balmumu tabletleri kitabı temsil etmektedir. Yalnız bu, M.s. 4 üncü ve 5 inci yüz-

²⁰ Res. 7, G. Contenau: Manuel d'Archéologie Orientale IV, 1947, s. 2215, res. 1244'e göredir; ayrıca krş. Bossert: Jahrbuch für kleinasiatische Forschung II, 1951-52, Lev. XXXII, res. 10.

²¹ Bossert: Zur Geschichte von Karkamis, Studi classici e Orientali, Pisa, 1951, s. 61.

²² W. Baumgartner: Theolog. Rundschau XIX, 1951, s. 153; "... Parşömen M. ö. 2 inci yüzyılda bulunmuştur, maamafih Eski Çağda parşömen ile deri arasında kesin farklar mevcut değildir; ancak parşömen kodeks ilk defa M. s. 2 inci, daha tam olarak 1 inci yüzyılda keşfedilmiş bulunup genel olarak 4 üncü yüzyılda kullanılmıştır". W. Baumgartner'in bu mütalaasına şunu ilâve etmek isterim: Parşömen kodeksin keşfi, daha önce deri kodeksinin mevcut olması sonucunu çıkartmaktadır. Parşömenin zuhuru, kalınlığı yüzünden ancak mahdut sayfa miktarını zarurî kılan deriyi ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan, deri kitap rulosu da, ekseriya hayli uzun olan papirüs rulesinin aksine, mahdut bir uzunlukta idi.

yıllara aittir. Resimdeki boş yüzeyleri, balmumu ile doldurulmuş olarak tasavvur etmelisiniz ²³.

Eski Çağlarda Anadolu'da yazı için balmumu tabletleri mevcut olduğu takdirde, belki bu mesele başka bir yolla çözülebilecektir. Yıllarca evvel Türkiye'deki antika tüccarlarının birinde, Sipylos'daki Magnesia (Manisa) menşeli bir mezara ait buluntular zuhur etmiş ve bunlar işittiğime göre bu arada Amerika'ya geçmiştir. Bu buluntular arasında, bir "stilus" şeklinde massif altundan bir yazı âleti de vardır (res. 9). İki kurs arasında, M. ö. 2 nci bin yıla maledilen ve üzerinde —burada teferruatıyla bahsedilmeyecek olan— bir çivi yazısı lejandını taşıyan silindir bir mühür dolaşmaktadır. Stilus ile silindir mühür birleşmesi bildiğime göre henüz hiç bir yerden malûm değildir. Stilus tek uclu olup şekline nazaran çivi yazısı için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Âletin imal edildiği yumuşak altın, balmumu tabletlerinden başka hiç bir yazı malzemesine elverişli değildir. Diğer her hangi bir yazı malzemesinde hattâ kil tabletlerde dahi, altun uc pek çabuk aşınacaktır. Mühürün eski, fakat kalemin nispeten daha yeni bir çağa ait olacağı hususunda bir itiraz vâki olabilir. Fakat keyfiyet böyle değildir. Çünkü bu altun yazı âleti kanaatımca hepsi Büyük Hitit Devleti zamanına maledilmesi gereken buluntulara ait olmakta ve bunların arasında yine Büyük Hitit devrinin karakteristik eserlerinden olan Hitit hiyeroglifli bir altun kurs bulunmaktadır. Bununla beraber, bu buluntu M. ö. 1 inci bin yılının ilk yüzyıllarına ait olsa bile, âletimiz sayesinde Anadolu'da başka memleketlerde henüz malûm olmıyan bir devirde balmumlu tabletlere yazı yazma usulünün cari olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde Assurların balmumlu tablet üzerine yazma tekniğini Hititlerden öğrenip aldıkları muhtemeldir ²⁴.

Gerek vesikalar tertibinde, mühürçülükte ve gerek yeni tarzda olan yazı malzemesinin kullanılmasında, tek tek varakların ciltli kitaplar halinde birleştirilmesinde Anadolu diğer ülkelerin önünde gelmekte ve bu sayede bu güne kadar çığır açışı ve ilham verici bir vaziyette görünmektedir. Hititlerin İyonya'lılara pek kuvvetli bir surette tesir etmiş olmaları gerektiği ve Yunan keşfi olarak telâkki

²³ Res. 8, E. Kühn: Antikes Schreibgeraet, 1923, Lev. 10'a göredir.

²⁴ Meslektaşım A. Pohl'un, konferasından sonra bana yaptığı sözlü açıklamaya göre Assur metinlerinde balmumu tabletlerin zikri geçmektedir.

ettiğimiz şeyin pek eski bir Anadolu mirası olduğu Yunan tetkiklerinde çok çabuk unutulmaktadır. Medeniyet camiasında Yunanlıların üstünlüğü hususundaki kanaatı değiştirmeye yeltenmeksizin, insan kültürü için Yunanlıların icraatı emsalsiz bir surette bu güne kadar intikal etmiştir; bununla beraber teferruatta bazı tashihlerin yapılması gerekir. Sizlere bunu bir misalle göstermek maruzatımın maksadını teşkil etmektedir. Son olarak, Wegner'in, Karatepe'de meydana çıkarılan Yunan muskiki âleti prototiplerinin Musiki Tarihi için ne kadar önemli olduğuna dair bundan kısa bir müddet evvel ileri sürmüş olduğu kanaatını ²⁵ belirtmek isterim. Stier de Hitit miğferlerinin, Karatepe kabartmalarının gösterdiği gibi, Yunan miğferlerine örnek teşkil ettiklerini açıklamış bulunmaktadır ²⁶. Ben de daha yıllarca evvel nazım ve kafiyenin Anadolu'da nasıl geliştiğine ve antik âleme nasıl geçtiğine dair malûmat vermişim ²⁷. Bu konuya dair başka müşahedeler de gecikmeyecek ve Hititlerin Yunanlılara yapmış oldukları tesirlerin teferruatını yavaş yavaş tamamlayacaktır ²⁸.

²⁵ M. Wegner: Die Musikinstrumente des Alten Orients, 1950, s. 56 v.dd. ve res. 7.

²⁶ H. E. Stier: Probleme der frühgriechischen Geschichte und Kultur, Historia I (1950), s. 195-220.

²⁷ Bossert: Gedicht und Reim im vorgriechischem Mittelmeergebiet, Geistige Arbeit V, Nr. 18 (1939), s. 7-10; Jahrbuch f. kleinasiat. Forsch. II (1952), s. 223 v.d.

²⁸ Bu meseleye dair mühim bir icmalı F. J. Tritsch Milletlerarası XXII. Şarkiyatçılar Kongresine sunduğu "The Lycian Chimaira" adlı tebliğinde vermiş bulunmaktadır.

Yukarıdaki konferans İstanbul'da toplanmış olan Milletlerarası XXII. Şarkiyatçılar Kongresinde 20. IX. 1951 tarihinde verilmiş, notlar ise 1951 Kasımında baskı için metne eklenmiştir.

SCHREIBSTOFF UND SCHREIBGERAET DER HETHITER

HELMUTH TH. BOSSERT

Ihnen allen ist bekannt, dass die Hethiter der Grossreichszeit in Keilschrift auf Tontafeln schrieben, weniger in das allgemeine Bewusstsein gedrungen ist die Tatsache, dass in den Tontafeln von Boğazköy nur ein Teil des Schrifttums der Hethiter erhalten blieb. Wie wir aus den Keilschrifttexten wissen, gab es im Hethiterreich zahlreiche Holztafelschreiber¹, doch sind die Holztafel bei dem Brand, der Boğazköy um 1200 zerstörte, vernichtet worden, nur ein Teil der zu den Holztafeln gehörigen Tonsiegel, gewöhnlich Bullen genannt, blieb erhalten. Diese mit Hieroglyphennamen versehenen Tonabdrücke sind von Güterbock in zwei Baenden veröffentlicht², ähnliche Hieroglyphensiegel hat man aus der gleichen Zeit auch in Tarsus gefunden, deren Veröffentlichung durch Gelb bevorsteht³. Bittel konnte nachweisen, dass es im Archiv von Boğazköy besondere Räume zur Aufbewahrung der Holztafel gab⁴. Die verhältnismaessig geringe Anzahl von Tonbullen sagt natürlich nicht das Geringste über den Umfang des Holztafelarchivs aus. Denn nur gewisse Holztafel werden von Königen, Prinzen oder Privatpersonen gesiegelt worden sein, während andere Textgattungen, etwa solche literarischen, religiösen, wirtschaftlichen oder juristischen Inhalts, der Siegelung meist nicht bedurften. Auch in der nachfolgenden Zeit der hethitischen Kleinfürstentümer sind gelegentlich Tonbullen

¹ Über die Holztafelschreiber in Boğazköy orientiert H. G. Güterbock, *Das Siegel bei den Hethitern (Symbolae ad iura orientis antiqui pertinentes Paulo Koschaker dedicatae, 1939, S. 26-36)* und E. Laroche, *La bibliothèque de Hattuša (Archiv Orientalni XVII 1949 S. 7-23)*.

² G. H. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy. Erster Teil 1940, zweiter Teil 1942.*

³ Ein Siegel aus Tarsus ist abgebildet bei Bossert, *Altanatolien, 1942 Abb. 713.*

⁴ K. Bittel, *Bemerkungen zu dem auf Büyükkale (Boğazköy) entdeckten hethitischen Siegeldepot (Jahrbuch für kleinasiatische Forschung I 1950-51 S. 164-173).*

mit Abdrücken von Siegeln mit hieroglyphischer, seltener mit aramaischer Legende, aufgetaucht⁵. Nur unterscheidet sich das erste Jahrtausend insofern von 2. Jahrtausend, als die Kleinfürsten nicht mehr auf Tontafeln schrieben, sondern sich ausschliesslich der Holztafeln oder bereits auch des Leders als Schreibstoff bedienten.

Es ist für unsere Wissenschaft ein ungeheurer Verlust, dass diese Holztafelarchive, selbst wenn sie den Feuerbrünsten entgangen waeren, sich nicht im anatolischen Boden zu halten vermocht hatten. Dadurch erhielt die Hethitologie ein sehr einseitiges Gesicht, denn die Hieroglyphensprache war die eigentliche Sprache der Hethiter sowohl der Grossreichszeit als der Periode der Kleinfürstentümer. Diese Sprache war es *allein*, in der die Grosskönige des 2. Jahrtausends siegelten, in der sie Inschriften auf Gebäuden und Felsen anbringen liessen. Und so ist es auch im 1. Jahrtausend bis zur Aramaeisierung geblieben. Aehnlich liegen die Verhaeltnisse im minoischen Gebiet. Was auf Tontafelchen an kretischen Texten erhalten blieb, sind alles Listen und Inventare⁶, also nur ein sehr kleiner Bruchteil der gesamten vorauszusetzenden schriftlichen Überlieferung, die, wie Marinatos⁷ zu zeigen versuchte, auf Papyrus oder, wie ich eher glaube, auf Holztafeln geschrieben worden ist. Wie ich in Kululu ein Bruchstück einer mit Tinte beschriebenen spaethethitischen Vase⁸ fand, so gibt es auch in Kreta Tonbecher⁹, die mit Tinteninschriften versehen sind. Ich möchte den Satz aufstellen, dass in *den* Kulturen, in denen Gefaesse mit Tinteninschriften vorkommen, der normale Schreibstoff Holz, Leder oder Papyrus, das

⁵ Abbildungen spaethethitischer Siegelbullen bei I. J. Gelb, *Hittite Hieroglyphic Monuments* 1939 Tafel LIX Abb. 39 und bei Bossert, *Altanatolien*, 1942 Abb. 975-982. Ferner ein aramaisches Beispiel aus Zincirli: *Sendschirli V* 1943 (Tafel 38, b).

⁶ Zur Einführung diene A. J. Evans, *Scripta Minoa I* 1909, dessen zweiter Band soeben erschienen ist, und E. L. Bennett, *The Pylos Tablets*, 1951. Ferner G. Pugliese Carratelli, *Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada in Creta e della Grecia peninsulare* 1945 sowie F. Chapouthier, *Les écritures minoennes au palais de Mallia*, 1930.

⁷ Sp. Marinatos, *Some general notes on the Minoan written documents* (*Minos I* 1951 S. 40).

⁸ H. Th. Bossert, *Jahrbuch für kleinasiat. Forschung I* 1950-51 S. 224 und Tafel XXXI.

⁹ A. Evans, *The palace of Minos I* 1921 S. 588 Fig. 431 und S. 613-615 Fig. 450-452.

normale Schreibgeraet der Pinsel oder die Rohrfeder war. Um eine Vorstellung von Holztafeln als Schreibstoff zu erhalten, müssen wir uns nach Aegypten wenden. Ich zeige Ihnen eine Seite einer sogenannten Schultafel, die etwa 25 zu 14 cm misst und 5 cm dick ist (Abb. 1). Sie stammt aus der 18. Dynastie, spaetestens aus der Zeit Thutmosis' III. Auf der geglaetteten Holzflaeche ist ein Leinenstoff Thutmosis, der seinerseits einen dünnen Gipsüberzug traegt, den der Schüler nach vollendeter Arbeit mit dem Schwamm wieder reinigen oder nach grösserer Abnützung weiss überstreichen lassen konnte¹⁰. Waehrend in Aegypten die Holztafeln etwa den Schiefertafeln entsprechen, auf denen wir *Aelteren* noch schreiben lernten, sind die hethitischen Holztafeln auch ein Schreibstoff für Erwachsene gewesen. Denn der teure Papyrus hatte damals gewiss noch nicht in Kleinasien als allgemeiner Schreibstoff Eingang gefunden. Dass die hethitischen Holztafeln ebenfalls mit einem Stoff überzogen waren, geht aus flachen Siegelabdrücken hervor, die auf ihrer Unterseite die Stoffstruktur noch gewahren lassen¹¹. Wie die antiken und mittelalterlichen Urkunden wurden die Tonsiegel auf die Holztafeln selbst aufgedrückt¹². Um die Siegel am Abfallen zu verhindern, gab es verschiedene Verfahren, die hier nicht geschildert werden können. Es kommen jedoch auch Holztafeln mit angehaengten Siegeln wie im Mittelalter vor. Wir sehen also im hethitischen Urkundenwesen zwei Siegelverfahren schon im 2. Jahrtausend ausgebildet, die bis in die Neuzeit wirksam blieben. Einschraenkend muss allerdings bemerkt werden, dass auch im minoischen Kreta beide Siegeltechniken bekannt waren, nur erloschen diese schon so frühzeitig, in spaetminoischer Zeit, dass sich griechische Siegelbeurkundungen nicht darauf zurückführen lassen.

¹⁰ Abb. 1 nach S. Casson, *Essays in Aegean Archaeology* 1927 Tafel XVI.

¹¹ Vgl. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy II* 1942 S. 3: "Die Bulle Nr. 189 hat eine flache Unterseite mit dem Abdruck eines Gewebes."

¹² Man vergleiche die Nachahmung des Brauches auf einer Tontafel aus Boğazköy bei Bossert, *Altanatolien* 1942 Abb. 728, auf der ein Hieroglyphensiegel in der Tafelmittle eingedrückte wurde (KUB XXV 32), sowie die aegyptische Beschreibung der silbernen Tafel mit dem Vertrag Hattušilis III. und Ramses II. Auch hier war auf der Mitte der Vorderseite der Silbertafel das Siegel des hethitischen Grosskönigs zu sehen (vgl. J. Friedrich, *Das Siegel des hethitischen Königs Hattušili III.*, *Artibus Asiae* VI 1937 S. 180).

Wir wenden uns nun dem Geraet zu, mit dem diese Holztafeln beschrieben werden konnten. Auch hier muss ich Ihnen mit aegyptischen Originalen dienen (Abb. 2), da Rohrpinsel und Rohrfedern, von den Griechen und Römern 'Kalamus' genannt, in Anatolien nicht auf uns gekommen sind. Man kaute das eine Ende einer Binse, bis es sich in Art eines Pinsels in Fasern spaltete. Daneben hatte man für sehr glatten Schreibstoff auch die Rohrfeder, die der heutigen Stahlfeder ungefahr entspricht. Feder und Pinsel steckte man in eine Palette, die Sie auf dem Bilde Abb. 2 links sehen¹³. In dieser Palette waren auch Mulden für das Anmachen der Farben, schwarz und rot, eingetieft. Daneben gab es Tintenfaesser in Form von Doppelbüchsen (Abb. 2 rechts unten). Der Schreiber, der auf dem bekannten Zircirlirelief vor dem König Barrakab steht¹⁴, traegt ein Holzdiptychon unter dem Arm, in der linken die der aegyptischen gleichende Schreiberpalette nebst dem Kalamus (Abb. 3). Wir haben also in der 2. Haelfte des 8. Jahrhunderts eine sichere Darstellung eines Holztafel-schreibers, wobei es gleichgültig ist, ob dieser Schreiber Hieroglyphen oder aramaeische Buchstaben auf seine Tafel malte. Das Verfahren blieb dasselbe. Rechts oben sehen Sie auf dem Lichtbild (Abb. 2) Griffel aus Metall, die für das Wachstafel-schreiben Verwendung fanden. Am Ende des 'Stilus', wie die Römer dieses Schreibgeraet nannten, ist oft, aber nicht immer, eine Spachtel zur Glaettung der Wachsf-laechen angebracht. Über das Alter der Wachstafeln, unter denen Sie sich unseren modernen Notizheften vergleichbare Holztafelbücher mit Wachgrundierung vorstellen müssen, besteht noch keine Einigung. Opitz¹⁵ will sie bereits auf assyrischen Darstellungen beobachtet haben. Wir werden darauf zurückkommen.

Um Ihnen den Vorgang des Wachstafel-schreibens zu veranschaulichen, führe ich Ihnen ein attisches Vasenbild des 5. Jahrhunderts vor (Abb. 4). Der sitzende Lehrer schreibt oder korrigiert etwas in dem Diptychon des vor ihm stehenden Schülers. Sie er-

¹³ Abb. 2 nach W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern* 1907 S. 21 Abb. 3.

¹⁴ Abb. 3 nach O. Weber, *Die Kunst der Hethiter* Abb. 24.

¹⁵ Vgl. *Altorientalische Studien*, Bruno Meissner zum 60. Geburtstag, 1928-29, S. 152.

kennen den Stilus mit der verbreiterten Flaeche am Ende zum Glaetten des Wachgrundes ¹⁶.

Auf zwei spaethethitischen Reliefs aus Maraş (Abb. 5 u. 6) hat Akurgal ¹⁷ Tontafelschreiber erkennen wollen. Ich glaube dies nicht. Zwar sind die aus der Mitte des 8. Jahrhunderts stammenden Darstellungen so roh ausgeführt, dass sich Schreibgeraet wie Schreibstoff nicht naeher bestimmen lassen, aber da es sich, wie Sie gleich sehen werden, höchstwahrscheinlich um die Darstellung eines hethitischen Prinzen handelt, dürfte dieser doch zuerst wohl die einheimische Hieroglyphenschrift, nicht die Keilschrift erlernt haben. Hethitische Hieroglyphen werden auf Tontafeln nur ausnahmsweise geschrieben. Ein einziges Beispiel ist bekannt und dieses stammt aus Ninive, wo ein dort wohl ansaessiger Hethiter sich des landesüblichen Schreibstoffes, der Tontafel, bedienen musste, offenbar weil ihm eine Holztafel nicht zur Hand war ¹⁸. Zwar werden Holztafeln gelegentlich auch in mesopotamischen Texten erwaeht ¹⁹, doch war im Zweistromland gewiss der Ton, nicht die Holztafeln, der alltaegliche Schreibstoff. Schon die Holzarmut machte dort die Holztafeln zu einem Luxusschreibstoff, ganz abgesehen davon, dass sich die Keilschrift nicht zum Malen auf Holz eignete.

Als naechstes zeige ich Ihnen ein sehr schönes, ebenfalls aus Maraş stammendes Relief, das seit einigen Jahren im Louvre aufbewahrt wird (Abb. 7). Contenau, der das kulturhistorisch wie kunstgeschichtlich höchst wertvolle Bildwerk veröffentlichte ²⁰, sieht in dem Prinzen Tarḫu(m)piās, so ist sein Name zu lesen ²¹, einen Wachtafelschreiber. In der Tat hat das Schreibgeraet, das der junge Prinz in der Rechten haelt, ein verbreitertes Ende, wie Sie es bei den gezeigten Stili bereits sahen, aber mit der linken Hand des jungen

¹⁶ Abb. 4 nach W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern* 1907 S. 137 Abb. 13.

¹⁷ Abb. 5 u. 6 nach E. Akurgal, *Spaethethitische Bildkunst* 1949 Tafel XLII Abb. a und b.

¹⁸ Vgl. Bossert, *Altanatolien*, 1942, Abb. 970.

¹⁹ Vgl. A. Schott, *Zeitschr. f. Assyriologie* XLII S. 207.

²⁰ Abb. 7 nach G. Contenau, *Manuel d'Archéologie Orientale* IV 1947, S. 2215 Fig. 1244. Vgl. ferner Bossert, *Jahrbuch für kleinasiat. Forschung* II 1951-52 Tafel XXXII Abb. 10.

²¹ Bossert, *Zur Geschichte von Karkamis*, *Studi classici e orientali* I 1951 S. 61.

Mannes ist nicht nur ein Jagdfalke mittels einer Schnur, sondern ein zweiteiliges Tintenfass verbunden, wie ich es Ihnen vorhin zeigte (vgl. Abb. 2). Der Prinz dürfte also mit Tinte in das Buch, das unter dem Vogel gezeigt wird, seine Schreibübungen eingetragen haben. Wie die mittelalterlichen Codices weist es einen regelrechten Buchrücken mit Bündeln und eine Spange mit Knopf zum Verschliessen des Buches auf. Ich halte es nicht für ausgeschlossen, dass unsere Darstellung einen Lederband meint. Für solche war das spätere Anatolien berühmt. Erinnern Sie sich bitte, dass das Pergament seinen Namen von Pergamon herleitet²². Da die vorhin gezeigten Reliefs aus Maraş mit dem Relief aus dem Louvre ungefähr gleichzeitig sind, glaube ich, dass in allen drei Fällen der gleiche Prinz als Schreiber dargestellt ist, nur die ausführenden Künstler sind verschiedene Persönlichkeiten.

Dass es auch Codices aus Holztafeln gab, mag Ihnen das nächste Bild (Abb. 8), ein Wachstafelbuch mit 9 Tafeln, illustrieren. Es stammt allerdings bereits aus dem 4. od. 5. Jahrhundert n. Chr. Die ausgesparten Flächen müssen Sie sich mit Wachs gefüllt denken²³.

Vielleicht kann die Frage, ob es schon in älterer Zeit in Anatolien Wachstafeln zum Schreiben gab, auf anderem Wege einer Lösung näher gebracht werden. Vor Jahren tauchte im hiesigen Kunsthandel ein Grabfund aus Magnesia am Sipylos, dem heutigen Manisa, auf, der inzwischen, wie ich höre, den Weg nach Amerika gefunden hat. Zu diesem Fund gehört ein Schreibgeräet aus massivem Gold in Form eines Stilus (Abb. 9). Zwischen zwei Scheiben dreht sich ein Rollsiegel, das dem 2. Jahrtausend angehört und eine hier nicht weiter zu untersuchende Keilschriftlegende trägt. Eine Kombination von Stilus und Rollsiegel ist meines Wissens sonst nirgends bekannt. Der Stilus weist eine Spitze auf, die ihrer Form

²² W. Baumgartner, Theolog. Rundschau XIX 1951 S. 153: "Das Pergament ist im 2. Jahrh. v.d.Z. erfunden, doch fehlen für die scharfe Unterscheidung von Pergament und Leder im Altertum sichere Merkmale; nur der Pergamentkodex ist erst im 2., genauer im 1. Jahrh. erfunden und kommt im 4. Jahrh. in allgemeinen Gebrauch". Ich möchte hinzufügen: die Erfindung des Pergamentcodexes setzt das Vorhandensein eines Ledercodexes voraus. Das Pergament löste das Leder ab, das durch seine Dicke nur Bände von geringer Seitenzahl zuließ. Auch die Buchrolle aus Leder war beschränkten Umfanges im Gegensatz zur Papyrusrolle, die oft beträchtliche Länge aufwies.

²³ Abb. 8 nach E. Kühn, Antikes Schreibgeräet 1923 Tafel 10.

nach die Benützung für Keilschrift ausschliesst. Das weiche Gold, aus dem das Geraet gefertigt ist, eignet sich für keinen anderen Schreibstoff als für Wachstafeln. Auf jedem anderen Schreibstoff, selbst auf Tontafeln, würde die goldene Spitze sehr bald abgenutzt worden sein. Man könnte nun einwenden, dass zwar das Siegel alt, aber der Griffel verhaeltnismaessig jungen Datums sei. Dem ist nicht so. Denn des goldene Schreibgeraet gehört zu einem Fund, dessen Gegenstaende alle, wie ich glaube, aus der Grossreichszeit stammen, und von denen eine grosse Goldscheibe hethitische Hieroglyphen zeigt, wie sie für Grossreichszeit charakteristisch sind. Selbst wenn der Fund aber aus den ersten Jahrhunderten des 1. Jahrtausends stammen sollte, waere durch unser Geraet das Wachstafelschreiben in Anatolien für eine Zeit nachgewiesen, wo es in anderen Laendern unbekannt war. Sehr wohl möglich ist es also, dass die Assyrer das Wachstafelschreiben von den Hethitern kennen lernten und übernahmen ²⁴.

Sowohl im Urkundenwesen, im Siegeln, in der Verwendung von neuartigen Schreibstoffen, im Zusammenfassen von einzelnen Blaettern zu gebundenen Büchern, ging Anatolien allen Laendern voran und wirkte dadurch bahnbrechend und anregend bis auf unsere Tage. Man vergisst zu leicht bei den Griechen, dass die Hethiter die Jonier aufs staerkste beeinflussen mussten und dass manches, was wir für griechische Erfindung halten, uraltes anatolisches Erbgut ist. Ohne irgendwie das Schwergewicht verlagern zu wollen, die Leistungen der Griechen für die menschliche Kultur bleiben einzigartig, wird man doch sein Urteil in Einzelheiten korrigieren müssen. Dies Ihnen an einem Beispiel zu zeigen, war die Absicht meiner Darlegungen. Zum Schluss möchte ich darauf hinweisen, dass Wegner ²⁵ kürzlich die Aufmerksamkeit darauf geleitet hat, wie wichtig die in Karatepe gefundenen Prototypen der griechischen Musikinstrumente für die Musikgeschichte sind. Stier ²⁶ hat uns darüber belehrt,

²⁴ Wie mir Kollege A. Pohl vom Bibelinstitut in Rom nach meinem Vortrage mündlich mitteilte, erwachen die assyrischen Texte Wachstafeln.

²⁵ M. Wegner, Die Musikinstrumente des Alten Orients 1950 S. 56 ff und Abb. 7.

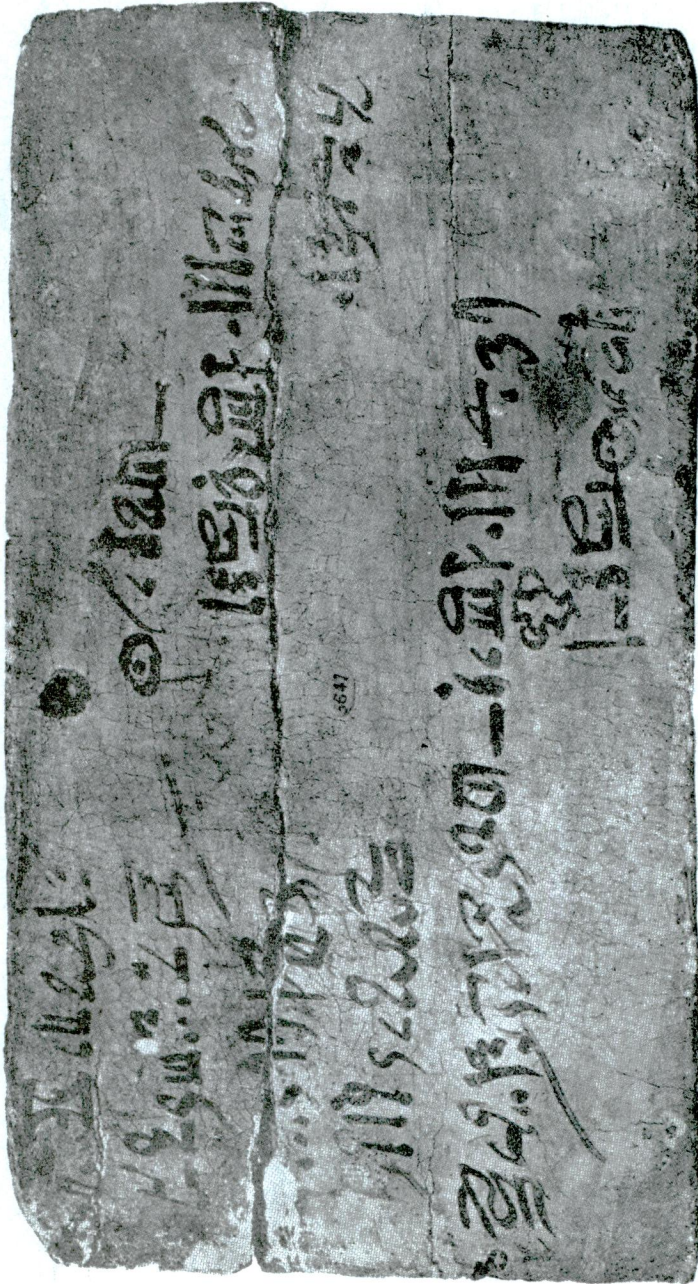
²⁶ H. E. Stier, Probleme der frühgriechischen Geschichte und Kultur (His-toira I 1950 S. 195-220).

dass die hethitischen Helme, wie sie die Karatepe-Reliefs zeigen, Vorbilder der griechischen gewesen sein müssen. Ich selbst habe vor Jahren schon ausgeführt, wie sich Vers und Reim in Altanatolien entwickelten und auf die Antike einwirkten²⁷. Weitere Beobachtungen werden sicher nicht auf sich warten lassen und allmählich unsere Vorstellung über den Einfluss der Hethiter auf die Griechen abrunden²⁸.

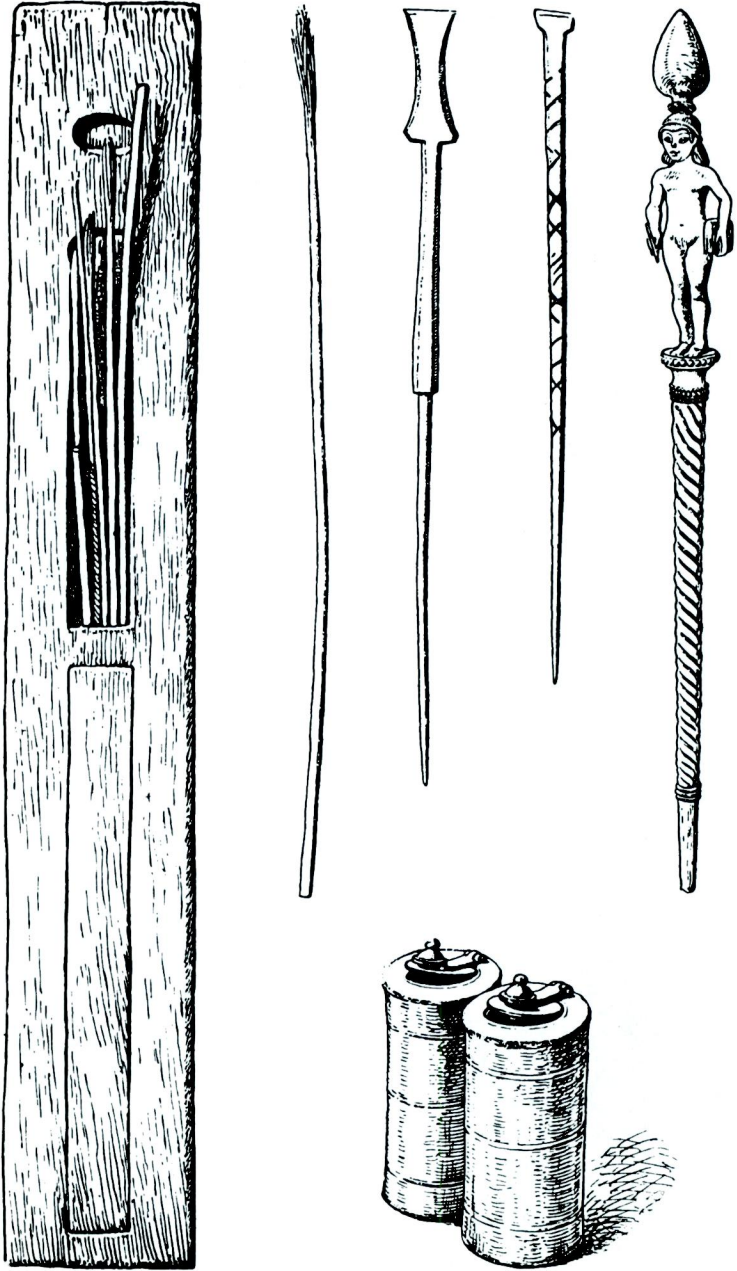
²⁷ Bossert, Gedicht und Reim im vorgriechischen Mittelmeergebiet (Geistige Arbeit V Nr. 18 1939 S. 7-10) und Jahrbuch für kleinasiat. Forsch. II 1952 S. 223 f.

²⁸ Einen weiteren wichtigen Beitrag zu dieser Frage lieferte F. J. Tritsch in seinem auf dem XXII. internationalen Orientalistenkongress zu Istanbul gehaltenen Vortrag: The Lycian Chimaira.

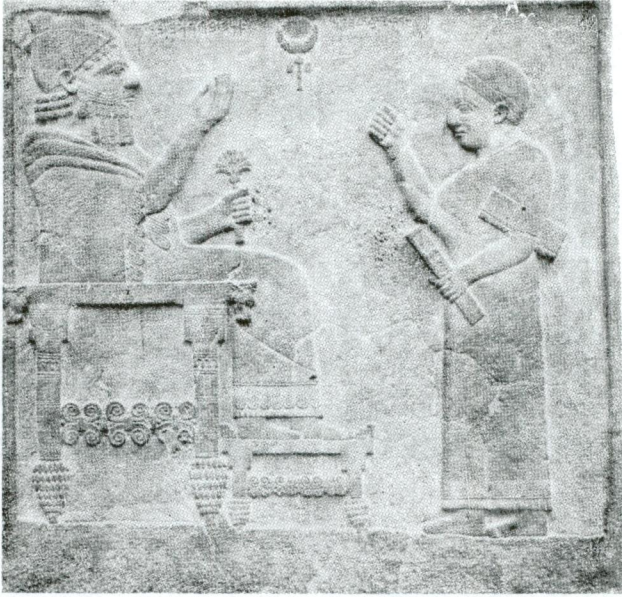
Vorstehender Vortrag wurde am 20. IX. 1951 auf dem XXII. internationalen Orientalistenkongress zu Istanbul gehalten. Die Anmerkungen wurden anfang November 1951 dem Vortrag zum Zwecke der Drucklegung angehängt.

Res. 1 — Bir Misr okul tableti (Londra, British Museum)
Abb. 1 — Aegyptische Schultafel (Londra, Britisches Museum)

Res. 2 — Mısır yazı paleti, fırçası, kalamos'u ve hokkası (Berlin Müzesi)
Abb. 2 — Aegyptische Schreibpalette, Pinsel, Kalamos und Tintenfass (Berlin, Museum)

Res. 3 — Kırıl Barrakab'ın huzurunda bir kâtip. Zincirli'den (Berlin Müzesi)
Abb 3 — Ein Schreiber vor König Barrakab. Aus Zincirli (Berlin, Museum)

Res. 4 — Balmumu tableti üzerine yazma usulü. Duris'in çizdiği
bir Attik vazosu (Berlin Müzesi)
Abb. 4 — Das Schreiben auf der Wachstafel. Attische Vase von Duris (Berlin, Museum)
Bulletin C. XVI

Res. 7 — Maraş menşeli olup Tarhumpias adlı bir kâtip kabartması (Paris, Louvre Müzesi)

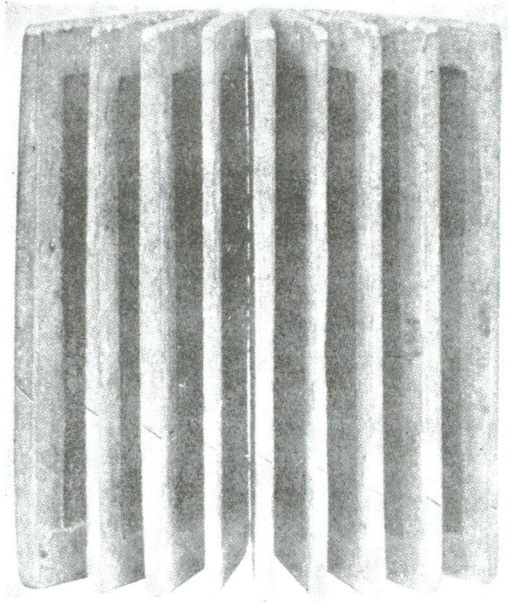
Abb. 7 — *Schreiber Tarhumpias aus Maraş (Paris, Louvre)*

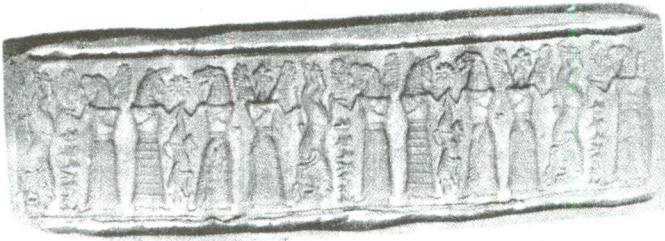
Res. 5 ve 6 — Maraş menşeli iki kâtip kabartması (Adana Müzesi)

Abb. 5 und 6 — *Zwei Schreiber aus Maraş (Adana, Museum)*

Res. 8 — Bir Mısır “barmumu tableti kitabı,, (Berlin Müzesi)
Abb. 8 — Aegyptisches Wachstafelbuch (Berlin, Museum)

Res. 9 — Silindir mühürü ile birlikte altın yazı kalemi.
Manisa menşelidir (Amerika)
Abb. 9 — Goldener Schreibgriffel mit Rollsiegel. Aus Manisa (Amerika)

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL SONUNA AİT BİR İMPARATOR PORTRESİ¹

NEZİH FIRATLI

1944'den beri devam eden İstanbul'da Beyazıt'da yeni yapılmakta olan Üniversitenin muhtelif Fakültelerinin temel kazılarında, İstanbul arkeolojisi için önemli bir çok eserler ele geçmektedir. Şimdiye kadar burada VI ncı yüzyıla ait kilise karakteri gösteren üç bina ile, bunların altında ve etrafında M. ö. IV üncü yüzyıl ile M. s. III üncü yüzyıl sonu arasında muhtelif yıllara tarihlenebilen mezar steli, lâhid ve keramik gibi malzeme veren Bizantion nekropolünün bakiyesine tesadüf edilmiştir.²

İşte yazımızın konusu olan imparator portresi de bu temel kazısının 1949 Haziran ayı çalışmasında bulunmuştur. Portrenin bulunduğu yer, Forum Tauri'nin dışında ve Forum'un batı duvarlarına pek yakın bir noktadır; burası Theodosius I sütununun takriben 100 m. kadar kuzeyine tesadüf etmektedir. Burada ana toprak üzerindeki ilk tabakada, M. s. III üncü yüzyıla ait lâhidler ve keramik bulunmuş, portre ise bu tabakanın hemen biraz üstünde ele geçmiştir. Bu noktanın etrafı ana toprağa kadar geniş mikyasta kazıldığı halde, başın ait olduğu heykel, kaide ve kitabe gibi eserlere tesadüf edilmedi. Bazı önemsiz görülen duvar parçaları varsa da bunlarla portreyi münasebattar addetmek için hiç bir delil mevcut değildir. Bu itibarla

¹ Bu yazının İngilizce hülâsası *American Journal of Archaeology* LV, 1951, s. 67-71 de çıkmıştır.

² Bu kazıların 1946'dan evvelki devresi için bk. A. M. Schneider *AA*, 59-60, 1944—1945, s. 75; 1946 yılı çalışması hakkında da *AJA*, LI, 1947 s. 197'de kısa bir haber vardır. 1946—1948 yıllarındaki buluntulara dair, matbuatta muhtelif haber ve yazılar çıkmıştır. Aziz Ogan'ın, burada bulunan stel ve lahitlere temas eden kısa bir yazısı *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, No. 79, 1948, s. 11-16'da yayınlanmıştır. Bu kazıda meydana çıkan kiliseler hakkında yazmış olduğum rapor *Cahiers Archeologique* V, 1951 s. 163-178 de "Decouverte de Trois Églises Byzantines a Istanbul" ismi altında neşredilmiştir. Bu vesile ile bana bu başı ve diğer malzemeyi yayınlama müsaadesi veren ve bu yolda beni teşvik eden Sayın Aziz Ogan'a teşekkürlerimi ifade etmeyi borç bilirim.

portrenin burada bulunuş sebebini, şimdilik izah edecek halde değiliz. Forum Tauri'deki heykellere ait olması en yakın ihtimaldir.

Portre beyaz mermerden yapılmıştır, yüksekliği 0.325 m. olup Müze envanter No. 5028'dir. Gayet iyi muhafaza edilmiş haldedir; burun ucundaki pek hafif bir kırık ile taçdaki incilerden bir ikisinin kırık olmasından başka bir noksanı yoktur. Boynun alt kısmının işlenişi, başın bir heykele konmak üzere hazırlandığını gösteriyor; bu sebeple bu başın bir de vücut kısmının bulunması icabediyor. Baş yirmi yaşlarında bir gence ait gibi görülmektedir. Bir taç taşıyor; taç, bir band kenarına dizilmiş iki sıra inci dizisinden meydana gelmiştir; alnın ortasında ve band üzerinde kare şeklinde bir taş vardır; bu taşı dört taraftan sekiz tane inci çevreliyor. Ön kısımda inciler vazıhan belirtilmiş, arkada ise itina edilmemiştir; arkada üst sırada, inciler birbirinden çizgi ile ayrılarak gösterilmiş, alttaki dizi ise kalın bir hat halinde ifade edilmiştir. Saç tuvaleti IV üncü yüzyıl sonu imparatorlarının saç tuvaletine uygundur. Tacin ortasındaki, yani tepedeki saçlar belirtilmemiş bu kısım kabaca yontularak bırakılmıştır. Taç ile alın arasında saç, gayet muntazam taranmış halde alnın büyük bir kısmını örtmekte ve şakaklara doğru uzanmaktadır; ensede saçlar toplu bir halde aşağı doğru uzanıyor. Alın düzdür, kaşlar belirtilmemiştir; gözler patlak denecek kadar iri ve açık, ilerde ve yukarda bir noktaya bakar vaziyettedirler. Gözlerin üst kapağı bir çizgi ile belirtilmiş, göz bebekleri oyularak ifade edilmiş, iris ayrıca gösterilmemiştir. Burun mütenasıptir ve pek hafif kemerlidir, burun ile alnın birleştiği yer biraz çukurcadır. Yanaklar gergindir, cildin parlak ve taze olduğu hissini veriyor, elmacık kemikleri pek az belli, yanak burun kanatlarına doğru hafifçe kabarıntı yapar haldedir. Burun delikleri oyularak gösterilmiştir. Ağız küçük ve biraz çıkıktır; dudaklar muntazam ve azıcık aralıktır; ufak ve top çenelidir. Boyunda ince ve ufkî iki çizgi vardır. boyunla göğsün birleştiği yerdeki çukur gösterilmiştir. Kulaklar itinalı bir surette işlenmiş olup saçın dışındadırlar.

Bu portre elimize geçer geçmez, İstanbul Müzesindeki Valentinian II'nin portresi³ tesirinde kalarak bunun da Valentinian II'ye ait olacağını düşündük. Fakat ilk andaki benzerlikler yanında, ben-

³ G. Mendel, *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines* (1912—14) II, s. 199-202, No. 506.

zemeyen noktaları dahi dikkate alarak bu portre için başka namzetler de aradık. Dördüncü yüzyılın sonuna ve saç tuvaleti itibariyle bir imparatora ait olduğu vazihan görülen bu portre, yirmi yaşlarında bir şahsı temsil ettiğine göre portreyi identifie edebilmek için bu çağda yirmi ve daha küçük yaşlarında imparator olanlar üzerinde durmalıyız. Bu taktirde elimizde üç namzet kalır bunlar da Valentinian II (383—392); Arkadius (395—408); Theodosius II (408—450)'dir. Sikke tasvirlerinde⁴ benzerlik olmakla beraber Honorius'u (395—423) bu çağda İstanbul'da Arkadius imparator olduğu için dikkate almıyoruz. Bu arada başın bulunduğu yerin Theodosius I sütununa ve Forum'a yakın olması bu başın Theodosius I'e ait olması ihtimalini de hatıra getirebilir. Hattâ bu teklif bu sütunun üzerinde Theodosius I'in heykeli olduğu ve bu heykelin 480 zelzelesinde devrildiği bilindiği için⁵ cazip görülebilir, fakat Theodosius I 347'de doğduğuna göre sütun yapıldığında 40 yaşından fazla olması ve kati olmamakla beraber bu heykelin bronz veya gümüşten olması sebebiyle bu ihtimal tamamen ortadan kalkar. İlk saydığımız üç imparatorun Valentinian'ın İstanbul'daki portresi⁶, tacının şekli, çenenin çıkıklığı gibi benzerlikler yanında, gözler ve çehre bizim portreye benzemez, bizimkinde gözler iri ve biraz aptalca ve yüz uzun ve yüzün ifadesi daha sert olduğu halde, bunda yanaklar dolgun, ifade mülâyim ve bakışı sakindir; saçlar bizimkinin aksine pek itina ile taranmamış, alın üzerinde küçük guruplar halinde bırakılmıştır. Valentinian'ın Theodosius I missorium'u⁷ üzerindeki tasviri mukayeseye elvermeyecek kadar bozuktur; Budapeşte'deki bronz büstü⁸ malzeme ayrılığı ve küçüklüğü dolayısıyla başka bir ifade taşır, saçların şekli sert ve geriye doğru kalkıktır, saçların geride toplanışı da farklıdır. Valentinian II'nin sikkelerdeki tasvirleri⁹ ise şişman ve dolgun olduğundan bizim başa az benzer, sikke tasvirlerinde burun, bizimkinin aksine konkavdır. Arkadius'a gelince Theodosius I missirium'undaki tasvirine göre bu başın identifikasyonu için en kuvvetli namzet gibi görül-

⁴ R. Delbrueck, *Spätantike Kaiserporträts* (Berlin, 1933), s. 96, lev. 19.

⁵ Johannes Kollwitz, *Oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit*, (Berlin, 1941), s. 3 v.d.

⁶ *Kaiserporträts*, lev. 92; Kollwitz, lev. 34; G. Mendel II No. 6.

⁷ R. Delbrueck, *Die Consulardiptychen*, (Berlin, 1929), s. 235.

⁸ *Kaiserporträts* s. 198, lev. 93.

⁹ *Kaiserporträts* s. 91, lev. 14.

mektedir. Ağzın hafif aralıklığı, gözlerin şekli ve saçların alın üzerindeki tertibi bakımından büyük bir benzerlik görülüyor. 400'e tarihlenen Berlin'deki Arkadius başında¹⁰ ise, saçların alında toplanışı bizimkinden farklıysa da gözlerin yukarılara doğru bakışı, ağız şekli benzer; yalnız gözün irisi çizgi ile belirtilmiştir, tacın şekli de farklıdır. Arkadius'un sikkelerdeki tasvirleride¹¹ bizim başa benzemektedir. Elimizde Theodosius II'ye atfedilen 440 tarihlerine ait portre¹² ile portremizi mukayese edersek, Theodosius II portresi herşeyden evvel yaşlı ve sakallıdır, tacının şekli de tamamen değişiktir. Bununla beraber, zayıf bir adam oluşu ve gözlerinin vaziyeti bakımından bizim genç imparatorun yirmi sene sonraki hali olması dahi mümkündür, fakat sikke tasvirleri bu hususu teyit edecek vaziyette değildir¹³.

Bu devre ait ve adı geçen imparatorlarla ilgili diğer eserler üzerinde biraz durmak yerinde olabilir, ancak bunlardan Theodosius I sütunu¹⁴ ile Arkadius sütunundan¹⁵ kalan parçalar ve bunların eski resimleri, mukayese imkânı vermiyecek durumdadırlar. Oldukça iyi vaziyette olan Dikili taşın kaidesindeki kabartmalardan, kuzey-batı ve güney-batı taraflarındaki¹⁶ imparator locasında oturan üç Augustus (Theodosius I, Valentinian II ve Arkadius) ile prens (Honorius) üzerinde durulabilir. Burada Theodosius yaşlıdır, Valentinian II ve Honorius ise şişman ve ablak yüzlüdürler; bizim portreye en çok benzeyen şahıs uzunca yüzü ile 13 yaşında olan Arkadius'tur.

Yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı bu yeni portrenin üç imparatorlardan birine (Valentinian II, Arkadius, Theodosius II), ait olması gerekiyor. Bunlar içinde ise en kuvvetli namzet Arkadius'tur. Bu takdirde, portreye verilecek tarih 395 ile 400 yılları arasında olmalıdır. İstanbul 1949

¹⁰ *Kaiserporträts* s. 204-206, lev. 102-104; H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des Spätantiken Porträts*, (Oslo, 1933), No. 96, lev. 185-86.

¹¹ *Kaiserporträts* s. 94, lev. 16.

¹² *Kaiserporträts* s. 17 v.d., lev. 114-115.

¹³ *Kaiserporträts* s. 94, lev. 17.

¹⁴ Kollwitz s. 3-16, lev. 1-2.

¹⁵ Kollwitz s. 17-68, lev. 3-9, Beilage 3-10.

¹⁶ Kollwitz s. 115-119; resimler için bk. Gerda Bruns, *Der Obelisk und seinen Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*, (İstanbul, 1935) s. 36 vd. res. 37-39 ve 61-62.

M. s. IV. yüzyıla ait imparator Portresi.

Portre'nin yandan ve arkadan görünüşü.

EMEVİLERDEN HALİFE ABDÜLMELİK BİN MERVAN ADINA KESİLMİŞ EŞSİZ BİR KURŞUN MÜHÜR

İBRAHİM ARTUK

Nümizmat

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde kazı, satın alma veya hediye yolu ile toplanan kurşun mühürlerin çoğu Bizans pek az bir kısmı Arap ve Osmanlı devirlerine aittir. Bunlardan Bizans kurşun mühürlerinin büyük bir kısmı İstanbul ve civarında, ya bina temellerinden veya şiddetli bir lodostan sonra sahile atılan kuşlar arasından elde edilmiştir. Bu kurşun mühürler arasında bir yüzünde Arap diğer yüzünde Yunanca yazı ve resimleri havi olanları da vardır.

Arap kurşun mühürlerinin büyük bir kısmı Suriye ve Mezopotamya'da bulunmuş olup halen Müzemizde bulunanlarının ekserisi satın alınmıştır. Bunlar, Emevi, Abbasi, Dilef, Buveyh, كاكويه Memlûk ve Osmanlılar zamanında, mektuplarda, gümrük resimlerinde, resmî evrakta, caliyeye denilen ehl-i zimmetin tekâlûfünde yani bir nevi verginin alınması hususunda torba veya değerli emanetleri kurşunlandırmak suretiyle kullanılmıştır.

Tanınmış Nümizmatlardan Stickel'in İslâmî kurşun mühürleri hakkında önemli bir yazısı vardır ¹. İkinci yazıyı Fransız âlimlerinden P. Casanova yazmıştır ². Üçüncü yazı Müzemizin kurşun mühürlerini tasnif eden rahmetli Bay Halil Edhem tarafından kaleme alınmıştır ³. Halil Edhem bu mühürleri tasnif ederken bilhassa Casanova'nın eserinden faydalanmıştır. Casanova'ya göre dünya koleksiyonlarında tarihî bakımdan en eski Arap kurşun mührü Clermont Ganneau'nun koleksiyonunda olup Emevî halifelerinden

¹ Stickel, Neuentdeckte kufische Bleisiegel und verwandtes, Zeitschrift d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch. B. XX, 1866, Pg. 336.

² P. Casanova, Sceaux arabes en Plomb, Revue Numismatique, 3 série, T. 12, 1894 s. 97.

³ Halil Edhem, Müze-i Hümayun Kurşun Mühürleri Kataloğu Kostantiniye 1321.

Hişam bin Abdülmelik (105—125) 724—743 zamanına aittir. Halil Edhem ise en eski kurşun mührün Abbasilerin ikinci halifesi Ebu Cafer Abdullah el-Mansur'a (136—158) 754—775 aidiyetini yazmıştır.

Bu kolleksiyona eklenecek mühim bir parça da: Filistin'e tabi Yafe'de Ebu Şuşa civarında Tel-Cezir ⁴ kalıntılarında 1903'de İngiliz hafirlerinden M. Mac-Alister tarafından yapılan kazıda ⁵, Beni İsrail devrine ait eserler arasında, Müze envanter defterinin 2250 sıra numarasında yer almış olan 11,5 santimetre kutrunda ve 337 gram ağırlığında bir Arap kurşun mührüdür. Bu nevi mühürlerin birkaçı istisna edilirse hemen ekserisinin bir tarafında yazı vardır.

Mührün ön yüzünde : bir daire içinde büyük bir A harfi görülmektedir. Bunun sağında küçük bir daire içinde: *Levha I*

لمدالله

عبدالملك

اميرالمو

منين

Solunda yine küçük bir daire içinde :

لمدالله

عبدالملك

اميرالمو [و]

منين

yazıları okunmaktadır.

Bunlara toplu bir halde şöyle mâna verilebilir: "Tanrının kulu Emirilmu'minin Abdülmelik'indir".

Büyük dairenin dışında ve mührün etrafında kûfi hatla

لااله الاالله وحده لا شريك له محمد رسول الله

yazılıdır. A harfinin alt tarafında karşılıklı durmuş deve kuşuna benzer iki kuş görülmektedir.

Arka yüzünde: *Levha II.*

Ortada : فلسطين Filistin kesim yeri yazısı okunmakt-

Alt kısmında للاللاللاللاللاللال dir. süsleri vardır. Bunların altında

تل جزر : بفتح ج و تقديم الزاي حصن من اعمال فلسطين مراد الاطلاع على الاسماء الامكنة والبقاع ⁴ cild I, s. 211. Bu değerli kolleksiyon maalesef bugün Müze İdaresinin ihmali yüzünden toz haline gelmiş bulunmaktadır.

⁵ Aziz Ogan, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'den itibaren yapılan hafriyat, Bühraneddin matbaası, 1938 s. 48.

karşılıklı iki aslan mücadele halindedir. Hayvanların alt kısmında

nakşî görülmektedir. Bu yüzün kenarlarında kabartma halinde üzüm salkımına benzer süsler vardır.

Mühürde telin geçmesi için iki delik görülmektedir. Bunlardan birisi tam ortada diğeri ise kenarı süsleyen kabartma halindeki üzüm salkımının altındadır.

İki tarafı yazılı olan bu nevi mühürler sikke kalıpları gibi kalıplarla basılmışlardır.

Tarihi araştırma :

Yukarıda kitabesini okuduğumuz kurşun mührün sahibi Emevi halifelerinden Abdülmelik bin Mervan bin el-Hakem (65—86) 685—705'dir. Mühür tarihsizdir, buna mukabil halife ve basım yeri olan Filistin açıkça okunmaktadır. Bilindiği gibi o devirde Filistin evvelâ Emevilerin bilâhare Abbasilerin önemli ordugâhlarından biri sayılıyordu. Batı tarafından Şam ordugâhlarının ilki idi. Mısır cihetinden (رفح) kuzeyden (الجون) ile çevrilmiştir. Yafa, Eriha, Beytilahım, Gazze, بحرلوط، غوريسان - بيسان - شراة، بحيرة منته - alçak arazisi. Nablus bu ordugâh içindedir. Filistin'in idare merkezi Remle'dir ⁶.

Abdülmelik bin Mervan zamanında Şam kıta'sının vergisi 1.720.000 dinar tutuyordu. Bu miktarın 350|000'i Filistin'in vergi gelirini teşkil ediyordu.

Mühürün Abdülmelik bin Mervan'a aidiyeti İslâmî Nümizmatik tarihi bakımından ciddi önemlidir. Umumiyetle sikkenin ıslahı Abdülmelik bin Mervan zamanında olmuştur. Arapların cahiliyet devrinde İran'da (سواداء وافية) (بنليه) (طبرية عتق) denilen sikkelerle, Bizans'ın (هرقلية) veya Kayseriye denilen altın sikkeleri kullanılırdı. Bir taberi dirhem 8 ve bir Bağli dirhem 4 denktir. Bazıları bunun aksini yani Bağli dirhem 8, taberi dirhem 4 denktir diye iddia ederler. Her 10 dirhem in ağırlığı 6 miskaldı. Miskalin vezni ise 22 kırat tan bir habbe eksikti ⁷.

Abdülmelik sikke, vezin ve kileler üzerinde değişiklikler yaparak yeni dinar ve dirhemleri hicretin 76 ncı senesinde modern bir şekilde kesdirdi ⁸. Dınarı 22 kırat tan bir habbe eksik, dirhemi ise 15 kırat

⁶ Cürcü Zeydan-Zeki Mugamız, Medeniyet-i İslâmiye tarihi cild 2, s. 45.

⁷ Makrizi, El-nukud el-Kadime vel-İslâmiye s. 3.

⁸ Ebu Cafer Mehmed bin Cerir el-Taberi والملوك والرسال تاریخ cüz III, s. 938; İbnü'l-esir التاریخ الكامل cild IV, s. 202.

ağırlığında yaptı. Halifeyi sikke basdırmağa teşvik eden vak'alardan, biri de karatis denilen kâğıtlar meselesi idi. Bunlar Anadolu'ya Mısır'dan gelir ve Araplar da dinarları Anadolu'dan tedarik ederlerdi. Halife ilk defa olarak mektupların başına ıhlâs-ı şerifi, sonuna Peygamber Efendimizin ismini koydurdu. Bu hal Bizans imparatorunu kızdırdı. Halifeye yazdığı mektupta bu adetin bırakılmasını, aksi halde sikkelerimizde Peygamberinizin ismini kederleneceğiniz şekilde yazarız diye tehdit edilmişti⁹. O zaman halife, Halid bin Yezid bin Muaviye'yi çağırarak imparatorun mektubunu gösterdi. Halid "Ya Emirilmü'minin bunda endişe edilecek hal yoktur, rum dinarlarının tedavülünü yasak ve yeniden sikke basdırırsınız" dedi. Halife tarafından basılması kararlaştırılan yeni dirhemleri ilk defa basan Teyma'lı yahudi Sumeyr olmuştur¹⁰.

Halife Abdülmelik, yalnız sikkeler de yaptığı bu değişiklikle kalmadı, aynı zamanda muhtelif emanetleri, türlü yerlerden toplanan haraç, meküs gibi vergiler için kurşun mührü çıkardı ve bu mührün üzerinde kelime-i Tevhidin yazılmasını kabul etmiş oldu.

İki taraflı olan bu kurşun mührün resmi evrakta kullanıldığına şüphem yoktur, zira üzerinde parşümen izleri görülüyordu. Bu gibi mühürlerin muhtelif yerlerde kullanıldığına dair müverrih Mesu'dî tuhaf bir vaka anlatıyor: "İsfahan ahâlisi hükûmete verilmesi lâzım gelen senelik vergilerini vermekten imtina etmiş, bunun üzerine şehrin valisi bunların ileri gelenlerini toplamış ve bunlardan birinin başını kesdirerek felân oğlu felân borcunu ödedi cümlesini yazup başının üzerine asdırdı ve başını bir torbaya koyarak torbayı mühürledi"¹¹. Bu fıkra bize bu gibi mühürlerin bilhassa resmî işlerde kullanılmış olduğunu gösteriyor.

Mührün üzerinde görmüş olduğumuz A harfi, kanaatımıza göre, halife adının ilk harfidir. İki aslan motifi ise pek eski devirlerde bir senbol olarak kullanılmıştır. Onu bilhassa kiralık, kuvvet ve cesaret timsali olarak şarkta ve bilhassa Baktriya'dan itibaren Mısır Habeşistan, İran, Mezopotamya, Ermenistan, Küçükasya, Suriye ve

⁹ Taberi aynı eser, cüz III, s. 938; İbnü'l-esir cild III, s. 202; Ebu'l-Mahasın الزاهرة في اخبار ملوك مصر والقاهرة cild I, s. 195; Makrizi s. 6; Kemaleddin el-Demiri حياة الحيوان cild I, s. 56.

¹⁰ Makrizi aynı eser, s. 6; Ebu'l-Abbas Ahmed El-Kalkaşandi صبح الاعشا Kahire 1913, cild I, s. 425.

¹¹ Mes'udi مروج الذهب cild V, s. 393.

Abdülmelik bin Mervan adına kesilmiş bir kurşun mühür.

Filistin gibi yerlerde görüyoruz. Hitit, Asur, Sasani ve Ermeni eserlerinde hattâ Roma şehrinin kurulu'nun ilk senelerinden itibaren arslan motiline raslanmaktadır ¹². Bazı sikkelerde arslan motifi güneşle birlikte kullanılmış, bu şir Hurşit menşei eski Mezopotamya medeniyetlerine kadar çıkan bir an'anedir ki bunun astrolojik mahiyeti E. Herzfeld ve E. Drouin gibi âlimler tarafından açıklanmıştır ¹³.

Türkler bir saray yaptırmak istedikleri zaman giriş kapısının iki tarafına birer arslan koyarlardı. Ahmed bin Tolon 9 uncu yüzyılda yaptırdığı Kataya kalesinin 7 kapısından biri üzerinde karşılıklı iki arslan kabartması yaptırmıştı. Tarihçi Makrizi buna Babüseb'a diyor ¹⁴. Hülâsa arslan ve deve kuşları motiflerini hukukî timsal değil, ancak bir san'at motifi olarak kabul etmek zaruretindeyiz.

¹² Yakub Artin Paşa, Contribution A L'Étude du Blason en Orient, Londres 1902 s. 59.

¹³ E. Drouin (Les Symboles Astrologiques sur les monnaies de Perse, gazette Belge de Numismatique 1901; E. Herzfeld der Thron des Khosro, Jahrb. d, Pr, Kunstsammlungen 1920 s. 123.

¹⁴ El-Makrizi مواعظ الاعتبار بذكر الخطط والآثار cild I, s. 314-316.

ÜÇ YÜZYIL ÖNCE MEMLEKETİMİZİ GEZEN İNGİLİZLERDEN PETER MUNDY

ORHAN BURİAN

XVII. yüzyıl başında Türkiye'ye gelmiş ve gördüklerini etraflıca tesbit etmiş İngiliz seyyahlarından biri Peter Mundy'dir. Mundy, bizim Evliya Çelebi gibi, devrinin meşhur seyyahlarından. Gördüğü yerleri, koca bir cilt teşkil eden yazma eserinde uzun uzun anlatır. Bu eseri, zaman zaman yeniden gözden geçirip ilâveler yaparak, kırk küsur senede tamamladı. Gariptir ki eser bu yüzyılın başına kadar yazma tek bir nüsha halinde kaldı. Ancak 1907 yılında, bu türlü eski tarih ve coğrafya eserlerini tanıtmayı kendine iş edinen Hakluyt Society tarafından neşrine başlandı. Eserin tamamı çok uzundur. Peter Mundy'nin İngiltere, Avrupa ve Asya'daki seyahatlerini anlatmaktadır. Türkiye ile alâkalı kısımları da içine alan birinci cildin metnini notlar, önsöz vesaireyle hazırlayan Sir Richard Temple bu cilde, Mundy'nin 1608 ile 1628 arasına raslayan Avrupa seyahatlerinin hikâyesini almıştır¹. Eserin *tam* metni tek bir yazma nüshadır ve Oxford'da Bodleian kütüphanesinde Rawlinson MS.A. 315 diye kayıtlıdır. Kısmen seyyahın kendisi, kısmen de kâtabi tarafından yazılmıştır. Başlangıç kısmına kaynak olabilecek kısa bir yazma nüsha daha vardır ki o da Mundy kaleminden çıkmadığı, British Museum'da Harleian MS. 2286 diye kayıtlıdır. Mundy'nin önce bu nüshayı yazıp Oxford nüshasını bundan kopye ettiği anlaşılıyor.

Seyyahın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İngiltere'nin cenup-batı ucundaki Cornwall eyâletinin Penryn şehrinde balık ticareti yapan bir ailenin oğluydu. İlk yolculuğu 1608 yılında babasıyla Fransa'ya, Rouen şehrine dir. Ailesi hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyor. 1611'de bir gemiye miço olarak alındığına göre 1590'larda doğmuş olacaktır. Babasıyla Rouen'da bir ay geçirdikten sonra, Fran-

¹ *The Travels of Peter Mundy In Europe and Asia, 1608-1667*. Volume I. *Travels in Europe, 1608-1628*. Edited by Sir Richard Carnac Temple. Hakluyt Society, N. S. XVII. Cambridge, 1907. Geri kalan kısmı aynı bilgin 1607—1924 yılları arasında üç cilt olarak çıkarmıştır.

sızca öğrenmek üzere bir yıl da Bayonne'da kaldı. Ondan sonraki yıllarda birkaç defa İspanya'ya gitti. 1617 tarihinde James Wyche adlı bir tacirin hizmetine girerek İstanbul'a gitti. Osmanlı imparatorluğunun başşehrine varışı "üç ayda üç padişah"² dediği çok karışık bir zamana raslamıştı. Ne yazık ki gördükleri hakkında pek az tafsilât veriyor. Bunun başlıca sebebi, herhalde, seyahatnamesini ancak 1634 yılında yazmaya başlamış olmasıdır. Yazdıklarının doğru olmasına titizlikle dikkat ettiği için sade hatırlıyabildiklerini yazmış olsa gerektir. O vakte kadar Türkler ve İstanbul hakkında epeyce eser çıkmıştı; kaynak göstererek onlardan bazı parçalar aldığı yahut hülâsa ettiği de vardır. 1650 ve 1654 yıllarında eserini tekrar gözden geçirirken hatırladığı şeyler çıktıkça bunları metne *derkenar* olarak ilâve etti. Kâtipliğini ettiği James Wyche 1618'de çiçekten ölünce Mundy İstanbul'daki Türkiye Kumpanyası tacirlerinden Lawrence Greene'in hizmetine girdi. İki yıl bu hizmette kaldıktan sonra, İngiliz elçisi Sir Paul Pindar sıhhati için İngiltere'ye dönerken onun kafilesine katıldı. Mundy, ilk Rouen yolculuğundan İstanbul'u terkedişine kadar başından geçenleri eserinde Birinci "Relation-Hikâye" başlığıyla anlatır. Dönüş yolu boyunca bir hatıra defteri tuttuğu anlaşılıyor. 6 Mayıs'tan 15 Eylül 1620 tarihine kadar süren bu İstanbul-Londra yolcuğu da İkinci Hikâyeye mevzu teşkil eder.

Üçüncü Hikâyeye, 1628 yılında Doğu Hindistan Kumpanyasının hizmetine girinceye kadar dolaştığı yerler hakkındadır. İngiltere dışında gittiği memleketler Fransa ve İspanya'dır. Nihayet 1627'de Doğu Hindistan kumpanyasına alınmak için bir dilekçe verdi. Kumpanyanın müzakere zabıtlarında Fransızca, İtalyanca, İspanyolca bilen, usul ve erkânla konuşabilen bir kimse olarak bahsi geçiyor. 1628 Şubatında Kumpanyaya yılda 25 sterling tahsisatla alındı. Yazma eserinin Dördüncü Hikâyeden itibaren on altı kısmı ilk Hindistan seyahatinde başından geçenlere dairdir. Bunlardan Dördüncü Hikâyeye 1628'de Londra'dan Surat'a gidişini, On Üçüncü Hikâyeye Moğol hükümdarı Şah Cihan tarafından kabulünü, On Dokuzuncu Hikâyeye 1634'te Surat'tan İngiltere'ye dönüşünü anlatır. Bu gidiş ve dönüş yolculukları sırasında, boş durmamak için, geçmiş seyahatlerinin ilk defa olarak hikâyesini yazmış, bunları da on dokuz kısma ayırmıştı. İngiltere'ye dönünce bu eserin bir nüshasını daha

² I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman.

çıkardı, İstanbul'dan beri tanıdığı Sir Paul Pindar'a verdi. Kendi nüshasını da, ailesine okumak üzere Penryn'e götürdü. Bir yıl sonra Çin'e gitmek üzere Londra'ya döndü. Babası eseri arkasından göndercekti, nedense göndermedi. Mundy Çin seyahatine onsuz çıktı. Hindistan, Çin, Hint adalarını dolaşarak üç yıl geçirdi. Büyük eserinin önsözünde "Öncekinde olduğu gibi bu yolculukta da bir hatıra defteri tuttumdu" diyor. Dönüşte bu notları öbür yazdıklarına ilâve etmek istedi. Fakat evinde bıraktığı nüsha kaybolmuştu. Bunun üzerine Sir Paul Pindar'daki nüshayı alarak kopye ettirdi; ondan sonra da bütün seyahatlerinin hikâyesini bu ikinci kopyeye ilâveye devam etti. Bugün British Museum'da bulunan yazma, ilk üç hikâyeden ibaret olan Pindar nüshasıdır; Oxford'daki ise, ilk üç hikâyeye için o yazmanın ilâveli bir kopyesi, daha sonraki (IV.-XXXVI.) hikâyeler içinse tek kaynak olan kendi yazmasıdır.

Mundy ikinci Doğu seyahatinden döndükten sonra, 1640 ile 1647 arasında ticaret için Avrupa'da dolaştı. Bu yolculukların hikâyesi de XXXI.-XXXV. kısımlarda anlatılmıştır. 1650'de Penryn'de eserini baştan başa yeniden gözden geçirdi. Son yazdığı Otuz Altıncı Hikâye 1655'te gittiği üçüncü Hindistan yolculuğundan dönüşte yazılmıştır. Eserin sonundaki bir Zeyl, "Memlekete dönüşten beri olup biten bazı şeyler" başlığı altında, 1658 ile 1667 tarihleri arasında geçen bir takım mühim hâdiseleri kaydeder. Eser 1667 Eylülünde Breda Andlaşmasını Penryn şehrine ilân eden bir kiral fermanının metni ile bitmektedir. İçinde altı harita ve altı resim vardır. Resimlerden biri Türklerdeki ölüm cezalarını, biri de İstanbul'daki bayram eğlencelerini tasvir etmektedir. Yazarın hayatı hakkında eserinden çıkarılabilenden fazla bir şey bilinmiyor. O bilgi de, şahsı hakkında tafsilât vermekten kaçındığı için pek kıttır.

*

Birçok seyyahlar gibi Peter Mundy de imparatorluk topraklarına önce İskenderun'da ayak bastı. Bu liman hakkında onun da intibaları kötüdür. "Ardındaki koca tepeler, sabahın dokuzuna kadar gün ışığı almasına engel olduğu için havası çok fena. Her tarafı balçık, kurbağa, sis kaplı büyük bir bataklığın ortasında. Dağların tepesinde daima kar var; aslan, yaban domuzu, çakal, kirpi gibi vahşi hayvanlara da sık raslanıyor" (19) diyor³. Mundy İstanbul'a vardıkdan

³ Sayfa numaraları Sir Richard Temple'in 1907 yılında çıkardığı metne aittir.

az sonra, 22 Kasım 1617'de, Sultan Ahmet öldü; kardeşi Mustafa padişah oldu. Üç ay sonra da "hükûmeti idare etmesi beğenilmediği için" tahtından indirilip yerine Ahmet'in büyük oğlu Osman getirildi. Mundy "Ben ayrıldığımda sağdı" diyor. İngiliz tacirlerinin rahat ve bolluk içinde yaşadıklarını söylüyor. Kendisini kâtip olarak kullanan efendisinin ertesi yıl öldüğünden bahsederken "salgınlar şehre umumiyetle dört, en geç beş yılda bir musallat olur" diyor. İngiliz elçisi Sir Paul Pindar memleketine giderken o da "padişahın müsaadesiyle" kafileye katılarak döndü. Mundy hatıralarını bu yolculuktan aşağı yukarı 15 yıl sonra yazdığı için tafsilât vermemiştir.

Mundy, gerek İstanbul şehri gerekse halkı ve âdetleri için, okurlarını on yedinci yüzyılın ilk yarısında çıkan türlü kitaplara havale etmektedir ⁴. "İstanbul'da her rütbe ve millet kendine mahsus bir kıyaktan ayırt edilir. Bu çeşitli kıyafetler için bende küçük bir kitap var, yalnız bundan bahsediyor. Resimleri Türklerin kendileri tarafından yapılma, 1618 tarihli, büyük bir san'at eseri değilse de bu mevzu üzerine insanı tatmin etmeye yeter" (26-27) diyor. Ne yazık ki bu kitap kaybolmuştur. Kendi gezintilerinden de unutmayıp kaydettiği birkaç hatıra vardır. Bir kere, dediğine göre, Kasımpaşa'dan Yedikule'ye yürümüş. İki sıra olduğu söylenen surların, hendek duvarı da sayılırsa, üç sıra gözüktüğünü not ediyor. Doldurulup sıvanmış bir kemer altından bahsederken de "Diyorlar ki" diyor, "şehir bu kapıdan girilerek Hıristiyanlardan alınmış. Türkler arasında dolaşan bir rivayete göre yine bu kapı yoluyla elden çıkacakmış" (35). Bir başka sefer Atmeydanı'na gidip Sultan Ahmet'in atla camie gidişini seyretmiş. Meydanda birbirine sarılmış üç yilandan müteşekkil tunç bir âbide gördüğünü hatırlıyor. Bir sefer de Avret-pazarı'na kadar yürüyüp tarihî sütunu (Arkadius sütununu) görmüş. "Bir başka sütun daha gördüm. Tahminime göre liman tarafındaydı. Birçok yerlerinden de demir çemberlerle sarılmıştı. Zamanla içindeki damarlara kadar yenip aşınmış, onun için yer yer büyük çatlaklar hasıl olmuş, o çemberler olmasa devrilip insanlara yahut binalara büyük zarar verecek" (34-35). diyor. Sir Paul Pindar'ın veda ve Sir John Eyres'in takdimi için yapılan merasim münasebetiyle sa-

⁴ Tabii bütün seyyahlar İstanbul'dan "Constantinople" diye bahsederler. Bazısı, Türklerce şehre "İstanbul" dendiğini kaydeder. Mundy de "başkaca Stamboll denen Constantinople"dan bahsetmektedir (27).

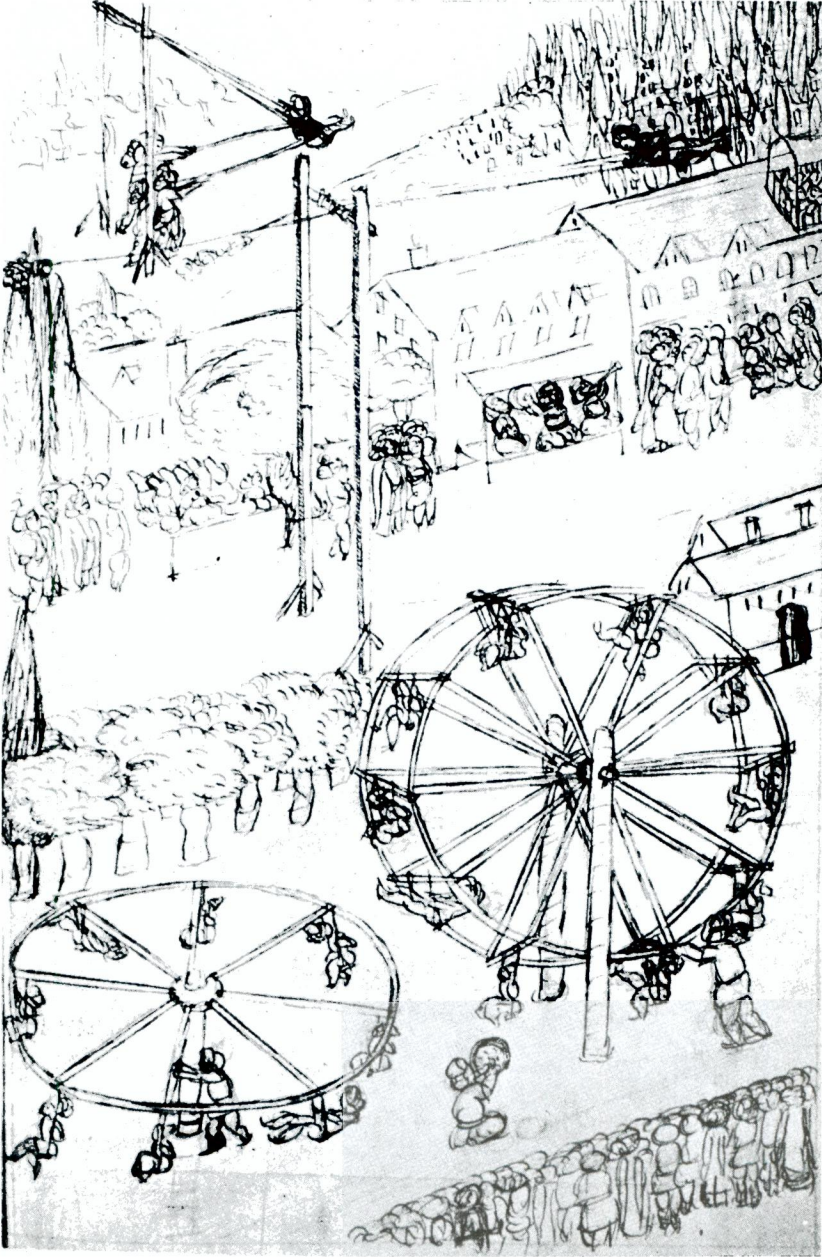
raya da gitmiş. “Yeni elçinin getirdiği hediye herkes görsün diye çayıra serildi. Sonra yerde Türk usulü bir ziyafet yahut yemek verildi. Biz yemeği bitirir bitirmez Türk hizmetkârlarımız artıkların üstüne üşüştüler, belki de bir tabak pilâv için birbirini çığnediler” (37) diye kaydediyor. Hamamlara, bedestenlere, kiliselere gitmiş. Bizans Kayser’inin eski sarayında, birçok hayvanlar arasında büyük bir arslan görmüş. İyice ehlileşmiş bir arslan olacak ki küçük bir köpekle oynuyormuş. Limanı, bilhassa rüzgârlardan mahfuz ve derin diye öğüyor. Gümrük rıhtımı için “öyle yapılmış ki” diyor, “gemilerin yanaştığı dış kısmı öbür ucundan daha yüksek. Bunun için boşaltılan kumaş denklere, fıçı dolusu kalay, baharat ve daha başka mallar az bir emekle bahsi geçen gümrük dairesine götürülebiliyor. Giren mal çıkan maldan daha çok, yoksa bu tertibin faydası az olurdu” (38). Tophane’de de pek çok top görmüş; bir tanesi üç ağızlıymış, birinin ağızı onun karışıyla 12 karışmış. İstanbul’da şahit olduğu üç felâketi de sayıyor: biri hafif bir zelzele; biri rivayete göre dört bin binayı kül eden korkunç bir yangın, biri de şiddetli bir veba salgınıymış. En azgın olduğu sıralar günde binden fazla insan ölüyormuş. “Bu türlü şerlerden de başkalarından da Tanrım bizi koru” diyerek hikâyesini sona erdiriyor.

Mundy 6 Mayıs 1620’de 25 kişilik bir kafile ve 25 kişilik bir maiyetle İngiltere’ye dönen eski elçi Sir Paul Pindar refakatinde İstanbul’dan yola çıktı. Kendilerini uğurlayanları saydıktan sonra “bütün Galata tacirleri” sözünü ettiğine bakılırsa o sırada İstanbul’da 12 İngiliz tüccar bulunuyordu. İlk akşam, onun Ponto Piccolo adını verdiği, Küçükçekmece’de konakladılar. “Geceyi taştan güzel bir handa geçirdik” (46) diyor. Avrupa’dan gelen elçiler burada durarak şehre girmek için padişahın iznini beklerlermiş. Yolcuların bundan sonraki konak yerleri Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz, Havza, Edirne oldu. Edirne’deyken “şehrin öbür ucunda, padişahın sarayının hemen önündeki çayıra çadır kurduk” diyor; “fakat gök gürültüleri ve yıldırımlarla öyle şiddetli bir yağmur geldi ki daha iyi bir barınak aramaya mecbur olduk. Bize padişahın maiyetini ve atlarını barındıran büyük bir bina tahsis ettiler” (49). Ondandır sonra vardıkları Paşaköprü’de köprü münasebetiyle şunları yazıyor: “Macaristan ile harbe tutuşan Sultan Süleyman bu yolla ilerlerken köprüyü görür, kim yaptırdı bunu diye sorar. Adı geçen M. P. (Mustafa Paşa) ilerleyerek kendisinin yaptırdığını söyler.

Bunun üzerine padişah onu kendisine vermesini ister. Paşa, bir kere kendi adına hayrat diye yapıldığı için kimseye verilemeyeceğini bildirir. Bu cevaba içerleyen padişah köprüden geçmez, bu köprünün biraz yukarısında nehrin sığ bir tarafını bulup, maiyeti ile oradan geçer. Bu geçiş sırasında kendi has hizmetkârlarından iki kişi ve daha başkaları boğulur. O günden bugüne âdet olmuş: bir vezir veya paşa bu yoldan sefere gidecek olursa köprüden geçmiyor, padişahın geçmiş olduğu yerden geçiyor, ordunun geri kalan kısmı köprüden geçiyor” (52).

Yolda rasladıkları büyük taş hanlar civarın en güzel binaları olarak göze çarpıyordu. Bunların hepsinin çatısının, camiler hamamlar ve bedestenler gibi, kurşunla kaplı oluşunu ehemmiyetle kaydediyor. Bundan sonra konakladıkları Kayalık uğradıkları ilk “fakir hıristiyan şehri” idi. İlk domuz sürülerine de burada rasladılar. “Şimdiye kadar yanından yahut içinden geçtiğimiz şehirler (bu müstesna) oldukça güzel şehirlerdi. Camileri, hanları, hamamları iyi yapılmıştı. Türkler bu türlü binalara pek meraklı; bedestenlere de. Fakat bu sonuncular yalnız büyük şehirlerde var” (54) diyor. Filibe’de veba olduğu için şehir dışında çadır kurmuşlardı. Konak yerlerinin yakınında ilk defa olarak feci bir manzarayla karşılaştılar. Civar dağlarda eşkiyalık edip adam öldüren iki haydut altı gün önce yakalanıp diri diri kazıklanmış, sonra da köpeklere atılmıştı. Yolcular ölümlerin ancak kemiklerini gördüler. Bu münasebetle Mundy türlü ölüm cezalarını anlatıyor; bunları canlandıran iyi bir taslak da çiziyor. Bunun ardından da, biraz iç açsın diye, İstanbul’un bayram yerlerindeki salıncakları dönme-dolaplar ve atlı-karıncaları tasvire geçiyor.

Filiben sonra yolculuk güçleşti. Şimdiye kadar açık arazide ilerlemişlerdi. Bundan sonra hep ıssız ormanlar ve meşe fundalıkları arasından geçmeleri lâzım geliyordu. Buralarda haydut çoktu. Tedbir yollu seyyahların elde silâh yaya yürüdükleri oldu; ama yolculukları arızasız geçti. Tehlikeli boğazlarda şüpheli kimseleri haber vermek için davul çalındığını kaydediyor. Sofya ile Niş arasındaki yol hem çok arızalı, hem de ormanları sık olduğu için bilhassa tehlikeliymiş. Padişahın emri mucibince her gittikleri şehirde yanlarına muhafızlar veriliyordu. Bu muhafızlar öbür şehre kadar onlara yoldaşlık ediyor; sonra elçiden, hizmette kusur edip etmediklerini bildiren bir vesika alarak geldikleri yere dönüyorlardı. Ayrıca, yolcu-

At Meydanında bir bayram yeri.
(Yazma nüshası için yazarın kendi yaptığı skeçlerden).

ların yiyecek dahil bütün ihtiyaçlarının parasız temin edilmesi de padişahın emriydi. Fakat Hıristiyanlara yük olmamak için elçi bu hakkını kullanmadı.

Belgrad'a, günde vasatî 21 mil yol alarak, 25 günde ulaştılar. Burada bir hafta kaldılar. Tuna üzerindeki değirmenler yolcularda alâka uyandırdı. Mundy "uzaktan ne kadar hoş görünüyorsa, içleri de o kadar güzel" (72) diyor. Şehir o zamanlar, altmış yetmiş Yahudi gerisi Türk ve Hıristiyan olmak üzere, 2000 hanelikmiş. Hisar içi hep Türkmüş. Mundy şehrin tophanesinde gördüğü 1596, 1598, 1600 tarihli muazzam tunç toplardan hayranlıkla bahsediyor. Bunlar yirmi yıl önce meşhur Kanije muhasarasında Avusturyalılardan alınmıştı. Belgrad'dan sonraki yol çok arızalı araziden geçtiği için çetin oldu. Bu yolu on beş günde alarak Türk topraklarından çıktılar ve Split'te Adriyatik denizine dayandılar. Mundy bundan sonra seyahatnamesinde nasıl gemiyle Venedik'e geçtiklerini; orada bir ay kaldıktan sonra Milano, Torino, Lyon, Orleans, Paris, Calais yoluyla 13 Eylül 1620 günü İngiltere'ye ayak bastıklarını yine tafsilâta girişmeksizin, mübalâğaya da kaçmaksızın anlatır.

Belirtmek lâzımdır ki Mundy eserinde Hıristiyanlık gayretiyle Türklere çatan bir yazar değildir. Yalnız bir kere, Split'ten üç mil mesafede İmparatorluk topraklarından çıkıp Venedik topraklarına girişlerini anlatırken coşuyor: "Bunu (yani hudut taşını) geçer geçmez Hıristiyanlık âlemine girdik, sanki artık yeni bir âlemdeydik. Gördüğümüz fark o derece büyüktü. Hem bu fark yalnız halkta değil, arazide de seçiliyordu. Üç gün önce gördüğümüz yerler hep kayalık çorak ve taşlıktı; vadiler müstesna, ne ekin, ne bir ağaç, ne yeşillik gördüğümüz vardı. Halbuki burası bambaşkaydı. Bundan daha bereketli bir arazi, daha güzel bir manzara insan ne görmüştür, ne tasavvur edebilir. Etrafta bol olan ve hangi toprakta olsa işlemeyi güçleştiren taşlar bile burada, halkın çalışkanlığı sayesinde, işe yarar bir hale getirilmiş: çit yerine duvar olarak kullanılıyor" (85-86). Mundy'nin Osmanlı İmparatorluğu intibaları işte böyle bitiyor.

Tercümelere :

XV. YÜZYILDA İSTANBUL'UN NÜFUSU *

ALFONS MARIA SCHNEIDER

Roma Şark imparatorluğu başkentinin nüfusu şimdiye kadar sık sık ve türlü görüş açılarına dayanılarak —tabiî, elde edilen neticeler birbirinden pek farklı olmak üzere— tahmin edilmiştir; ¹ buna şaşmamak gerek, zira belgeler kesin olmayıp pek şumullü de değildir. Ben bu hususta XV. yüzyılı seçiyorum, bunun sebebi yalnız Türkler tarafından fethinden ötürü bu yüzyılın, şehrin tarihinde derinden derine gidebilir bir kesim teşkil etmesi değil, aynı zamanda diğer devirlerden daha müşahhas belgelerin mevcut olması, dolayısıyla, daha iyi neticelerin beklenebileceği keyfiyetidir. İlkın, şehrin fethinden önceki tasvirini vermeğe gayret edeceğim; zira nihaî sonuç, ancak bu esas üzerinde doğru olarak kendini gösterebilecektir.

Muahhar Theodosius'un surlariyle çevrelenmiş şehir sathı —ki sözarası söyleyelim: 13 kilometre kareyi bulmaktadır—, görünüşe göre hiç bir devirde tam olarak imar ve inşa edilmemiştir. Şu muhakkaktır ki şehrin henüz gerilemeğe başlamamış olduğu Komnen'ler zamanında surların içinde ekilmiş sahalara (tarlalar) vardı ki² bunları herhalde Lykos vadisinde (bak. şekil 1), ³ bir de şehir surları boyunca

* Götting İlimler Akademisi Filoloji-Tarih sınıfı haberleri'nden ayrı basım. 1949. S. 234-244. (Sonderdruck aus: Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil. - Hist. Klasse 1949).

¹ Bütün malzeme, kolaylıkla: R. Mayer, Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul, Eine genetische Geschichte'de görülebilir. Wien 1943, 131 ff. (Akad. der wiss. Phil. —hist. Klasse. Denkschriften 71, 3).

² Odo de Dogilo (1147 İstanbul'da) Migne P. L. 185, 2 Col. 1221: infra muros terra vacua est quae, aratra patitur, habens hortos omne genus olerum civibus exhibentes.

³ Mesarites'in (Heisenberg, A.; Grabeskirche und Apostelkirche 2, 1909, 12, 15) Havariyun kilisesi yanında diye zikrettiği tarla ve çayırları en doğrusu Lykos vadisinde aramak gerek. Kayser Mikhai (820-829) zamanında Studies manastırının, bir şubisini tesis ettiği vicus τὰ Κοροβίου'un da orada bulunması muhtemeldir. Vita Evaristi Ann. Boll. 41, 1923—308; krş. Patria 3, 198 (277, 7 Preger). Vita Nicolai'de (Minge P. G. 105, 909 c) burası, ἐνδον τῆς πόλεως πρὸς τὰ τοῦ Λίβα μέρη

aramak gerekir. Maamafih bu imar edilmemiş saha pek geniş olmasa gerek; ancak Lâtinler tarafından zapt olma hâdisesi öyle yaralar açmıştır ki, şehir bunlardan kendini artık kurtaramamıştır. Muazzam yangınlar, 1203 ve 1204'de şehrin geniş parçalarını yok etmiş⁴ ve Lâtin boyunduruğuna tahammül etmek istemeyen bir çok Rumlar, başka yerlere göçmüşlerdir. Rumlar 1261'de şehri tekrar ele geçirdiklerinde, VIII. Mikael, en elzem olan şeyleri tamir etmek için büyük meblâğlar sarfetmek zorunda kalmıştır.⁵ Sütunlu yolların çoğu ortadan kalkmış, yerlerine ağaçlı yollar geçmiştir.⁶ XIV. yüzyılda şehir tekrar küçülüyor; koca mahalleler terk ediliyor; bunların yerine, bahçeleri ve bağları ile büyük manastır tesisatı ikame ediliyor.⁷ Bunu şuradan istidlâl edebiliriz: elimize gelen kadastro tasvirleri⁸ sınır olarak daima cadde ve sokakları zikretmektedir; anlaşılıyor ki yeni tesisat bir yahut bir kaç yolu tutmuş; patrikhane belgeleri, Typikus'lar ve daha başka tarihî haberler, Kostantiniye'nin köyleşmesinin son devirde nasıl bir vüs'at kazandığı hakkında bir fikir vermektedir. Aşağıda bu nevi bilgilerden neler topladımsa, onları, —tam olmak iddiasında hiç bulunmaksızın— veriyorum:

τόπον ἀνωρισμένον καὶ ἤσυχον olarak vasıflandırılmaktadır. Liba, herhalde yüzyıl sonra Patricius Konstantinus Lips'in bir manastır tesis ettiği civardan başka bir mahal olmaz. Hagios Mokios civarında da bahçelerin bulunduğu belgelendirilmiştir: Dimitrijevski, Typika, Kiev 1895, 156; Hagios Mokios yakınındaki Paradeisos ile bu bahçeler herhalde aynı yerler olacaktır: Beljaëv, Vizant. Vremenik 3, 1896, 448, No. 13.

⁴ Krş. Byz. Z. 41, 1941, 386 f.

⁵ Pachymeres 1, 186; 354; F. Dölger, Corp. Griech. Urkunden A. Nr. 1956; Nic. Gregoras 1, 190, Studios civarı, ücra bir meradır.

⁶ Démétrius Cydonès, Correspondance, ed. Camelli Paris 1930, 112 (ep. 43): τῶν τε ἐνδον ἀγρῶν καὶ παραδείσων ἀρχομένων ἀνθεῖν, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τῇ τῶν πετάλων σκιᾷ τοὺς στενωποὺς καλυψόντων ὥστε τοὺς διόντας οὐ διὰ πόλεως, δι' ὄρων δὲ μᾶλλον δοκεῖν ποιεῖσθαι τοὺς περιπάτους.

⁷ Harab olmuş bir kilisenin arsasında bir bağdan MM 2. 395 (1400 civarı)'de bahsedilmektedir; MM Miklosich—Müller, Acta et Diplomata graeca Medii Aevi sacra et profana 1—6.

⁸ Krş. meselâ, F. Dölger'de Panhagia Maguliön'un περιορισμός'ı. Suidas-lexikonu'nun başlığı için bk. SB Mü. 1936 Heft 6 31 f. ; yahut MM 5, 388 f.; terimler hakkında krş. F. Dölger, Sechs byz. Praktika des 14. Jhds. Abh. Mü. NF. 28 Mü. 1949, 10 ve Byz. Archiv 9, 1927, 87.

Palaios Phoros civarında iki bağ⁹ Blanke civarında, Lips manastırına ait bir bağ (mahsulü 15 Modus), Bebaia Elpis ve Anargyroi manastırına ait bir bağ¹⁰; yine aynı yerde, “şehir surlarının dışında ve yakınında” bir bahçe (MM 2, 394). Kyriotissa kilisesinin yolu üzerinde büyük bir bağ (Delehay 85, 13). Bu kilisenin tam yeri meçhuldür.

Aynı yerde Sebastokratorissa'nın bağı (Delehay a.Y. 95, 20).

Lips manastırı yakınında, 125 Modus gelirli bir bağ (Delehay a.Y. 133, 12). Hagios Nikolaos Mesomphalos yakınında bir bağ (Delehay a.Y. 84, 4). Andreas en Krisei karşısında bir kaç bağ.¹¹

Altınkapıda bir kaç bağ (MM 2, 82) (1383 civarı); şehir dahilinde, Veli Romanus'un Enoria'sında¹² bir bağ (MM 2, 361); aynı yerde Analepsis kilisesi yakınında bir bağ (MM 2, 557; 1400 civarı); şehir dahilinde Veli Eudokinos'un Enoria'sına (yani surların yakınında) bir bağ (MM 2, 399; 1400 civarı; Sarayburnu'nda bir zeytinlik¹³; burası, Fatih'in sarayı yapılıncaya ortadan kalktı.

Şehir alanınının 1344 civarında ne derece bahçelerle dolmuş olduğu, Nicephorus Gregoras'ın (2, 695 Bonn) bir cümlesinden anılmaktadır : bir yer sarsıntısı bahçelerin duvarlarını yıktı : ὡς δυσπρόσοδον γίνεσθαι πᾶσαν ἀγυιᾶν τοῖς παριοῦσι, σωρηδὸν ἐρριμμένων τῶν ἐντεῦθεν ἐρειπίων.

Clavijo¹⁴ 1403'te Johannes en Petra (a.Y. 31, Peribleptos) a.Y. 34), Studios ile Mangan'lar (a.Y. 39) manastırları etrafında bahçeler ve bağlar görmüş. Şehrin ortasında bulunan başka bahçelerle buğday tarlalarını da zikretmektedir (herhalde hepsi Lykos vadisinde olacak,

⁹ MM 1 313 (1351 civarı); belki bununla Arkadius forum'u kastedilmiştir.

¹⁰ H. Delehay, Deux Typica byz. de l'époque des Paléologues, Brüksel 1921, 133, 14; 102, 31; 138, 17 (Mémoires de l'Acad. Royale de Belg. sér. 2, 13). Bugünkü Langa bostanı olan Blanka, Eleutherius'un evvelce dolmuş olan limanıdır: Patria 3, 91 (248 Preger).

¹¹ MM 2, 507 (1401 civarında): ἀμπέλιον καὶ τὸ ἐπάνω ἐξάμπελον (terkedilmiş bağ) καὶ χέρσον (kötü toprak) τὸ ἐν τῇ τοῦ ἀμπελίου κορυφῇ καὶ ἀπαντικρὺ τῆς μονῆς αὐτῶν ἀμπέλιον.

¹² Eski vicus sistemi, sonraları terkedilmişse benziyor; onun yerine vicus'lardan daha büyük olan ἐνορία (papas daireleri)nden bahsedilmektedir.

¹³ Fatih Mehmet II. vakfiyeleri Ankara 1938, 201 No. 40; daha sonra zikredilecek olan Arapça metni, bahçeyi zikretmemektedir.

¹⁴ Ruy Gonzalez de Clavijo, Narrative of the embassy to the Court of Timur A. D. 1403-6 tercüme eden: Markham. London 1859 (Hackluyt 126).

a.Y. 46). Keza su kemerlerinde de, buna göre kesif olarak meskûn olan yerler yalnız Marmara denizi ile Haliç boyunca sahil kordodur. Bir de bir çok harap ve çökmüş kiliselerden bahsetmektedir. Başka bir kaynağa göre ayazmalar (Hagiasmata)¹⁵, çoktan yok olmuş kiliselere işarettir. Zikrolunan manastır mıntakalarının yanında, bir de onlar kadar vâsi, yüksek memurlara ait konaklar ve bunların müstemilâtı vardı. 1328'de bir isyan dolayısıyla tahrip olunan Theodor Metochites'in sarayı¹⁶ yalnız bir kiliseyi, vezirin çocuklarına mahsus evleri ve birtakım iş ve idare dairelerini ihtiva etmiyor, aynı zamanda bağlı, havuzlu, çimenli bir parkı ihtiva ediyordu; hattâ burada, o zaman nadir olan develer dahi görülüyordu.

Bu malûmatı hülâsa edersek görürüz ki, şehrin ortası (Lykos vadisi ile su kemerleri civarı) bir de, surlar boyunca olan saha, tarlalar ve bahçelerle işgal edilmişti. Bütün şehir sahası üzerinde ve ada halinde birtakım geniş manastır ve saray tesisatı ve bunların bahçeleri, bağları ve zeytinlikleri dağınık olarak serpilmiştir. Fakat Haliç sahili kesif surette meskûndur, küçük limanların (Sophia limanı, Kontoskalion) bulunduğu Marmara sahili herhalde daha az kesiftir. Eski kayser sarayına, Atmeydanına ve büyük forum'lara artık ihtimam edilmediğinden, bunlar yavaş yavaş harap olup gitmektedir. Nitekim yukarıda, "eski forum"un yakınında bir bağ bulunduğunu gördük, şehrin manzarasının, orta çağda Roma'ya benzemesi mul-temeldir; Gennadios Scholarios¹⁷ onun hakkında "fakir ve en büyük kısmı gayri meskûn", "bir zamanlar hikmetin, şimdi harabelerin şehri" demektedir.

Son Paleolog zamanında şehrin manzarası hakkında böylece bir fikir edindikten sonra, nüfus sayısı meselesine geçebiliriz. Bereket versin ki, bu hususta, 1437'de şehirde bulunan batılı bir sefaret heye-

¹⁵ Zapiski der Hist.-Phil. Fak. St. Petersburg 95, 1909, 150: (τόπος λεγόμενος τὰ ἀγιάσματα) ἐν ᾧ τόπῳ ὑπῆρχε ποτὲ ναὸς τῆς ἀγίας Αναστασίας νῦν δὲ (1426) ἐστὶ παντελῶς ἀφανῆς onun için, bugün İstanbul'da mevcut ayazmaların (krş. benim Byzans'ım 59) eski kiliselerin mevkilerinde buldukları tahmin edilebilir.

¹⁶ Rev. ét. gr. 35, 1922, 82 ff. Metin ve tercüme: Guiland tarafından.

¹⁷ L. Petit-Siderides- Jugie Oeuvres complètes de Georges Scholarios, Paris 1928 d. C. 1, 287 ὁ πόλις, εἰ καὶ πένις ἐν τοῖς ὑστάτοις χρόνοις καὶ οἰκος τῶ πλείονι μέρει καὶ φόβας καθ' ἡμέραν συνζῶσα . . . ἐλευθέρᾳ μέντοι καὶ τούτους τρέφουσα τοὺς οἰκούντας Cilt IV. 1935, 405. —λόγων πόλις ἦν, ὡς νῦν ἐρειπίων (1453'ten önce yazılmıştır).

tinin üyelerinden birinin bıraktığı bir yazıya (sefaretnameye) sahibiz ¹⁸. Fakat Nicolaus von Cues (meşhur Alman filozofu, mütercim)'in de içinde bulunduğu papalık sefaret heyetine, yahut, aynı zamanda şehirde bulunan Basel kilise umumî meclisinin rakip heyetine mensup bir zat tarafından mı yazıldığını maalesef söyleyecek durumda değilim. Muhakkak olan bir şey varsa, bunun objektif hüküm yürütmesini bilen, binaenaleyh güvenimize tamamen lâıyk biri tarafından kaleme alınmış olduğudur. Bizi alâkadar eden parça şudur: habitantes in ea, ut extimo, quadraginta milia hominum vix possunt interesse, qui in tempore guerrae de suis internis vineis, pratis et ceteris necessariis vivere possunt, prout frequenter probatur” Nüfusun 40.000 olarak tahmini, şehrin son derece gevşekleştiğini nazarı itibare alsak dahi, ilk bakışta fazla aşağı gibi gelmektedir. Fakat şu var ki Floransa’lı Tetaldi de ¹⁹ ancak 30-36.000 kişi olarak, Andrea di Arnoldo’nun Chronica Vicentina’sı, 50.000 olarak ²⁰ tahmin etmektedir. Üstelik, 1435 yılındaki müthiş vebanın da, nüfusun azalmasında rol oynamış olduğunu kabul etmemiz gerekir. ²¹ O halde sekene sayısını 40-50.000 olarak takdir edersek en az yanlış yapmış oluruz, zira Chios (Sakız) Piskoposu Leonhard’ın verdiği izahat ²² esirlerin sayısını 60.000 olarak takdir etmekle, bu tahmini bilvasıta teyit etmektedir. Bu sayı, Andreadis’in ²³ iddia ettiği gibi, eli silâh tutan Kostantiniyelileri ifade etmemektedir (o zaman 150-160.000 kişilik bir nüfus hesap etmek gerekirdi); burada, geri kalan müdafilerle, ²⁴ kadın ve çocuklar dahil bütün halk ²⁵ mevzubahistir

¹⁸ N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l’histoire des Croisades au XVe. siècle, C. 4, 1915, 31; Lambros, Neos Hellenomnemon 7, 1910, 361; elçilik hakkında krş. G. Hofmann, Orient. Christ. Period. 9, 1943, 171 ff.

¹⁹ Metin: J. A. Buchon, Collect. des Chron. nat. franç. C. 38, 325.

²⁰ Iorga, yuk. es. 4, 1915, 54.

²¹ Iorga yuk. es. 1, 1899, 579.

²² Metin: Atti soc. Lig. stor. patr. 13 1877/84, 255.

²³ A. Andreadis, Parnassos 1917, Atina, 1918, 258.

²⁴ Müdafilerin sayısınının 9000’den pek fazla olmaması muhtemeldir: krş. G. Schlumberger, Le siège, la prise et le sac de Cple. Par les Turcs en 1453. Paris 1915, 95 dev.

²⁵ Ducas 295, 306 Bonn: halk askerlere, evler Sultan’a aittir; padişah da bunları şehre yeni yerleşenlere bağışlar: Critobul 1, 73; 2, 1 (Müller FHG 5, 101; 105). Franco Giustiniano (Iorga, yuk. geç. eser 3, 1902, 292). 27. 9.1453’te şunları bildiriyor: Urbs enim Constantinopolitana ab hostibus occupata devastata et prorsus, solis exceptis moenibus et aedificiis, depopulata fuit; adeo quod omnes, tam mares

ki bunların hepsi —bu hususta bütün kayıtlar müttefiktirler— istisnasız olarak esarete sevk edilmiştir. Ancak az kişi, bu meyanda, Balat'da oturan Yahudiler²⁶ ile Galata'ya kaçan yahut geniş yer-altı binalarında saklanıp sonradan afvedilen Hıristiyanlar kalmıştır.²⁷

Fatih, 1 Haziran cuma günü alayla şehre girip Ayasofya'yı İslâm dinine teslim ettikten sonra, Fransisken manastırına²⁸ yerleşti. Aynı ayın ikinci yarısında Edirne'deki sarayına gitti ve şehirde subaşı (şehir komutanı) Süleyman'ı, bir kadını, bir de —bilhassa surların tamiri ile meşgul olmuş olan— 1500 yeniçeriyi bıraktı.²⁹ Bu küçük işgal kuvveti, şehirde çok insanın meskûn olmaması gerektiğine bir burhandır; muhasara ordusunu takip eden kocaman insan kitlesin-

quam feminae tam senes quam parvuli, aut im ipsa miserabili captivitate accubere aut in servitutum redacti fuere. Bunlar Edirne, Filibe, Gelibolu ve Bursa'da satılmışlardır. (Critobol 3, 17, Sa. 130 Müller). Oğlan çocuklar, yeniçeriler arasına yerleştirilmişlerdir. Jörg von Nürnberg, Antzeygung kurzlichẽ vñ volfurung den ursprung dehs Thurckyschen vundt hundtyschen volks: 1500, fol. 109 b. İlk Edirne'ye satılan sonra âzad edilip 1454 yılı başında patrikliğe yükseltilmiş olan Scholarios, dost ve tanıdıklarının çil yavrusu gibi dağıtıldıklarından çok kere acı acı şikâyet etmektedir. Krş. 1, 293; burada δειλαῖα λειψανα τοῦ γένους οἷς συνεκλήρωθημεν der; yahut 4,223: ταῦτα ἔδει με ζῶντα βλέπειν, ὃ φίλων οἱ περιλειπόμενοι, ὅπουδῆποτε γῆς εἴητε; aynı yer, 253: πανταχοῦ διεσπάρημεν. Şehir topografyası hakkında bu kadar az bilgiye sahip olmamıza sebep işte bu boşalmadır.

²⁶ Krş. 1604 fermanı, A. Refik, hicrî on ikinci asırda İstanbul hayatı İstanbul 1930, C. II, 11, No. 21; tercümesi şu eserde: A. Galanté, Documents officiels turcs concernant les juives de Turquie. Burada, fetih esnasında dürüst ve sadakatli hareketlerinden dolayı Yahudilere havralara sahip olmak hakkı ve din hürriyeti bağışlanmış. Şu da var ki, bu iddia fetih esnasında güya hazır bulunmuş olan iki yeniçerinin 1533'te vâki şehadetine dayanmaktadır. —buna benzer bir durum 1538'de Hıristiyanlarla da olmuştur (krş. Byz. Z. 21, 1912, 129 dev. ve Islam 1931, 264). Mafih şu kadarı sabittir ki, son Paleologun saltanatında Yahudi cemaatinin başında bulunmuş olan haham Rabbi Moşe Kapsali, Fatih tarafından memuriyetinde bırakılmış ve kendisine iltifat edilmiştir; krş. (İbranice bir ifade!) H. Greatz, Geschichte der Juden 8, 1864, 450'de aynen çıkmıştır; yayınlanmamış daha fazla malzeme, Elijah b. Elkanah Capsali'nin tarihi, bu hususta, F. Babinger, Archiv Orientalny 4, 1932, 109 Not 1'in karşılaştırılması gerekir.

²⁷ Nikon vekayinamesinde böyle: M. Braun und A. M. Schneider, Bericht über die Eroberung Konstantinopels 1940, 31.

²⁸ Spandugnino'da böyle: tolse per suo habitaculo uno convento de frati di San Francesco, in: C. N. Sathas Μνημεία Ἑλλ. Ἰστ. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen-Age. Paris 1890, Vol. 9, 154.

²⁹ Eski Podestà Angelo Lomellino'nun 23.6.1453 tarihli raporu, in: Atti soc. Lig: stor. patr. 13, 231.

den bazı kısımların, işgal kuvveti yanında şehirde takılıp kalmış olması muhtemeldir. Fakat bunlar, kendilerinden hiç korkulmaması gereken Müslümanlardı. Bunlarda da fazla bir şey elde edilmiş olmuyordu ve Fatih'in ilk yıllarda başlıca kaygusu, şehri iskân etmeğe yönelmişti. Fakat bu husustaki davetine icabet eden Müslümanların sayısı kifayet etmediğinden,³⁰ metruk mahalleleri ilkin fethedilmiş şehirlerin seknesi ile doldurmak zarureti hasıl oldu. Bu yeni yerleşmeler, kaynaklar sayesinde iyice takip edilebilir. İlkin, Evliya Çelebi'nin bu hususta verdiği nihaî bilgiyi sunuyorum. Evliya Çelebi, vakıa, hâdiselerden uzaktadır, fakat yeni iskân edilen ve bazı istisnalardan sarfınazar çağdaş Rum kaynakları tarafından zikrolunmayan mahallelerin adlarını bildirmektedir: Angiolello (karşılaştır, not 30), mahallelerin, yeni göçmenlerin geldikleri yerlerin adını aldıklarını sarahaten bildirmektedir. Evliya şöyle yazıyor: ³¹ “Anadolu ve Rumeli'ndeki bütün valilere, vilâyetlerden İstanbul'a insan gönderilmesini emreden yüksek bir emir sadır oldu; ilkin, Üsküp halkı, Üsküplü mahallesine (isimler için bak: şekil 1); Yenişehir halkı yeni mahalleye; More'den Rumlar Fenerkapı'ya; Selânik'ten elli Yahudi cemaati Tekfur sarayı ile Şuhud kapısına (ki buraya bu sebeple Çifit kapısı da denmiştir) ³² getirildi. Anadolu'da Aksaray'dan insanlar Aksaray mahallesine, Akko, Gazza ve Ramle halkı Tahta-

³⁰ J. Reinhard, Edition de J. M. Angiolello (1452—1525). I. Ses manuscrits inédits, Besançon 1913, 44 (A. aşağı yukarı 1468'de yazmıştır): et vi vienne alquanti Greci e Turchi da diversi luoghi (krş. bir de Critob. 1, 73, (101 Müller) ve Ducas 313 Bonn): Ma perche erano pochi per esser la città grande... comando che tutti gli Giudei, i quali fossere in suo dominio così nella Natolia come nella Romania, fossero menati con le moglie et figliuoli a stantiar Cpli, et furono compartiti per ordine et a quelli luoghi cioè alle contrate, dove furono messi, a quelli fu posto il nome dei luoghi. Böylece, mahalleler, yeni gelen göçmenlerin geldikleri yerlerin adlarını almışlardır. Belirli şehirlerden göçenlerin, belirli mahallelere yerleşmeleri âdeti, bugüne kadar muhafaza olunmuştur; krş. A. Baha, İstanbul Etnografyası, İstanbul 1934.

³¹ Evliya Çelebi, Seyahatname I. İstanbul 1314-1896, 114 dev.; tercümesi J. von Hammer, Narratives of Travels in Europe, Asia and Africa by Evliya Efendi'de. London 1834, 48. (bu tercümenin esası başka bir metin olduğundan bazı ehemmiyetsiz varyantlar vardır). Krş. F. Babinger GOW, 219. Evliya'nın verdiği haberler şu eserle itmam edilmelidir: Tahsin Öz, II. Sultan Mehmet Fatih'in iki vakfiyesi İstanbul 1935 (İstanbul Mitteilungen 4). Bu yazının eski türkçe yazılmış tercümesi, yukarda not 13'te zikredilmiştir.

³² Çifut kapı=Bahçe kapı yahut Bürgosli Halil Paşa mahallesi (vakfiyeler).

kale'ye; Balat şehrinden gelen çingeneler Balat mahallesine; Arnavut kabilesi Silivrikapı'ya; Safed'den Yahudiler Hasköy'e; Anadolu'lu Türkler Üsküdar'a; Tokat ve Sivas'tan Ermeniler Sulumanastır'a; Manisalı'lar ³³ Macuncu mahallesine; Eğirdir ve Emekder'liler Eğrikapı'ya; Bursalı'lar Eyüp Sultan'a; Karamanlı'lar ³⁴ Büyük Karaman'a; Konya'lular Küçük Karaman'a; Tireli'ler Vefa'ya; Çarşamba ovası kabilesi Çarşamba semtine; Kastamonu'lular Kazancı mahallesine, Trabzon'lu Lazlar Bayezit camii civarına; Gelibolu'lular Silâhane'ye; İzmirli'ler Büyük Galata'ya; Avrupa'lular Küçük Galata'ya; Sinop ve Samsun'lular Tophane'ye; yerleştirildi" ²⁵. Bilhassa Müslim halkın yerleşmesi ile alâkalanan Evliya, bittabi daha ziyade Hıristiyan halkla alâkalı olan Hıristiyan müelliflerin verdikleri haberlerle tamamlanmaktadır. Bunlar da aşağıdaki şehirler yahut yerler zikredilmektedir.

Amastris: Critobul'a göre Ermeni tüccarlar bahis konusudur: 3,11 (127 Müller). Chalcocondyles, insan sayısını nüfusun $\frac{2}{3}$ 'si olarak hesaplamaktadır (461 Bonn). Sulu Manastır'a yerleştirilmiş olmaları mümkündür. Burada 1461'den beri Ermeni patrikliği yerleşmiştir ³⁶.

Muchlion (Tegea): Evliya'da zikrolunan Mora Rumları buraya gelmiş olacaklar; krş. Crit. 3, 4 (122 Müller); Chalcocond. (447 Bonn). Fener mahallesinde bir kilisenin taşıdığı Muchliotissa lâkâbı bence buna işaret etmektedir; krş. benim Byzans, Bln. 1936, 41, No. 7.

Thasos (Taşoz), samothrake (Semedirek), Phocaea (Foça): Crit 3, 17 (130 Müller): Chalcocond. 470 Bonn.

Mytilene (Midilli): Crit. 4, 14 (146 Müller); Chalcocond.'le göre sekenenin $\frac{1}{3}$ 'i idi; vakfiyeler Midilli'li 2 Hıristiyanı zikret-

³³ Vakfiyeler, Manisa'lı bir adamı zikretmektedirler.

³⁴ Vakfiyelerde Karaman'dan üç kişinin adı geçmektedir. Bunlar İshak Paşa tarafından oraya getirtilmişlerdir.

³⁵ Menşeler hakkında verilen bazı malûmatın, isim benzerliğinden dolayı ileri sürüldüğünü sanıyorum. Meselâ Balat (Blachern sarayından ötürü bu adı taşır), Eğri kapu ile Ayasofya'ya, Hammer'in metnine bakılacak olursa, Sofya'dan insanlar nakledilmiş. İstanbul Şehir rehberi, İstanbul, 1934, 160'a göre, 1496'da Çaldıran'dan 40.000 Ermeni getirilip Samatya'ya yerleştirilmiştir.

³⁶ Tournebize, Dict. d'Hist. et de Géogr. ecclésiastique 4, 322, XVII. yüzyılda Ermeni patrikhanesi Kumkapı'ya nakledilmiştir, bugün de oradadır.

mektedir. Argos: Crit 5,2 (150 Müller). Sulumanastır yakınına yerleştirilmişlerdir. Chron. Syntomon 521 Bonn. Dorobiza (Oczak): nüfusun $\frac{1}{3}$ 'i Chalcocond. 536 Bonn.

Trapezund (Trabzon): Angiollo a.Y. 45—46. Fener civarına yerleştirilmişlerdir.

Kaffa: Lâtinler ve Ermeniler krş. Byzans a.Y. 66 Nikola kilisesi. Vakfiyelere göre, Hıristiyanlar aşağıdaki mahallelerde arsa sahibi idiler: Kırkçeşme (56, 140)³⁷; Altımermer (65, 149); Isbomathya (Samtya) (65, 150); Langa-Kumkapı (66, 150); Balat-Küngöz Kynegion (60, 144); Molla Hüsrev (55, 139); Lips (77, 166).Mevzuubahis belgeler, evlerin durumu ve mahiyeti hakkında iyi bir fikir vermektedir. Bunlar da aşağı yukarı 330 kadar tek katlı ev zikretmek tedirler³⁸; aşağı yukarı 100 ev yüksektir, yani birkaç katlıdır. 34 tanesinin birer "gurfe"si vardır. Takriben 130 tanesi *süfli* olarak vasıflandırılmaktadır. Bunlara ilâveten: 50 ikametgâh (menzil), 170 hücre (hücurat), ve takriben 800 dükkân zikredilmektedir. Şüphesiz, bütün binalar zikredilmiş olmaktan pek uzaktır. Yalnız büyük camilerden birine ait olarak gösterilenler veya böyle bir camiin yakınında bulunanlar, zikredilmiştir. Herhalde, maili inhidam binaların fazlalığı göze çarpmaktadır.

İç teşkilât hakkında şunlar söylenebilir: her mahallenin merkezi camidir, camiin imamına bazı kaza hakları verilmiştir³⁹; birkaç mahalle bir arada bir nahiye teşkil ederler, nahiye, naibin idaresi altındadır. Bundan hemen sonra gelen daha yüksek idarî birlik, kadı (yargıç)ın idaresi altında bulunan kazadır⁴⁰. Demek ki XV. yüzyıl boyunca inşa edilen camiler⁴¹, camiye kalb olunan kiliseleri,

³⁷ Birinci sayı her defasında Arapça metnin sayfasını, ikincisi ise Türkçe tercümenin sayfasını vermektedir.

³⁸ 1621'de evlerin çoğu tek katlı ve ahşaptı: Voyage du Levant par le Sieur des Hayes. Paris 1645, 103.

³⁹ Krş. Osman Ergin, Türkiye'de şehirciliğin tarihî inkişafı. İstanbul 1936. Angiollo, yük. geç. eser 56: tutte le contrà hano il suo tempio, et la sua statua con il suo mercato; L. Bassano, I costumi et i modi particolari della vita de Turchi Roma 1545, 75 b'ye göre, şehir parrochie'lere (parrochie = Fransızca paroisse = bir kiliseye tabi cemaat, mahalle "çeviren") ayrılmış idi; gece bekçiliği sıra ile şehir sekenesi tarafından deruhte ediliyordu.

⁴⁰ Bugün İstanbul 2 kaza (Eminönü ile Fatih), 10 Nahiye ve 114 mahalleye ayrılmaktadır; krş. resmî olan: İstanbul şehri rehberi, 1934, 206 dev.

⁴¹ Büyükçe camiler ancak 1463'ten sonra inşa edilmiştir; meselâ 1463-71'de Fatih camii, 1464'te Mahmut Paşa, 1471'de Murat Paşa camileri, bazı mühim

bir de kiliselerle havraları bir haritaya dökersek, şehrin yerleşme kesafetini oldukça emin bir şekilde tesbit edebilir (bk. şekil 2). Yerleşmenin Haliç boyunca kesif olduğu, fakat ortaya ve şehir kenarlarına doğru bu kesafetin hissedilir şekilde azaldığı görülmektedir.⁴² Hemen hemen boş olan sahalar, Kanunî Süleyman'ın oldukça uzun olan saltanat devrinde (1520—1565) iskân edilebilmiştir. Nüfus sayısını anlamak istediğimiz takdirde, geçen yıl keşfedilmiş olan bir belge,⁴³ takribî bir tahminde bulunmamızı mümkün kılacaktır: Topkapı sarayı arşivinde (N. D. 9524), 1477 yılından kalma bir istatistik vardır ki bunu Kadı Muhiddin'e borçluyuz. Buna göre şehirde Türklere ait hemen hemen 9000, Rumlara ait 3000, Yahudilere ait 1500, Kaffa'lı Hıristiyanlara ait 267, Karaman'lılara ait 750 ve çingenelere ait 31 ev vardı; bunlara ceman 3667 dükkân⁴⁴ ilâve etmeliyiz ki bunlar, daima şarkta olduğu gibi, sahiplerinin aileleri tarafından işgal edilmemekte idi. Bir eve ortalama olarak 4-5 kişi hesap edersek⁴⁵, nüfus sayısı olarak 60 ilâ 70.000 elde ederiz.

Byzans kiliseleri camiye tahvil olunmuştu: Ayasofya, Eski İmaret, Zeyrek kilisesi, Koca Mustafa Paşa, Kalender ve İmrahor (Studios); yeni inşa edilen küçük camiler (mescitler) kısmen vakfiyelerde, kısmen de Hüseyin b. İsmail tarafından 1772'de yazılan ve Ali Sati tarafından 1836'da itmam edilen Hadikat ül-Cevâmi'de zikredilmektedir. (bu son eser, İstanbul'da Sati matbaasında 1864'te basılmıştır, kısa bir hulâsası, J. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches Bd. 9 47 ff.'te); XV. yüzyılda yapılan camiler, benim henüz neşredilmemiş olan topografik plânımdan şekil 2'ye nakledilmiştir. Eski Rum ve Ermeni kiliselerinin listesi, Byzans adlı eserim Sa. 39 dev.'de ve oraya ilişik haritada gösterilmiştir; havralar ise A. Galanté Histoire des Juives d'Istanbul, İstanbul 1941, Cilt I, 162 dev.'de gösterilmiş ve XV. yüzyıla ait oldukları takdirde benim tarafımdan da kaydedilmişlerdir.

⁴² Historie di Messer Marco Quazzo, ove se contengono le guerre di Mahometto imperatore de, Turchi, Venedig 1545, fol 30: Bayezid 500 Ulah ailesini yerleştiriyor: in luogo votoentro la Porta Silveria, ove alcune povere casette si convennero fare, yani: eski Byzans şehri artık dolmuş bulunuyordu.

⁴³ Bir parçası Vatan'da çıkmıştır, 26.7.1948; Prof. Süheyl Ünver bunun bir kopyasını bana lütfetti.

⁴⁴ Galata'da 535 Türk evi, 572 Hıristiyan evi ve ceman 1781 dükkân, yani takriben 6000 nüfus vardı.

⁴⁵ Her ev için 4 ilâ 5 sakin kabul etmekteyim, zira Şarkta erken evlenilir ve arkasından babaevi terkedilir. Mukabil bürhan olarak, XIV. yüzyıl Byzans pratika'larının aile durumu hakkındaki mufassal malûmatı ele alınabilir (Dölger F., Şechs byz. Praktika, Sa. 35 dev.) Bunlara göre, en küçük çocuklar da dahil, ailelerin vasatî olarak 4-5 üyesi vardı.

Burada, ancak Paleologlar şehrinin yeniden doldurulması bahis konusu olduğundan, elde edilmiş olan bu sayı, Bizans devri için hesap edilen sayıya dolayısıyla tevafuk etmektedir. Mamafih, sahaların doldurulması işi, müteakip 10 yıllarda çok daha çabuk yürütmüştür. —Şekil 2, XVI. yüzyılın başındaki durumu göstermektedir— ve bu hareket biraz önce işaret ettiğimiz gibi, Kanunî Süleyman devrinde en yüksek noktasına ermiş olsa gerek. 1552 yılında bir deniz muharebesinde esir düşmüş olup, 1554'te vefat etmiş, Sinan Paşa'nın evinde hususî tabib vazifesi görmüş olan Magister Cristobal de Villalón,⁴⁶ efendisi nezdinde bir kayıt defteri gördüğünü iddia etmektedir; bunda evlerin sayısı şöyle kaydedilmiş: de solos christianos quaranta mill casas, de judios diez mill, de turcos mas de sesenta mill. Banliyöler için de ayrıca 10.000 ev zikredilmektedir. Bu sonunculardan sarfinazar edersek, aşağı yukarı 550.000 gibi bir nüfus elde etmiş oluruz. Banliyö (arrabales)den herhalde boğaz boyundaki yerleşmeler kasdedilmiş olacağından, yukarıda zikredilen sayılar Galata, Beyoğlu ve Eyub'a da ait olacak ve böylece akla yakın görünecektir. Mukayese maksadiyle şunu zikrederim ki XVIII. yüzyılın sonlarında 88.185 ev tesbit ediliyordu,⁴⁷ 1935'te ise (nefsi İstanbul'da) yalnız 51.442 ev tesbit edilmişti, fakat bu münasebetle şunu nazarı itibare almalıyız ki, 1911 ve 1912 yangınlarının yerleri ancak az ölçüde imar edilmiş, 1918'in muazzam yangın yerleri ise hemen hemen hiç imar edilmemiştir. 1940'ta asıl İstanbul'da 273.000 nüfus sayılmıştır.⁴⁸ Son olarak da, yukarıda kaydedilen neticeleri bir dereceye kadar tamamlayan, şehrin eski manzaralarını ele almak yerinde olur. En eski şehir manzarası olarak kaybolmuş olan Speier'de, Notitia Dignitatum'un notitia urbis Constantinopolitanae'yi de ihtiva eden Kodeks'indeki tasvir değerlendirilebilir.⁴⁹ Bu tasvirin nasıl olduğunu bilmiyoruz, zira Cod. Oxon. lat. misc. 378'deki şehir manzarası,

⁴⁶ Viaje de Turquia (1557'de yazılmış), in: Nueva Biblioteca de autores Españoles Cilt 2, Madrid 1905, 146.

⁴⁷ Cosimo Comidas di Carbognano, Descrizione topographica dello stato presente di Cpli, Bassano 1794, 50. İddiaya göre, verdiği malûmat İstanbul Efendisi'nin Defter-i Hâkanî'sinden alınmıştır.

⁴⁸ R. Mayer, yuk. geç. eser, 153 dev. ve Annuaire de la Turquie, 1941.

⁴⁹ Krş. O. Seeck, Notitia Dignitatum; Bln. 1876, 229. Oxoniensis'in tasvirinde esas itibarıyla yalnız Ayasofya, Justinianus'un at üstünde heykeli, birkaç ev ve surlar görülmektedir. Ayasofya kilisesinin tasviri, Buondelmonti Kodeks'i, Floransa, Bibl. Nat. II, 32'ninkine oldukça müşabihdir: Gerola, yuk. eser 256.

—Buondelmonti el-yazmalarında yahut Hartmann Schedel'in 1493 vekayinamesinde olduğu gibi— Speier Kodeks'inin ancak o zamanlar yazılmış açıklamalarla birlikte XV. yüzyılda yapılmış bir kopyasına uymaktadır. Bizim tasvirimiz, biraz önce zikrolunandan daha ziyade telhis edilmiş olduğundan meselemiz için pek verimli değildir. Halbuki, Buondelmonti'nin ⁵⁰ 1422'de yazılmış Liber insularum'undaki şehir manzarası, kaybolmuş orijinalin iki kopyasında, (Cod. Rossano 702, ve Cod. Classensis 308) şehir suru boyunca oldukça bol ağaçlar göstermektedir; bu ağaçlar, Lykos vadisinden, şehrin tâ içlerine kadar girmektedir. 1493 yılı Aralık ayı sonunda Nürenberg'te imal edilmiş olan, H. Schedel'in ⁵¹ "Vekayinameler ve hikâyeler kitabı"nda varak 129-130'da da şehir surları boyunca birkaç sıra ağaca işaret etmekte, ayrıca da, Langa ile Altın Kapu arasında 3 yel değirmeni göstermektedir. Schedel'in manzarası, Buondelmonti'ninkinden tamamen müstakildir ve bunu ona kimin verdiği bilinmemektedir. Ben, metrukâtını Schedel'in kullandığı malûm bulunan Ancona'lı Syriacus'tan geldiğini tahmine mütemayilim. Herhalde Byzans şehrinin bir tasvirini vermektedir. (geri plânı başka olmak üzere aynı manzara, varak 129'da bulunmaktadır), halbuki varak 257'de Türk şehri tasvir edilmiştir. ⁵² Türk devrine ait en eski umumî manzara, Giovanni Andrea Vavassore'nin ağaç oymasındadır, ⁵³ bunun 1500 civarında imal edilmiş olması muhtemeldir.

⁵⁰ Krş. Gerola, Studi biz. e neoellenici 3, 1931, 249 dev.

⁵¹ Krş. Prs. Jhrb. f. Kunstgesch. 7, 1886, 98; 9, 1888, 93; 16, 1895, 224; Burl. Mag. 4, 19404, 245. Çağdaş İtalyan vekayinameleri, meselâ Supplementum Chronicarum fratris Jacobi Ph. Bergomensis, Venedig 1486; 1492, 1506 ve 1513, —realist şehir tasvirlerinin nüshadan nüshaya çoğalmasına rağmen— İstanbul'a, ait tamamen fantastik manzaralar vermektedirler.

⁵² Aynı şehir semtinin benzer bir tasviri, Adelphi, Türkische Chronica, Strassburg 1516; fol. CIII'teki umumî manzara ise tamamen basmakalıptır.

⁵³ Pek nadir gibi görünen ağaç oymasının bir nümunesi, Nürenberg'te Germanischen Museum (German müzesi)da bulunmaktadır. (Boyutları 52,6 × 36,8 sm); Vavassore hak. krş. Prince d'Essling, Les Livres à Figures vénitienes de la fin du XVe siècle et du commencement du XVIe; Paris 1914, C. 3, 112 dev.; E. Pastorello, Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI. Floransa 1924, 93 dev.; Enc. ital. 34, 1055/6. Ağaç oyma resmin 1550'den önce yayınlanmış olması gerekir, zira bu yıl, Seb. Münster'in ikinci nüshası için D. Kandler tarafından yeniden oyulmuştur. Sonraları da çok sık tekrar edilmiştir, meselâ 1564'te Lyon'da: A. de Pinet, Plantz pourtraits et descriptions de plusieurs villes et fortresses de l'Europe, Asie et Afrique te, 1567'de Furlani tarafından; krş. E. Cicogna, Saggio

Cami olarak, Fatih'inki gösterilmiştir; Moschea (cami) yazısı bir ikinci defa da Eski Saray ile Bedesten arasındaki sahaya yazılmıştır. Burası, ancak 1501'de inşasına başlanmış olan Bayezid camii olsa gerek, sonradan burasının kubbeli bina olarak tersim edilmesi lâzım geliyordu. Ressamın zamanında burasının yapılmasına ya başlanmış olacak, —yazının bulunduğu yerde yalnız cumbalı evler görülmektedir— yahut da eski bir resmin üzerine, yapılması yeni takarrur eden camiin yeri işaretlenmiş olacak. Herhalde, bu resim şehrin asır başından biraz önce yahut tam asır değiştiği sıradaki durumunu göstermektedir, ve Bellini'ye dayandırılmasına imkân yoktur. Bu da Langa ile Yedikule arasında ve buradan itibaren surlar boyunca iskân olmamış sahalara göstermektedir. Panvinio'nun Atmeydanı manzarası da ⁵⁴ bu zamana aittir. Bunu resmin Kuzey-Batı köşesinde görülen ve 1491'de inşaatı bitmiş olan Firuz Ağa camii ispat etmektedir. Atmeydanı'nın Güneyindeki saha hemen hemen gayri meskûn olarak gösterilmiştir, hemen hemen bütün evler tek katlı olarak tasvir edilmiştir. Kanunî Süleyman zamanında şehrin durumu, Melchior Lorich'in ⁵⁵ şehir panoramasından, Aalst'lı Pieter

di Bibliografia Veneziana, Venedig 1847, 709; 1570'te Claude Duchet tarafından; Thieme-Becker, 10, 39; 1572'de Sebenico'lu Martino Rota tarafından: Enc. Ital. 30, 165; 1574'te Domenico Zenoi tarafından; Pastorello yuk. es. 8. Braun —Hogenberg, Amsterdam— Köln 1572'nin Civitates orbis terrarum'undaki kopya çok tanınmıştır; burada, ayrıca zikre değer olan Koeck'ün tasvirine dayanılarak, alt kenara padişah at üstünde ve yeniçerilerle muhat olarak resm edilmiş, bunun kenarına da padişah portrelerini havi 11 madalyon konmuştur. Bu plâni Caedicius (Mordtmann) Ancien Plan de Cple, imrimé entre 1566 et 1574, olarak, menşeiini bildirmeden yayınlamıştır. Civitates'in 1574 tarihli Almanca nüshasında ise, asılları herhalde Venedig'den olacak olan 12 sultan resmi vardır; Hogenberg hakkında, krş. J. Denucé, Oud-Nederlandsche Kaartmakers 1, 1912, 261; E. Richarts-Keussen, Kölner Künstler in alter und neuer Zeit, Düsseldorf 1895, 363; XVII. yüzyıla ait başka kopyaların (Jansson, Pinargento, Porro) üzerinde durmuyor ve yalnız Augsburg'lu M. Seutter'in (1678—1757) çok yayılmış olan Cpls amplissima, potentissima et magnificentissima urbs et sedes Imperatoris Turcici adli levhasına işaret ediyorum; bunun hak. krş. W. Wolkenhauer, Leitfaden z. Gesch. der Kartographie, Breslau 1895, 50; D. geogr. Bl. 36, 1913, 154.

⁵⁴ Onophrii Panvini, de ludis circensibus, Venedig, 1600, 61.

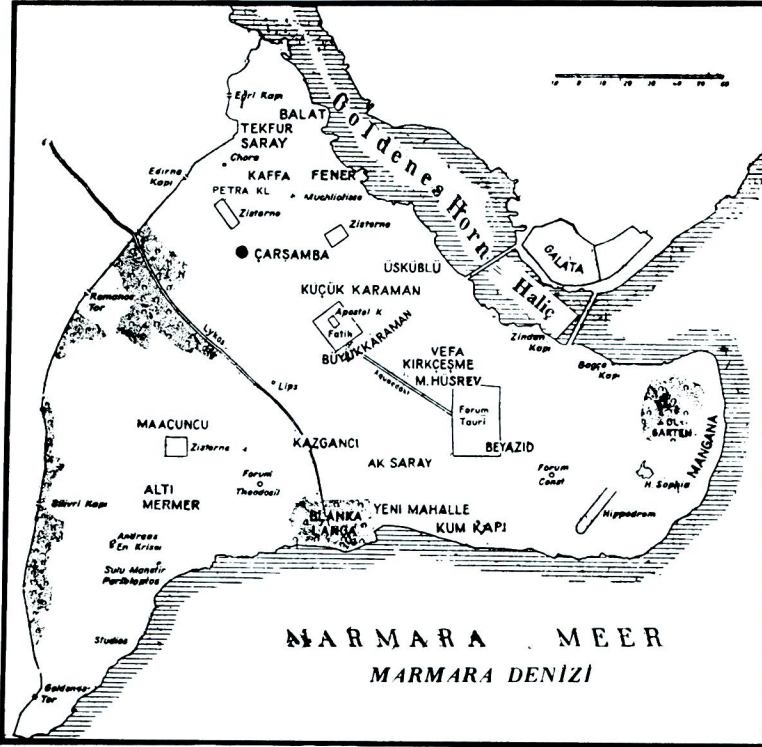
⁵⁵ E. Oberhummer tarafından çıkarılmış, Konstantinopol unter Sultan Suleiman dem Grossen. München 1902, burada da Schedel, Panvinio, Vavassore ve Hogenberg'in noktai nazarları, krş. bir de Wulzinger, in : Festschrift G. Jacob,

Koeck'ün iki manzarasından,⁵⁶ bir de W. Dilich'in Kuşbakışı manzarasından ⁵⁷ görülebilir.

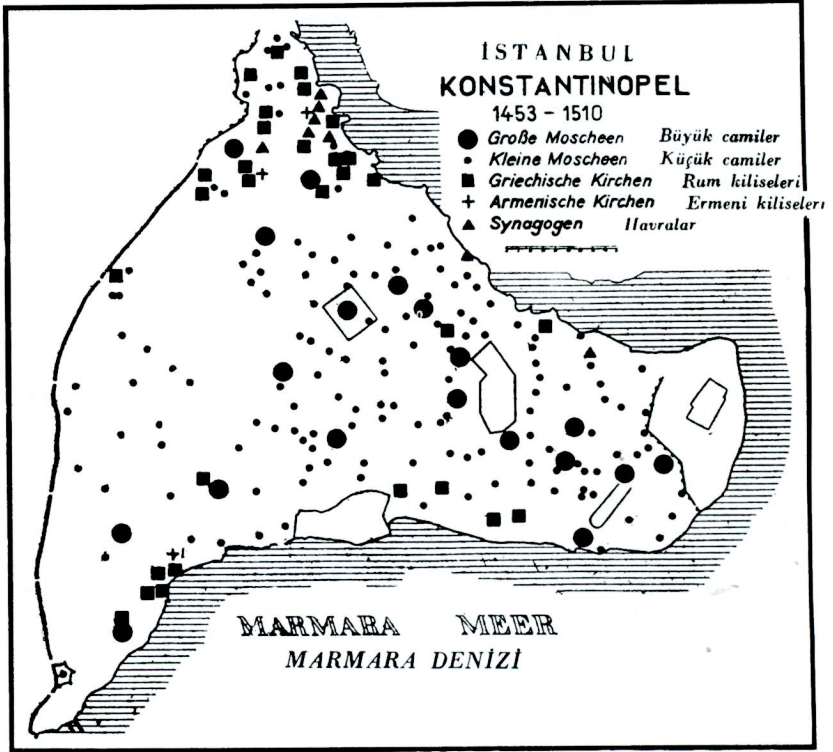
Leipzig 1932, 355 H: Lorich'in panoraması Dilich tarafından kazılmış olup birçok kopyacısı olmuştur, krş. bu hususta: Jahrb. deutsch. Instituts, 57, 1942, 221 not 5.

⁵⁶ Wiegand J. d. l. 23, 1908, 3 Res. 1 ve levha 1. Koeck'ün bütün eseri: Sir W. Stirling, Maxwel, The Turcs in 1533, London 1873; Thieme-Becker 7, 161.

⁵⁷ Gurlitt tarafından istinsah edilmiştir: Oriental. Archiv 2, 1911, 3; tekrar in: Universus terrae orbis scriptorum calamo delineatus Alphonsi Lasori e Varea Petaviis 1713, 292.

Şekil 1

Şekil 2

KONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN BAZI MÜHİM YAZMALAR

AHMED ATEŞ

1950 yaz tatilinde, Konya'da, Yusuf Ağa ve Müze kütüphanelerinde çalışmak imkânını buldum. Selim III.'ün vâlidesinin ket-hüdası Yusuf Ağa tarafından 1209/1794'de kurulmuş olan (bk. Ferid, Muhlis v.b., *Konya ve rehberi*, İstanbul, 1339, s. 49 v.d.) Yusuf Ağa Kütüphanesi, hâlen asıl Yusuf Ağa'nın vakfettiği kitaplarla, civar kazalardan toplanmış ve bir de Sadreddin Konevî türbesinden nakledilmiş kitaplardan teşekkül etmiştir. Yusuf Ağa'nın kitapları umumiyetle yenidir ve İstanbul'da toplanmış intibasını vermektedir. Kazalardan getirilenler ise, bazı eski nüshaları ihtiva etmekle beraber, daha ziyade şimdi ilim bakımından o kadar alâka uyandırmayan eserlerden tereküp etmektedir ve miktarları çok azdır. 30 sene kadar evvel sayıları 256 olan (bk. Ferid, *mzk. est.*, s. 67 v.d.) Sadreddin Konevî tarafından türbesine vakfedilmiş olup, oradan getirilen kitaplar ise, esasen merakımı celbetmişti. Eski bazı kayıtlar güvenerek, burada İbn el-^çArabî'nin eserleriyle kendi eserlerinin, kendi elleri ile yazılmış, tam koleksiyonlarını bulacağımı ümit ediyordum. Nitekim al-Şa^çrâni (ölm. 973/1583), İbn al-^çArabî'nin *al-Futühât al-Makkîya* adlı eserinin muhtasarını hazırlarken, bazı yerlerinin tahrif edilmiş olacağından şüphe etmiş, sonra, Konya'da Sadreddin Konevî türbesinde bulunan ve İbn al-^çArabî'nin hattı ile olan nüsha üzerinden bir arkadaşının kopye ettiği nüshayı tetkik etmek suretiyle, şüphelerini izâle etmiş ve metinde bazan kasden yapılmış olan tahrifatı düzeltebilmiştir (bk. Kâtib Çelebi, *Kaşf al-Zunûn*, M. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge neşri, İstanbul, 1943, II, stn. 1238/39). Maalesef, bu tarihî kayıtlara rağmen, ümitlerimin boş olduğunu hemen anladım¹. Çünkü bu kitaplar, şimdi fevkalâde

¹ Bu eserler muhtelif zamanlarda vakfedildikleri yerlerden çıkmış ve dağılmış bulunmaktadır. Hepsinin üzerinde, bir kaç örneği ileriki sahifelerdeki faksimilelerde görülen ve Sadreddin Konevî'nin kendi el yazısı ile yazılmış olan vakıf kayıtları vardır ve bunlar sayesinde onları kolayca tefrik etmek kabildir. Burada

mahdut idi ve mühim bir kısmı dağınık kâğıt ve formlar (kürrâseler) hâlinde iken, boylarına bile dikkat edilmeden, darma-dağınık bir halde, ciltlenmiş eserlerden ibaret bulunuyordu. Böyle bir cilt içinde, çoğu zaman, bir kitabın son bir kaç yaprağı, bir diğerinin, tertibi tamamiyle bozulmuş bir halde, bir kaç forması ile beraber bulunuyor ve en sonunda dördüncü veya beşinci bir kitabın ilk sahifelerine tesadüf ediliyor. Bunlara rağmen bu kitaplar çok mühimdi. Çünkü, evvelâ hepsi Sadreddin Konevî'nin hayatında, yani bundan 5 asır evvel, hem de Sadreddin gibi büyük bir şahsiyet tarafından toplanmıştı. Binaenaleyh bu yazmalar, yalnız tarihleri ve geldikleri yer bakımından, pek mühim sayılabilir. Bundan başka, ilerideki sahifelerde görüleceği gibi, dağınık yaprak ve formlardan terkip edilmiş olan ciltler, bir çok hususlarda, bir takım ilmî güçlükleri hallettiği gibi, bâzan da artık hiç bir izi kalmadığı zannedilen eserlerin bakiyelerini ihtiva ediyor. Burada, bunların hepsini tavsif etmek yerinde olurdu; fakat hususî bir sebep olmadıkça, hiç bir hadis veya fıkıh kitabı tavsif edilmediği gibi, diğer eserlerden de ancak ilim için bir yenilik teşkil edenler tavsif edildi.

M ü z e K ü t ü p h a n e s i ise, esas itibariyle, Mevlevî dergâhının kütüphanesidir. Mevlevîliğe ait eserlerinin zenginliği ve kıymeti zaten meşhurdur. Burada yalnız şunu söylemek lâzımdır ki, Mevlevîliğe ait ve Mevlâna ile babası Sultan el-Ulemâ'nın ve oğlu Sultan Veled'in eserleri, daha evvel H. Ritter tarafından bir makalede tevsif edilmişti (*Philologik XI. Maulânâ Ğalâladdîn Rûmî und sein Kreis, Der Islam, XXVI, cüz 2, 1940, s. 116—158; cüz 3, 1942, s. 221—249*). Burada, tabii olarak, o nüshalardan hiç biri yeniden bahis mevzuu edilmemiştir.

Konya kütüphanelerinden seçilmiş yazmalar listesine, aynı senede, Bursa kütüphanelerinde görülen üç nüshanın tavsifi ilâve edildi. İki Anadolu'da yazılmış farsça bir takım risaleleri ihtiva ediyordu; üçüncüsü ise, Kadı Burhâneddin'in başka bir nüshasından bahsedildiği bizce mâlûm olmayan *İksîr al-sa'âda* adlı eseriyle, yine

şunu hemem kaydedelim ki, çok şükür, bu eserlerden bir kaçı yeniden resmî kütüphanelere girmiş bulunmaktadır. Görebildiklerim şunlardır :

a) İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 1844 — 1881. Muhy al-Dîn İbn al-'Arabî, *Futuhât al-makkîya* (Bu al-Şa'rânî'nin bahsettiği nüsha olacaktır);

b) İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, Arapça yazma 79. Muhy al-Dîn İbn al-'Arabî, *al-Taabîrât al-ilâhîya* (I cildi. Sonunda müellifinin kendi el yazısı ile "kıraat,, kaydı vardır).

onun emriyle yapıldığını zannettiğim, kendi zamanında yazılmış mecmuada bulunan Eflâtun'un *Phédon*'nun arapçadan farsçaya tercümesidir ki, bu eserin arapçası bugün mevcut değildir.

Burada, adları zikredilmiş olan kütüphanelerden ancak benzerleri arasında çok eski denilebilecek yazmalar ile, ilim için yeni bir takım mûtalar vereceği kanaatinde olduğum nüshalardan bahsedildi. Meselâ Yusuf Ağa kütüphanesinde bulunan meşhur dilci Abū 'Ubayd Kâsım b. Sallâm (154—223 / 770—837)'in *Ġarīb al-ġadīs* eserinin bazı tanınmış nahiv âlimlerine okunmuş, h. 440 tarihli nüshası veya böyle bir nüshanın parçaları tavsif edilmedi; zirâ bu eserin el-Ezher câmiinde h. 311 tarihli bir nüshası vardır (bk. *GAL, Suppl.*, I, 166, nr. 1).

Bahis mevzuu olan eserler, kolay bulunabilmeleri için, basit bir tasnife tâbi tutuldu ki, bu tasnifin esası, fihrist kısmında, cedvel hâlinde görülebilir. Bunun hâricinde, her eser, âit olduğu ilim şubesinde, müelliflerinin ölüm yıllarına göre, sıraya konuldu. Gördüğüm kütüphanelerde belki kıymetli türkçe eserler de vardı. Fakat sahamdan ayrı olan bu eserlere de burada temas etmedim. Yalnız Ziya Paşa'ya ait olup onun tarafından Yusuf Ağa kütüphanesine konulan bir Nevâî *Dīvân*'ı tavsif edilmiştir.

Son olarak söylemek icap eder ki, bu makale, içinde adı geçen eserler ve müellifleri hakkında, tam ve mükemmel birer araştırma mahiyetinde telâkki edilmemelidir. Yapılmak istenilen şey, henüz tanınmayan ve mühim olan bir takım yazma eserleri meydana koymaktan ve yazmanın mahiyet ve ehemmiyetini gösterecek kadar, izahat vermektен ibârettir. Asıl esaslı tetkikler, bundan sonra ve ümit ederim ki, başkaları tarafından yapılacaktır.

I. ŞİİR

1

Dīvân

ديوان

Abu 'l-Ĥayr Hârûn Al-Tanûĥî

ابو الحير هارون التوخي

(Cilt II, d—z kafiyelele)

Tarih bakımından mühim mâlûmat veren ve başka bir nüshası mâlûm olmayan bu *Dīvân*'ın müellifi Abu 'l-Ĥayr Hârûn al-Tanûĥî hakkında hiç bir bilgi bulamadım. *Dīvân*'ın başında bulunan

şu kayda göre, Musul'da, Musul Atabekleri zamanında, vezir bulunuyordu : جزؤ من ديوان الاجل الصدر العالم الفاضل سنى الدولة ابى الخير هرون بن صالح (؟) التنوخى الشيزرى رحمه الله تعالى وكان مقامه بالموصل المحروسة وولى ديوان عرض للجيش بها فى عهد المولى جمال الدين الوزير برد الله مضجعه تولى جمع ديوانه تمصبا له واحياء لذكوره ... صفوان بن ابى سالم ... هذه بخط المذكور .

Dīvān, yukarıdaki kayıttan anlaşıldığı gibi, bizzat Hārūn al-Tanūhī'nin yazısından onun taraftarlarından biri olan Şafvān b. Abī Sālīm tarafından istinsah edilmiştir. Şiirler *d* kafiyesinden *z* kafiyesine kadar devam ettiği için, bu nüsha galiba asıl *Dīvān*'ın ancak dörtte biri kadar bir kısmını ihtiva etmektedir. Her şiirin başında bir izah kısmı vardır; burada o şiirin ne zaman, ne münasebet ile söylenmiş veya yazılmış olduğu izah edilmekte ve bu arada devrin bir çok ricali hakkında bilgi verilmektedir. Meselâ ilk şiirin başında şöyle bir başlık vardır : . . . فقلت مادحا للاجل الاوحد عزيز الدين : . . . صفى الاسلام ابى المحاسن بن ابى الفتح ومهنتا له بميد الفطر سنة ٥٥٨ وفى اواخر جمادى الاخرة من هذه السنة عزل الوزير جمال الدين محمد بن ابى منصور وقبض عليه وتولى عزيز الدين ديوان الاستيفاء . . .

قرب منى من له البين بيد
حائم ايك فى الفصون تفرد

Burada bahis mevzuu olan hâdise ve verilen bilgi, diğer en mufassal kaynakların verdiği mâlûmata uymakta ve onları tamamlamaktadır. Hakikaten İbn al-Aşîr'in sözüne göre (bk. *al-Kāmil*, nşr. Tornberg, c. XI, s. 202 v.dd.), cömertliği ile meşhûr olan vezir Abū Ca'far Muḥammed b. 'Alī al-İşfahānī, 558 senesinde hapsedilmiş ve, bir sene kadar hapiste kaldıktan sonra, orada ölmüştür.

Her şiirin başında bulunan bu gibi kayıtları tesbit ve tahlil etmek, sonra tarih bakımından değerlendirmek bize düşmez; ancak, misâl olarak ve nüshanın kıymetini göstermek için, bir kaç başlık daha kaydedilecektir :

- 18 b : ٥٥٠ : وقت ما تابا لامين الدولة ابى سالم يحيى بن ابى الوفا فى سنة
وكتبت الى الامير عزالدين ابى المساكر بن سلطان بن على بن مقلد بن نصر : 125 b
ابن منقذ عند النزول بشيزر ... فى سنة ٤٢ [٥] ...
وكتب على ظهر سقط الزند لابى الملا . . . القاضى . . . مهذب الدين : 203 b
ابو البركات محمد بن الحسن بن موسى المقدسى اذا امرته اياه فى ... رمضان
سنة ٥٥٦ بمحروسة الموصل . . . (205 a) فقلت مجاوبا له . . .

Bu nüsha bir başka bakımdan daha ehemmiyetlidir ki, o da şudur : Burada şiiler bazan menşur, vakfiye veya başka resmî bir yazının müsveddelerinin arkasına yazılmıştır. Meselâ varak 10, 70-80, 160-176 böyledir. Bunlar da tetkik edilirse, tarih bakımından oldukça ehemmiyetli kayıt ve isimlere tesadüf edileceği muhakkaktır.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4906 (Sadreddin vakfı).

Selçukî tarzında, meşin bir cilt içinde, 259 varak, 24,1 × 16,5 (18,3 × 11,5) cm. ebadında; kalın, beyazımsı, az saykallı kâğıt, bâzan resmî evrak müsveddeleri arkasına yazılmış. 17 satırlı kitabe yazısına benzeyen harekeli, güzel nesih. Söz başları kalın kalemle.

2

Dîvân

ديوان

Muhyaddîn İbn al-‘Arabî

محي الدين ابن العربي

Muhyaddîn Abū ‘Abd Allâh Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed İbn al-‘Arabî al-Ḥâtimî, 560 / 1165’de, Mursiye’de doğmuş, hadis ve fıkıh tahsil ettikten sonra, İbn Masarra (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, İbn Meserre maddesi) mektebinin te’siriyle, tasavvuf yoluna girmiş ve bütün İslâm âleminin en büyük sûfilerinden biri olmuştur. Ölümü 638 / 1240’da Şam’dadır. Burada, kâfi derecede imkân olduğu halde, henüz esaslı bir surette tetkik edilmemiş olan hayatından, eserlerinden ve tesirlerinden daha fazla bahsetmek mümkün değildir (bk. *GAL*, I, 441 v. d.; *Suppl.*, I, 790 v.dd.).

İbn al-‘Arabî’nin *Dîvân*’ının nüshaları, az olmakla beraber, basılmıştır (Kahire 1271, Bombay, tarihsiz; bk. *GAL*, nr. 132). Aşağıda tavsif edilen nüsha ise, gerek kâğıdı, gerekse yazısı itibariyle, VII./XIII. asra âit olduğu gibi, her kafiye-den şiirlerin sonunda, icabında doldurulmak üzere, boş varaklar konulmuş olmasına bakılırsa, İbn al-‘Arabî’nin hayatında ve onun yakınlarından biri tarafından istinsah edildiği muhakkak sayılabilir. Esasen İbn al-‘Arabî’nin adı geçtikçe, “rahimahu ‘llâhu” değil, “raziya ‘llâhu ‘anhu” denilmektedir ki, bu da nüshanın onun hayatında ve yakınlarından biri tarafından toplandığını gösterir.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5501 ve 5502 (Sadreddin vakfi).

Tamir görmüş meşin ciltler içinde, sırası ile 235 ve 201 varak; 25,5×17 (19,3×11,7) cm. ebadında; 24—26 satırlı mağrib neshi. Söz başları kalın kalem ile, her kafiyein sonunda boş varaklar vardır. İstinsah tarihi yoktur; nüsha bir mübyezzeye benziyor.

Baş (5501) : بسمه . . . الالف المقصورة قال الشيخ الامام . . . محمد بن علي :
ابن العربي الطائى الحاتمى رضى الله عنه
خليلى انى للشريعة حافظ
ولاكن لها سر على عينه غطا . . .

Bu cilt g kafiyesinde sona erer. 5502 nushası, f kafiyesi ile başlar. Varak 189 b'de y kafiyesi nihayet bulur. Varak 190 b'de muvaşşahât kısmı gelir.

3

Al-Zādīya

الضاديه

Al-Ra'īs 'Alī b. al-Rūmī

الرئيس على بن الرومى

'Alī b. al-Rūmī adlı birinin olup, her biri alfabenin bir harfi ile başlayan onar beyitlik kıt'alarından meydana gelmiş bir eserdir; yani ilk 10 beyit elif harfi ile, onu takip eden 10 beyit b harfi ile, daha sonraki 10 beyit t harfi ile ilh... başlayan kelimelerle başlamaktadır. Ancak bu nüshada, son kıt'a k harfi ile başladığından, bu nüshanın noksan olduğu anlaşılmaktadır.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4801 (Sadreddin vakfi).

S. 215-220. Tavsifi için bk. burada nr. 6.

Baş : ضادية الرئيس على بن الرومى على حروف المعجم كل حرف عشرة ابيات :
بسمه .

وحدود كانهن رياض

امرضت مهجتي جفون مراض

II. NESİR

(Edebî nesir, mektuplar, resmî yazılar).

4

(Rasā'il)

(رسائل)

Al-Kāzī 'Abd al-Raḥīm b. 'Alī al-Baysānī

القاضى عبد الرحيم بن على البيسانى

Al-Ḳāzī al-Fāzil diye meşhur olan Mucīr al-Dīn ‘Abd al-Rahīm b. ‘Alī 529 / 1135’de Askalan’da doğmuş, Mısır’da yetmiş ve Salāh al-Dīn al-Ayyubī’ye (569—589 / 1174—1193) vezirlik yapmıştır. 596 / 1200’da Kahire’de ölmüştür (bk. *GAL, Suppl.*, I, 549 not; İbn al-‘İmād, *Şazarāt al-zahab fī aḥbār man zāhab*, Kahire, 1350, IV, 324 v.dd.; M. Şerefeddin (Yaltkaya), *İbn el-Esīr’ler ve meşāhir-i ulemā*, İstanbul, 1322, s. 147 v.d.).

Aynı zamanda büyük bir edib olan bu zatın mektupları, münferid veya toplu olarak, muhtelif yerlerde bulunmaktadır (msl. British Museum, nr. 778-779; Paris, Bibliothèque Nationale, nr. 6024; Musul, nr. 93 / 3 ilh...). Fakat bunların bu nüsha ile aynı olup olmadığı anlaşılmamaktadır.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4881 (Sadreddin vakfı).

Meşin bir cilt içinde 220 sahife; 22,3×12,3 (18,5×9) cm. ebadında, 12 satırlı, biraz vâzih divanî yazı; ferağ kaydı yoktur; h. VII. asır.

Baş : نسخة سجل على سبيل المداعة
تضوع ونشر سلام الحضرة السامية الاجلية لا زالت الايام تلتق اليها بالسلام ...

Bazı başlıklar : كتاب الى الديوان بفتح حلب، (s. 29)
الى العماد الاصفهاني، (s. 141) كتاب الى الصفي بن شكر، (s. 167) من كتاب الى قراغوس، (s. 179) كتاب الى قيصر والى الشرقية بمصر جوابا عما انهاء من ظفروه بفرنج الداردم . . .

5

Kāmīl al-āla fī šinā‘at al-vakāla

كامل الآلة في صناعة الوكالة

Barakat b. ‘Alī b. Barakat

بركة بن علي بن بركة

Başka bir nüshası bizce mālûm olmayan bu eserin müellifi hakkında da hiç bir bilgiye tesadüf edilmiyor. Ancak Kâtib Çelebi (bk. *Kaşf al-zunûn*, nşr. M. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge, II, İstanbul, 1943, stn. 1379), müellifin Hanefî mezhebinden olduğunu ve 605 / 1208’de öldüğünü söylemektedir. Eser, bir vekil (yani, aşağı yukarı şimdiki noter) için lâzım olan resmî kayıtların nasıl tutulacağını ve resmî kayıt örneklerini ihtiva eder.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4989 (Sadreddin vakfi).

Tamir görmüş meşin bir cilt içinde, 179 varak; 24,5×17 (18,2×12) cm. ebadında, açık ve iri harfli nesih; 17 satırlı, söz başları kalın kalem ile.

İstinsah kaydı (varak 178 a'da) : فرغ من نسخه ابو منصور عبد الله ابن التاويذى . . . يوم الجمعة تاسع محرم سنة اثنتين و ستاية . . .

. . . سجلات بما يكتب ثبوته بشهادة شاهد ويمين واذا كانه مثاله من : Baş : الامثلة المذكورة في الباب المقدم ذكره . . . قلت اشهدهم انه شهد عنده فلان بن فلان وهو . . .

Göze çarpan belli başlı söz başları: (varak 19 a) siciller, (83 a) şurût misâlleri, (86 b) dava kayıtları, (107 a) vakıflar, (139 b) hastahane vakıfları suretleri, (141 b) kütüphane vakfi suretleri ilh...

6 a-b

Al-Rasā'il al-Şāhibīya

الرسائل الصحبية

Ẓiyā' al-Dīn İbn al-Aşīr

ضياء الدين ابن الاثير

Nüshası aşağıda tavsif edilen *Rasā'il* üzerinde müellifinin yalnız *Ẓiyā' al-Dīn* lâkaplı biri olduğu kaydediliyor. Bir de *Rasā'il* kelimesinin yanında "al-Şāhibīya" sıfatı bulunmaktadır. Bunlardan müellifin vezir olduğu neticesini çıkarmak her halde imkânsız değildir. Zaten s. 181'deki انشاء الوزير kaydı da bu tahmini teyid etmektedir. Nihayet lâkabın yanına konulmuş olan اسبح الله ظله ("Tanrı gölgesini, hayatını, uzatsın") duasına ve Musul'lu Abu'l-Makārim b. Maşūr adlı bir zatın yazmış olduğuna bakılırsa, bu risâlelerinin müellifinin meşhur müverrih İbn al-Aşīr'in kardeşi *Ẓiyā' al-Dīn* Naşr Allāh Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abd al-Karīm al-Cazarī olduğuna hemen hükmetmek icabeder. Bu zat 558/1163'de Nūr al-Dīn Zangī'ye vezir olmuş, bir kaç defa Musul hâkimi tarafından, elçi olarak, Bağdad'a gönderilmiş, 637/1239 senesinde, elçi olarak bulunduğu Bağdad'da ölmüştür.

Ẓiyā' al-Dīn aynı zamanda büyük bir edib idi. *Al-Maşal al-sā'ir* adlı eseri, daha hayatında, pek büyük bir şöhret kazanmış ve şerh edilmişti. Aşağıda tavsif edilen ve müteaddit küçük risâlelerini ihtiva eden *al-Rasā'il*'inin başka bir nüshası bizce mâlûm değildir (bk. *GAL*, I, 297; *Suppl.*, I, 521; İbn al-İmād, *Şazarat al-zahab*, Kahire, 1350, c.

V, s.187 v.dd; M. Şerafeddin (Yaltkaya), *İbn el-Esîrler*, İstanbul, 1322, s. 130 v.d.; *İslâm Ansiklopedisi*, İbnü'l-Esir maddesi).

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4801 (Sadreddin vakfi).

Meşin bir cilt içinde, 244 sahife; 16,2 × 12,5 (12,3 × 7,2) cm. ebadında, 11-14 satırlı, muntazam, biraz harekeli nesih. Söz başları bazan kırmızı mürekkep ile.

İstinsah kaydı yok. h. VII. asır (müellifi hayatta iken).

a) S. 1-173. *Al-Rasâ'il al-Şāhibiyya*.

Baş : على حروف المعجم في فنون متفرقة
بسمه . حرف الهمزة وفيه الفصل الاول في ابتداء الكتابة افتتاح الكتابة كافتتاح باب علم
ما وراءه . . . حرف الباء وفيه الفصل الاول في التمازى

Son : تمت الرسائل الصحابية اعلا الله قدر مصنفها

b) S. 174-244. Mütferrik risâleler.

Baş : الجزء الثالث من الرسائل انشاء الوزير ضياء الدين
ترجمه ما تحتوى عليه هذا الكتاب الرسائل الضيائية ، المفيد في النحو ، الضادية في المبائة
جمعه لنفسه ابو المكارم بن منصور الباشيايى الموصلى

7

K. Kifāyat al-kātib va Camāl al-Dīn Abu 'l-Faṭḥ Masū' d
nihāyat al-rāgib b. Mavdūd b. Sa'īd al-Karhīnī (?)

كتاب كفاية الكاتب ونهاية الراغب جمال الدين ابو الفتح مسعود بن مودود بن سميد

Başka bir nushası bizce mālûm olmayan bu eser, umûmiyetle resmî mektupların nasıl yazılacağını izah ettikten sonra, bazı eski ediblerin mektupları ile, müellifine nazaran, muasır olan münşilerin bazı mektuplarını ve bir takım mektup nümûnelerini ihtiva eder.

Eserin müellifi ile yaşadığı zaman hakkında ancak bir takım faraziyeler serdedilebilir. Evvelâ mukaddemesinden anlaşıldığına göre, al-Amîr al-Acall Hāfiẓ al-şugūr İnanç Bilge Bayğu Cubuğa Bek Abū Hāfiş 'Omar b. Marvān b. 'Abd Allāh Sayf Amîr al-mu'minîn'in arzusu üzerine yazılmıştır. Bu şahsın kim olduğu tesbit edilemedi. Ancak meselâ Artuklular tarafından da kullanılmış olan inanç, bilge, bayğu gibi unvanlarına bakılacak olursa (krşl.

M. Van Berchem ve J. Strygowski, *Amida*, Heidelberg, 1910, s. 76'daki kitâbe ve not 5; s. 92'deki kitâbe ve not 5; M. Van Berchem ve H. Edhem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptorum Arabicarum*, 3. kısım, I, Le Caire, 1910, s. 67 ve 68, not 2), onun Diyarbekir havalisinde yaşadığı tahmin olunabilir. Eserin âit olduğu devre gelince, bu hususta ancak şunlar söylenebilir: Mektuplar münasebetile bahis mevzuu olan vak'aların en sonuncuları, VII/XIII. asra âittir. Meselâ varak 130a'da al-Malik al-Âdil'e yazılmış bir mektup vardır ki, başlığı şudur : كتاب يتضمن فتح منبج يخدم المجلس المالكي المالكى العادلى . Bu zat şüphesiz Eyyubîler devletindeki al-Malik al-Âdil'lerin biridir ve onlardan hangisi olursa olsun, hepsi VI/XII. asrın sonunda, VII/XIII., asrın ilk yarısında hüküm sürmüşlerdir. Varak 138b'de Vezir Calâl al-Dîn Abu'l-Hasan 'Alî'nin Mucâhid al-Dîn Kaymaz'a yazdığı bir menşurun sureti vardır. Burada bahis mevzuu olan şahıs şüphesiz Mucâhid al-Dîn Abû Mansûr Kaymaz al-Ĥâdim olmalıdır ki, 559/1164'de Erbil'de nâib ül-memleke olmuş ve burayı pek güzel idare etmişti. Daha sonraları, Musul ve başka yerlerin de idaresini eline almış bulunuyordu; 595/1199'da Musul'da ölmüştür (bk. İbn Ĥallikân, *Vafayât al-a'yân*, Kahire, 1299, I, 539 v.d.). Erbil ve Musul'da câmi ve medreseleri vardır.

Bütün bunlar gözönünde bulundurulursa, *Kifâyat al-kâtib*'in VII/XIII. asırlarda Diyarbakır—Musul havalisinde yazılmış olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak, ileri sürülebilir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4904 (Sadreddin vakfi).

Tamir görmüş meşin bir cilt içinde, 211 varak; 24,5/17 (18×12,5) cm. ebadında; 21 satırlı az noktalı, şahsî nesih. Bazı yerlerde 19-21 satırlı nesih, kalem ve kâğıt değişiyor, fakat hepsi aynı elden çıkmış gibi görünüyor. Arada belki atlamalar vardır.

İstinsah kaydı yok. H. VII. asır.

Baş : الحمد لله الذى اخترع الاشياء بلطيف حكمته وبعد فان اولى
(a4) ولما كان الامير الاجل حافظ الثغور ايتانج بلكا بيغو جيوزا بك ابو حفص عمر
بن مروان بن عبدالله سيف امير المؤمنين وكان رسم بتأليف مختصر فى المكاتب
وعيون المخاطبات رأيت من المتين الواجب (b4) اسماء بمطلوبه وسميته
كفاية وجملة على مقدمة واحد وعشرين بابا

III. SARF, NAHİV VE LÛGAT

8

K. al-Muzakkar va'l-mu'annaş

Abū Hātim al-Sicistānī

كتاب المذكر والمؤنث

ابو حاتم السجستاني

Abū Hātim Sahl b. Muḥammad al-Sicistānī (ölm. 255/868) Basra mektebine mensup en büyük Arap dilcilerinden biridir. Yazmış olduğu pek çok eserden bugün *K. al-Mu'ammārīn* (nşr. I. Goldziher, Leiden, 1899; Kahire, 1323) ile *K. al-Azādād* (nşr. A. Haffner, Beyrut, 1912) basılmış bulunmaktadır.

Onun yazdığı *K. al-Muzakkar va'l-mu'annaş* en eski müellifler tarafından zikredilmiştir (bk. meselâ İbn al-Nadīm, *K. al-Fihrist*, nşr. G. Flügel, Leipzig, 1871, s. 58, str. 26). Şimdilik Kahire'de Ahmed Taymur Paşa kütüphanesinde bir nüshası bulunduğu mâlûm dur (bk. *GAL, Suppl.*, I, 167 ve *Macallat al-Macma' al-İlmī fī Dimaşk*, III, 340). Aşağıda tavsif edilen nüsha ise, gerek istinsah tarihi (386/996), gerek büyük bir dilci tarafından istinsah edilmiş olması bakımından fevkalâde kıymetlidir.

Nüshanın tavsifi:

Yusuf Ağa 5080.

Haricî evsaf için bk. burada nr. 11.

İstinsah ve mukabele kaydı : . . . تمت المقابلة تم كتاب المذكر والمؤنث . . . والحمد لله . . . في - (؟) شهر ربيع الآخر من سنة ست وثمانين وثلثمائة

Baş : بسمله كتاب المذكر . . . قال ابو حاتم الفصاحة زينة وصروة ترفع : الحامل . . . ويقال المرء مخبوء تحت لسانه . . . واول الفصاحة معرفة التأنيث والتذكير في الاسماء والافعال والنعت قياسا وحكاية ومعرفة التأنيث . . . الزم من معرفة الاعراب . . .

9

(K. al-Ziyāda al-muntaza'a min Kitāb Sibavayhi)

Abu 'l-Abbās al-Azdī al-Mubarrad

كتاب الزيادة المنتزعة من كتاب سيبويه

ابوالعباس الازدى المبرد

Al-Mubarrad lâkabı ile tanınmış olan Abu 'l-Abbās Muḥammad b. Yazīd al-Azdī, Basra nahiv mektebine mensup büyük dil âlimlerinden biridir. 210/826'da Basra'da doğmuş, 285/898'de Bağdad'da

ölmüştür. Onu ilmî faaliyetinin mahiyetini göstermek için, yalnız *al-Kāmîl* adlı “edeb., e dâir eserin müellifi olduğunu söylemek kâfidir (bk. *GAL*, I, 108; *Suppl.*, I, 168 v.d.).

Aşağıda tavsif edilen ve yegâne nüsha olan eser, meşhur nahiv âlimi ve ilk sistematik arap nahvi olan *al-Kitâb*'ın müellifi Sibavayhi'nin (ölm. 180 / 796 veya 194 / 809) bu kitapta izahlarını noksan bıraktığı meseleleri, yine aynı kitabın nokta-i nazar ile, izah etmek için kaleme alınmıştır. Al-Mubarrad'ın Sibavayhi'nin *al-Kitâb*'ı üzerine tenkid ve tamamlayıcı mahiyette 3 kitap yazdığı mâlûmdur: *K. al-Radd 'alâ Sibavayhi*, *K. al-Ziyâda al-Muntaza'a min Kitâb Sibavayhi*, *Kitâb mâ'nâ Kitâb Sibavayhi* (bk. İbn al-Nadim, *K. al-Fihrist*, Kahire 1348, s. 88; Yâkût, *İrşâd al-arîb*, Kahire, senesiz, c. XIX, s. 122; al-Suyûtî, *Buğyat al-vu'ât fî tabakât al-lugaviyyîn va'l-nuhât*, Kahire, 1326, s. 116). Bunlardan başka, al-Suyûtî, *al-Muzhir fî 'ulûm al-luğa* adlı eserinde (c. II, s. 233) Sibavayhi'nin *al-Kitâb*'ını tenkid etmek üzere yazdığı *Masâ'il al-ğalat*'ını zikreder. Burada bahis mevzuu olan eser, bizce, bunların yalnız ikincisi olabilir. Çünkü bu eserde Sibavayhi'nin eseri red veya şerh edilmiyor, yanlışları da gösterilmiyor; ancak “başka yerlerde izahları bulunduğu halde, asıl yerinde iyice izah edilmemiş olan” meseleler, yine Sibavayhi'nin nokta-i nazarına göre, izah edilmektedir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4914-2 (Sadreddin vakfi).

Bk. burada nr. 14. H. VII. asra âit yazma.

Baş : قال ابو العباس محمد بن يزيد بن عبد الاكبر الازدى النحوى

هذا كتاب تفسير ما اغفل سيويه استقصاء الحجّة فيه في كتابه في موضع ذكره ...
ودل عليه في غير ذلك الموضوع وايضاح الحجّة فيه ، دل ابو العباس زعم سيويه انه قبيح
ان تقول قائم زيدا اذا لم يكن قائم خيرا مقدا

10

K. Tafsîr ġarîb al-Ḳur'ân

كتاب تفسير غريب القرآن

İbn Ḳutayba

ابن قتيبة

Abū Muḥammed 'Abd Allāh b. Muslim İbn Ḳutayba (ölm. 270 / 884 veya 276 / 888), Bağdad mektebine mensup bir dilci ve büyük bir müverrihtir (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, İbn Kuteybe mad-

desi; *GAL*², I, 124 v.dd.; *Suppl.*, I, 184 v.dd.). Bu eseri Kur'an'da bulunan garîb, yani nâdir kelimelerin izahı için yazılmıştır. Burada evvelâ dinî bir mânada kullanılan kelimeler ile iştikakları, Allah'ın sıfatları ilh... izah edildikten sonra, asıl Kur'an metnine geçiliyor ve nadir ve zor kelimeler izah ediliyor.

Bu eserin şimdiye kadar bir tek yazması mâlûmdu ki, o da Şam'da Umumî Kütüphanede, nr. 71'de bulunan nüshadır (bk. *Macallat al-Macma' al-İlmî*, c. XII, s. 703). Halen Konya'da bulunan ve Karaman'dan buraya getirilmiş olan nüsha gerek eskiliği ve gerekse nedreti bakımından kıymetlidir.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa (Karaman) 52.

Yıpranmış, tamir görmüş, üzerine hendesî şekiller basılmış eski meşin bir cilt içinde, 295 varak; 19,5 × 15,7 (15,4 × 11,8) cm. ebadında; 10 satırlı, vazih, harekeli, kûfîye kaçır bir nesih; s, ' , r, t, harflerinin altında birer nokta, s harfinin altında üç nokta vardır. Söz başları ve bazan şiirler turuncu ve kırmızı mürekkeple. Son sahifeler tamir görmüş, baştan noksan.

İstinsa kaydı : واتفق الفراغ منه على يد . . . محمد بن ابراهيم الاردبيلي قبل الظهر
السادس والعشرين من شهر . . . المحرم سنة ست وستين وخمسين

Baş : عليكم كما يقال اسم الله عليكم وقد بين ذلك لبيد فقال

فقوما وقولا بالذى قد علمتا . . . (3a) وقد يكون المؤمن من الامان اى لا يأمن الا
من آمنه الله وقد ذكرت الايمان وجوهه في كتاب المشكل . . .

II

K. İhtiyâr Fâşih al-kalâm

Abu 'l-Hasan 'Abd Allâh b.
al-Hasan b. 'Osmân

كتاب اختيار فصح الكلام

ابو الحسن عبد الله بن الحسن بن عثمان

Umumiyetle kabûl edildiğine göre, *K. Fâşih al-kalâm*, büyük nahiv âlimi Abu 'l-'Abbâs Ahmed b. Yayhâ Şa'lab (ölm. 291/904) tarafından yazılmıştır. Eski kaynaklar da bunu te'yid etmektedir. (bk. meselâ İbn al-Nadîm, *mezkûr eser*, s. 74, str. 27). J. Barth da burada tevsif edilen nüshadaki metnin aynı olan bir metni, 1876'da Şa'lab'a isnad ederek, Leipzig'de bastırmıştır. Şu kadar var ki, bu

K. Faşîh al-kalâm meselesi bu kadar basit değildir. Evvelâ basmasında ve aşağıda tavsif edilen ve umumî evsafına nazaran H. III.-IV. asra ait olduğu kat'iyetle iddia edilebilecek olan nüsha şöyle başlamaktadır : بسمه هذا كتاب اختيار فصيح الكلام . Buna nazaran bu eser Şa'lab'ın *K. Faşîh al-kalâm*'ı olmayıp, ondan yapılmış bir seçmedir. Sonra, Yâkût al-Ĥamavî'nin İbn al-Nadîm'den aldığı, fakat şimdi *K. al-Fihrist*'de bulunmayan bir kayda göre (bk. *İrşâd al-arîb*, mezkûr neşir, II, 153), bu eser aslında al-Ĥasan b. Dâvûd al-Rakķî tarafından yazılmış olup, sonraları Şa'lab tarafından kendine mal edinilmiştir. Bu ifâdenin kıymeti ne olursa olsun, şu muhakkaktır ki, *K. Faşîh al-kalâm*'ın kime âit olduğu meselesi çok eski zamanlardan beri mevcut idi. Ancak muahhar zamanlarda, belki meseleyi halledecek imkânlar bulunması yüzünden, bu meseleye o kadar ehemmiyet verilmemiştir. Burada tavsif edilen nüshanın başında bulunan, fakat maalesef iyi okunamıyan şu kayıt bu meseleyi halledebilecek gibi görünmektedir: [اختيار] كتاب الفصيح [ع] ابن ابى العباس احمد بن يحيى ثملب النحوى . . لابى الحسن عبدالله بن الحسن عثمان . Buna nazaran bu eser Şa'lab'ın rivâyet ettiği kitaptan Abu'l-Ĥasan 'Abd Allâh adlı birinin yaptığı bir seçme veya ihtisardan ibarettir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5008 (Sadreddin vakfı).

Meşin bir cilt içinde, 43 varak; 18,6×17,2 (15,2×14,5) cm. eb'adında; bazan kenarlara kadar yazılmış; kalın, saykalsız, kahverengi kâğıt, 13 satırlı, iri, kûfîye benzer nesih; baştan başa harekeli, söz başları kalın kalemle. Bir çok sahifeler eskiden tamir edilmiş.

Ferağ kaydı yok. H. IV. asır.

Baş . بسمه . هذا اختيار فصيح الكلام مما يجرى فى كلام الناس وكتبهم ... اخبرنا : بصواب ذلك ... الفنا ابوابا ...

12

K. al-Maķşûr va 'l-Mamdûd

كتاب المقصور والمدود

İbn Vallâd

ابن ولاد

Abu'l-'Abbâs Ahmed b. Muĥammed b. al-Valîd İbn Vallâd IV/X. asrın ilk yarısında yaşamış Arap dilcilerinden biridir. Memleketi olan Mısır'ı bırakıp, tahsil için Bağdad'a gelmiş ve orada al-Zaccâc'dan (bk. *GAL*/I, 190; *Suppl.*, I, 170) nahiv öğrenmişti. Ölümü 332/943'dedir.

Burada bahis konusu olan eseri, sonunda elif-i memdûde (ā³) veya elif-i maksûre (ى ‘ā) bulunan arapça kelimeleri ve bunların tâbi oldukları sarf kaidelerini göstermek üzere yazılmış olup, mâlûm üç yazmasına istinaden P. Brönnle tarafından neşredilmiş (London-Leiden, 1900), sonra Kahire ’de, *al-Turaf al-adabiya* ’nın 6. cüz’ü olarak, 1908 ’de, yeniden basılmıştır. Şu kadar var ki, aşağıda tavsif edilen nüsha, bir çok bakımlardan, mevcut diğer yazmalardan üstündür ve bu eserin yeni bir ilmî neşri yapılırsa, bunun esas alınması ve diğer nüshaların keenlemyekûn sayılması icabeder. Çünkü,

a) Kitabın müstensihi al-Hasan b. ‘Alî al-Şakalî, 394 / 1004’ te ölmüş meşhur bir nahiv âlimidir (bk. al-Suyûtî, *Buğyat al-vu‘ât*, s. 225) ve 386 tarihinde istinsah ve mukabele edilmiştir;

b) Nüshanın sonunda (varak 95 b) bulunan şu kayıt göstermektedir ki, h. 344’de zamanının en büyük dilcilerinden biri sayılan Abu ’l-Husayn ‘Alî b. Aḥmed al-Muhallabî ’ye (bk. al-Suyûtî, *mez. eser*, s. 328) okunmuş bir nüshadan kopya edilmiştir (varak 95 b) :

وفرغت من قرائتي هذا الكتاب على ابى الحسين على بن احمد بن محمد بن جعفر بن محمد المهلبى فى رجب من سنة اربع واربعين وثلاثائة ، قال ابو الحسين المهلبى ان ابا العباس ابن ولاد رحمه الله صنف هذا الكتاب فى سنة ثلث وثلاثائة وهو قبل مولد ابى الحسين المهلبى بسنة

Bu kayıttan şu neticeler de çıkmaktadır :

1. Bu eser, 303 / 915’te yazılmıştır;

2. al-Suyûtî, al-Muhallebî ’nin ölümünü 335 / 946 olarak göstermektedir (bk. *Buğyat al-vu‘ât*, *göst. yer*); halbuki onun kendi sözü ile, 304 / 916’da doğduğu anlaşıldığı gibi, 344 / 955 ’te, yani al-Suyûtî ’nin gösterdiği tarihten 9 sene sonra, bu eseri okutmuştur. O halde onun ölüm tarihi daha muahhar olmalıdır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 254.

Varak 1 b—95b. Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde, 200 varak; 20,1 × 14,6 (16,5 × 12,5) cm. eb’adında; 12—16 satırlı açık, harekeli nesih. Yazı ve mürekkep biraz değişiyorsa da, hepsi aynı kalemden. Birinci varakın yarısı kopmuş ve tamir edilmiştir.

İstinsa kaydı (95 a) : هذا آخر الكتاب وفرغ منه الحسين بن على السقلى فى
فى شعبان من سنة ست وثمانين وثلاثائة ، فرغت من المقابلة والحمد لله .

— حروف المعجم ليقرّب وجود الحرف على طاله ... وابتدأتا فى هذا الكتاب :
بما كان متفرقا منشورا ...

13

K. al-Tanbîh va 'l-ifşâh 'ammâ
vağa'a fî K. al-Şahâh

Abū Muḥammed 'Abd Allāh
b. Barrî

كتاب التنبیه والافصاح عما وقع فى كتاب الصحاح ابو محمد عبد الله بن برى

Bu eser, Arap dilinin en eski lûgatlarından biri olan Abū Naşr İsmâ'îl b. Ḥammād al-Cavharî (ölm. 393/1003 veya 398 veya 400; bk. *GAL*², I, 134; *Suppl.*, I, 191)'nin *al-Şahâh* adlı meşhûr lûgatının tenkid ve tashihidir. Müellifi Abū Muḥammad 'Abd Allāh b. Barrî al-Maḳdisî, 499/1105'te doğmuş, 582/1186'da ölmüştür. Zamanında nahiv ve lûgat sahasında eşsiz sayılan âlimlerden biri idi (bk. al-Suyûtî, *Ḥusn al-muḥâzara fî târih Mişr va 'l-Ḳâhira*, I, 307; ayn. mll., *Buğyat al-vu'ât*, s. 287 ve kırs. H. Derenbourg, *Les manuscrits arabes de l'Escorial*, I, Paris, 1884, s. 404 ve *Kaşf al-zunûn*, II, stn. 1072).

Bu eserin şimdiye kadar 3 nüshası mâlûm idi; bu nüshalar da eserin birer parçasını ihtiva etmektedir ve hiç birisi tam değildir. Şu kadar var ki, müellif eserini galiba hiç tamamlamamıştır. Çünkü al-Şafadî bile, *vmş* kelimesine geldiğini ve bunun asıl eserin dörtte biri olduğunu söyler. Burada tavsif edilen nüsha son harfi *ş* olan kelimelerle başlayıp *k* harfine kadar gelir ve 4. cildin, son harfi *k* olan kelimelerle nihayet bulacağını haber verir. Görülüyor ki, dilcilerin tercüme-i halini yazanlar bu cildi görmemişlerdir. Bunun başka bir nüshası mevcut değildir.

Nüshanın tavsifi:

Yusuf Ağa (Karaman) 124.

Siyah, meşin içinde bircilt 249 varak; 25,2×16,8 (19×12,5) cm. eb'adında, 20—22 satırlı, harekeli, vazıh nesih. Kenarlarda tashih ve ilâveler vardır. Söz başları kalın kalemle.

İstinsah kaydı (H.VII. asır): ... تم الجزء الثالث من كتاب التنبیه والافصاح

و يتلوه فى الرابع باب الكاف والحمد لله ... (tarih yoktur)

Baş : فصل الهاء هبش ذكر الجوهرى رحمه الله فى هذا الفصل يتالرؤبة شاهدا على الهبش
و هو الجمع و الكسب ...

14

Al-Muḥarrar fî daḳā'ik al-naḥv va ḥaḳā'ikih

Faḥr al-Dîn al-Râzî

المحرر فى دقائق النحو وحقائقه

فخرالدين الرازى

İbn Hâţib Ray diye meşhûr olan Faḫr al-Dîn Abû 'Abd Allâh Muḫammed b. 'Omar al-Râzî, 544 / 1149 veya 545 'de doğmuş, ilk tahsilini meşhûr bir hatîb olan babasından gördükten sonra, zamanının tanınmış âlimlerinden de ders almıştır. İyi bir hatîb ve kudretli bir münakaşacı idi. Daha hayatında aklî ve şer'î ilimlerde dünyanın ustası sayılırdı. 606 / 1209'da Herat 'ta ölmüştür (bk. GAL, I, 506 v.dd.; Suppl., I, 909 v.dd.).

Tefsir, tarih, fıkıh, kelâm, felsefe, hey'et, tıb v.b. sahalarında çok mühim eserler yazmış olan al-Râzî 'nin aşağıda tavsif edilen *al-Muḫarrar* 'ının, bildiğimize göre, başka hiçbir yazması yoktur. Bunun yegâne nüsha olmasından başka, sonunda da mühim bir kayıt vardır. Buna göre, bu nüsha Faḫr al-Dîn al-Râzî 'nin müsveddelerinden kopye edilmiştir ve bu müsvedde al-Râzî 'nin büyük oğlu Ziyâ' al-Dîn Abû 'Abd Allâh 'Alî tarafından Merv 'de müstensihe verilmiştir. Al-Râzî, buna göre, bu eserde, Merv 'li bir nahiv âlimi olan Abu 'l-Faḫ Muḫammad b. Sa'd b. Muḫammad al-Dîbâcî 'nin al-Zamaḫşarî 'nin *al-Mufaşşal* 'ına yazdığı büyük şerhe istinad etmekte imiş, nahivcilerin istilâhları yerine kelâmcıların istilâhlarını kullanmaktan başka bir şey yapmamış; hattâ kendisi iyi bir nahiv tahsili görmemiş olduğu için, onların fikirlerini iyi anlayamamış ve sözlerini bozmuştur (bk. aşağıda nüshanın tavsifi).

Yine bu izahattan anlaşılıyor ki, bu eser menbalarda al-Râzî 'nin yazdığı söylenen *al-Mufaşşal* şerhi olmalıdır; çünkü, bahsedilen kayda göre, büyük oğlu Ziyâ' al-Dîn, babasının nahve ait başka bir eseri olduğunu bilmemekte ve bu kitap bir *al-Mufaşşal* şerhine istinad etmektedir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4914 (Sadreddin vakfi).

Varak 1 b—12 a. Meşin kaplı bir ciltte, 190 varak; 25 × 16,8 (17,2 × 10,7) cm. eb'adında; 19 satırlı nesih; söz başları kalın kalemle. Ferağ kaydı yok. H. VII. asır.

بِسْمِ اللَّهِ . . . قال امام الدنيا فخر الدين . . . الفصل الاول في ان تعلم :

ان هذا العلم من الواجبات تدل عليه امور الاول انا مكلفون بالشرايع . . .

Varak 120 b'de şu kayıt bulunmaktadır :

في الاصل المستسخ هذا منه مكتوب . وجدت على الاصل المنقول ما صورته :
فهذا جميع ما صنفه فخر الدين محمد بن عمر بن خطيب الرى في النحو على ما شاهدته في مسودته

التى ناولنيها ابنه الاكبر ضياء الدين ابو عبدالله على بمرور ، وقلت له : ألابيك كتاب في النحو غير هذا ؟ فقال لى : لا . فهذا الكتاب اذا الكتاب الذى يشير اليه في مصنفاته ويسميه المحرر في دقائق النحو وحقائقه ، (a 121) واما اعتماده فيما الفه في هذا الكتاب فهو كتاب صنفه نحوى مرو وهو ابو الفتح محمد بن سمد بن محمد الديباجى في شرح المفصل وكان الديباجى قد كبره وحشاه باقوال النحاة فنقله ابن الخطيب على الوجه المكرر في مواضع كثيرة لم يزد فيه شيئا البتة الا ما غيره من اصطلاحات النحويين ونقله الى اصطلاحات المتكلمين فلم ار في هذا الكتاب حرفا واحدا زيادة والحق اقول ان اكثر ما غيره من عبارة النحويين فلم يقف على حقيقة مقاصدهم لانه لم يأخذ هذا العلم عن شيخ

IV. HADİS, FIKİH VE DİĞER DİNİ ESERLER

15

Takvīm al-adilla fi 'l-uşūl

تقويم الادلة في الاصول

Abū Zayd al-Dabbūsī

ابو زيد الدبوسى

Hilāf ilminin mūcidi sayılan Abū Zayd 'Ubayd Allāh b. 'Omar al-Dabbūsī, eski hanefî fakihlerinden olup, 430 / 1039'da ölmüştür (bk. *GAL*², I, 184; *Suppl.*, I, 269 v.d.).

Usul-i fikha dâir olan *Takvīm al-adilla*'sinin şimdiki kadar iki nüshası mâlûm idi. Aşağıda tavsif edilen nüsha üçüncü olup, aynı zamanda, çok eskidir (H. 472'de istinsah edilmiştir). Bundan başka baş tarafında bazı mühim kayıtları da ihtiva eder. Bunları yazan şahıs, Kivām al-İtkānī diye tanınmış olan VIII. / XIV. asrın meşhûr hanefî fakihlerinden Abū Ḥanīfa Amīr Kātīb b. Amīr 'Omar (ölm. 758 / 1357; bk. *GAL*², II, 95; *Suppl.*, II, 87 v.d.)'dir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa (Karaman) 110.

Meşin, tamir, görmüş bir cilt içinde, eski bir terkime göre, 196 varak, şimdi baştan bir varak noksan; 22×17,6 (17,5×13,2) cm. eb'adında; 22 satırlı, kûfîye benzer bir nesih. Kenarda mukabele kayıtları ve tashihler vardır.

İstinsah kaydı : تم الكتاب وقع الفراغ يوم الاحد ربيع الاخر سنة ٤٧٢

— اتخذ العلم مكسبه للدينا وقسم اکتني بالعلم حظا القول في اسماء انواع الحجاج وهذه الاسماء اربعة الاية والدليل والملة والحال

قال المبد الضعف ابو حنيفة امير كاتب : 197a'da şu kayıt bulunmaktadır : توفي القاضى الامام ابو زيد عبيد الله بن عمر ابن امير عمر العميد الموعو بقوام الفارابى الاتقانى :

ابن عيسى الدبوسى . . . فيما بلغنا يخارا يوم الاربعاء ودفن يوم الخميس لنصف جمادى الاخرة لسنة ٤٣٢ وكان . . . ابن ثلث وستين سنة ، وتوفى الامام ابو بكر محمد بن الحسين المعروف بخواهرزاده والامام شمس الائمة ابو بكر محمد بن ابي سهل السرخسى . . . فى سنة واحدة سنة ٤٨٨ وتوفى الامام فخرالاسلام ابوالحسن على بن محمد البزدوى . . . سنة ٤٨١ ، قال . . . ابو حنيفة امير كاتب بن امير عمر العميد . . . رأيت فى آخر نسخة من نسخ التقيوم وقد كانت مكتوبة بخط الامام المعروف بالبرغرى [بفتح الباء والفتحة] الذى صنف طريقة الخلاف ما صورته هذه : كتبه من اوله الى آخره ابو بكر محمد بن محمد البرغرى لنفسه وفرغ منه يوم الاحد ٦ محرم سنة ٤٧٠ والنسخة التى بخط الامام البرغرى وقف بخزانة المدرسة العزبة البرانية بدمشق المحروسة

16

K. Nihāyat al-muctahid
va kifāyat al-muḫtaṣid

كتاب نهاية المجتهد وكفاية المتقصد

Abu 'l-Valīd Muḥammed
b. Aḥmed İbn Ruṣd

ابو الوليد محمد بن احمد ابن رشيد

Avrupa 'da, orta çağlarda, "averroïsme,, denilen meşhûr felsefî cereyanın kurucusu olup, İspanya müslümanları arasında yetişen en büyük ve en kıymetli fikir adamı sayılan Abu 'l-Valīd Muḥammed b. Aḥmed İbn Ruṣd (Averroès) al-Ḥafīd (520—595/1126—1198), büyük bir tabip ve filozof olduğu gibi, aynı derecede mühim bir fakih ve hilâf âlimi idi (bk. GAL, I, 461 v.dd.: *Suppl.*, I, 833 v.dd.; L. Gauthier, *Ibn Rachd (Averroès)*, Paris, 1948).

Aşağıda tavsif edilen iki ciltlik *K. Nihāyat al-muctahid* 'i, mâlikî-fikihına göre, tam bir fıkıh kitabıdır ve *Bidāyat al-muctahid ve nihāyat al-muḫtaṣid* adı altında Fas (1327), Kahire (1329) ve İstanbul (1333)'da bir kaç defa basılmış ve nikâha dâir olan bahsi A. Laïmèche tarafından fransızca tercüme edilmiştir (*Averroès, La Bidaya, Du mariage et de sa dissolution*, Alger, 1926).

Burada tavsif edilen nüshanın bir çok meziyetleri vardır. Evvelâ üzerindeki şu kayıttan anlaşıldığı gibi (nr. 5422, varak 1 a), bizzat ondan icâze olmuş olan bir şahsa aittir: ناولت هذا الديوان الفقيه ابا محمد عبد العزيز بن ابي على الحسين بن عبد العزيز بن هلاله ووقعه الله واياى عن . . . وولته قراءة لبعضه واجازة لجميه وكتب عبدالله بن سليمان بن داود ابن ابي حوط الله الانصارى . . . فى شهر رجب ثلاث وست مائة

Sonra, yine aynı sahifede bulunan bir kayda göre de, meşhûr sûfî İbn al-'Arabî tarafından okunup, rivâyet edilmiş ; ondan da

oğlu Sa'd al-Dīn Muḥammad (doğumu Malatya 'da 618/1221'de, ölm. Şam 'da 656/1258'dedir) tarafından rivâyet edilmiştir: . . . كتاب نهاية المجتهد . . . رواية محمد بن علي بن محمد بن احمد ابن العربي الطائي الحاتمي عنه اجازة ومناولة . . . (başka yazı ile) رواية ولده سمدالدين ابى سعيد محمد . . .

Nihayet kitabın mülkiyeti İbn al-'Arabî'den oğlu Sa'd al-Dīn'e geçmiş ve babası 630 senesinde bunu eli ile kitabın üzerine yazmıştır — محمد بن علي بن محمد ابن العربي الطائي الحاتمي وهذا خطي اقررت : (No. 5423, varak 1 a) ان هذه المجلدة والمجلدتين اللتين هما باقي هذا الكتاب ملك لولدى سمدالدين ابى سعيد محمد دونى ودون اخوته الرجال والنساء واشهدت بذلك على نفسى — (٢) هذا في محرم سنة ثلثين وستماية

Sa'd al-Dīn, 641 senesinde, İbn al-'Arabî'nin ölümünden üç sene sonra, kitabı Şadr al-Dīn al-Kōnavî'ye hediye etmiş, o da bunu eli ile aynı sahifeye şöylece kaydetmiştir : انتقلت هذه المجلدة وسائر الكتاب من مالكم المولى السيد سمدالدين محمد بن سيدنا وشيخنا الامام محى الدين . . . ابن العربي . . . الى المبد . . . كاتب هذه الاحرف محمد بن اسحق بن محمد خادم الشيخ . . . وذلك على سبيل الهبة . . . وكان ذلك في شهر ذى الحجة سنة احدى واربعين وستماية والحمد لله .

Bu sahife, bu kıymetli ellerin yazılarından başka, metin için mühim olan şu kaydı da ihtiva eder : كان القاضي مؤلف هذا الكتاب قد اسقط كتاب الحج من هذا التأليف ، سأله جماعة من اصحابه ان يلحق فيه . . . فالحقه . . . فهو يثبت في بعض النسخ وهذه النسخة نسخت قبل الحاقه فسقط منها والنسخة الثانية التي فيها كتاب الحج ما اعرفه في هذه البلاد الا بمصر عند ابى العباس القسطلانى فان عنده اصل المؤلف وخطه عليه في مجلدين كان القاضي قد وهبها محمد ابن القسطلانى باشيلية فانه كان يتردد اليه ويخدمه وسألت محمدا عن الكتاب فقال لى : بمتته الى — (٢) .

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5422 ve 5423 (Sadreddin vakfı).

Tamir görmüş meşin ciltler içinde, sırası ile 196 ve 186 varak; 28,6×20,2 (21,6×14) cm. eb'adında, 23 satırlı, açık, hemen tamamıyla harekeli, okunaklı magrib neshi. Söz başları kalın kalemle. Bazı sahifelerde tamirler vardır.

Baş . . . اما بد حمد الله . . . فان غرضى في هذا الكتاب ان اثبت فيه لنفسى . . .

İkinci cilt *K. al-çihād*'dan başlar.

17

Muhtaşar al-aḥkām al-şar‘īya
مختصر الاحكام الشرعيه

İbn Ḥarrāt
ابن خراط

İbn Ḥarrat diye tanınmış olan Endülüs muhaddislerinden Abū Muhammed ‘Abd al-Ḥakk b. ‘Abd al-Raḥmān b. ‘Abd Allāh al-Azdī al-İşbīlī, 581 / 1185’de ölmüştür (bk. *GAL*, I, 371; *Suppl.*, I, 634). Şeriat ahkâmından bahis olan bu eseri, kendi hayatında istinsah edilmiş olduğundan veya semâ’ kaydı ihtiva ettiği için olduğu kadar, sonunda bulunan ve bir sureti aşağıya çıkarılmış olan vakıf kaydı için de buraya kaydedilmiştir.

Nüşhanın tavsifi:

Yusuf Ağa 5487 (Sadreddin vakfı).

Dağınık yaprak ve kurâselerden meydana gelmiş bir cilt içinde,
s. 1—18.

Semâ kaydı : رواية الشيخ . . . ابى الحسن على بن محمد بن على بن جميل المعافى . . . خطيب المسجد الاقصى بحق سماعه من مصنفه ١٠ محرم ٥٧٦ سماع منه لفارس بن ابراهيم بن محمد الانصارى . . .

Vakıf kaydı : وقف هذا الكتاب . . . الصدر ابو التناء محمود بن امير . . . الحاج صاحب ديوان الاستيلاء . . . على الخاتقاء . . . التى انشأها بظاهر مدينة قونية . . . على بابها المعروف بدرب احمدك . . . وذلك في شوال سنة ٦٧٠ والحمد لله . . .

18

K. al-Mavzū‘āt min al-aḥādīş
al-marfū‘āt

İbn al-Cavzī

كتاب الموضوعات من الاحاديث المرفوعات

ابن الجوزى

Zamanında bilinen ilimlerin hemen her sahasında bir çok eserler yazmış ve tarihçiler arasında bilhassa *al-Muntaẓam* adlı tarihi ile meşhur olan İbn al-Cavzī, İbn al-Aḡīr’e göre (*al-Kāmil*, XII, 112), 510/1116’da Bağdad’da doğmuş ve 597 / 1200’de ölmüştür. *K. al-Mavzū‘āt*’ı, bazı talebelerinin recası üzerine, uydurma hadislerle onları sahîh hadislerden ayıran hususları göstermek üzere yazılmıştır ve pek çok yazması olduğu gibi, 1287’de Lâhur’da, 1213’te Luknov’da 1317’de Kahire’de basılmıştır (bk. *GAL*, I, 499 v.dd.; *Suppl.*, I, 914).

Burada tavsif edilen nüsha ise, oğlu 'Alî b. 'Abd al-Rahmân tarafından h. 604—605 senesinde, müellifin yazmasından istinsah ettiği nüshadır.

Nüshanın tavsifi:

Yusuf Ağa 4681, 4682, 4683 (Sadreddin vakfi).

Meşin ciltler içinde, sıra ile, 492, 482, 446 sahife; 20×15,2 (15,5×10,5) cm. eb'adında; 17 satırlı nesih. Söz başları kalın kalemle veya surh.

İstinsah kaydı (nr. 4681) : وفرغ من نقله ولد مؤلفه على بن عبد الرحمن : ابن علي بن محمد ابن الجوزي في يوم الاربعاء ثامن شعبان من سنة اربع وستماية . . . ووافق فراغه من نقله في صبيحة يوم الخميس الحادى : (Nr. 4682) وعشرين من شوال من سنة اربع وستماية . . .

. . . آخر الكتاب نقله من الاصل . . . ووافق فراغه . . . سلخ : (Nr. 4683) ربيع الاول من سنة خمس وستماية . . . وتاريخ فراغ المؤلف رحمه الله من خطه قال وفرغ من تأليفه مؤلفه . . . في ليلة الاربعاء سابع عشرين ربيع الاخر من سنة اثنتين وسبعين وخستماية .

قال الشيخ . . . جمال الدين . . . ابو الفرج عبد الرحمن بن علي . . . الحمد لله : Baş : على النعم . . . اما بعد فان بعض طلاب الحديث الح على ان اجمع له الاحاديث الموضوعه . . .

19

Câmi^c al-uşûl fî ahâdîş al-Rasûl

جامع الاصول في احاديث الرسول

Macd al-Dîn İbn al-Aşîr

مجد الدين ابن الاثير

Meşhûr üç İbn al-Aşîr kardeşlerin biri olan Macd al-Dîn al-Mubârak b. al-Aşîr, 544/1149'da doğmuş, 606/1210'da ölmüş olup, zamanının en büyük hadîs âlimi idi. Hadîste bulunan nâdir kelimelerin izahı için yazılmış olan *al-Nihâya fî ġarîb al-ħadîş va 'l-âşâr* (Kahire, 1308, 1312)'ın müellifi olduğunu söylemek, onun bu sahadaki değerini göstermeğe kâfidir.

Onun *Câmi^c al-uşûl*'u büyük bir hadîs mecmuası olup, İmam Mâlik'in *al-Muwatta'*'ı, al Buġârî, Muslim ve al-Tirmizî'nin *al-Câmi^c* adlı hadîs mecmuaları, Abû Dâvûd'un ve al-Nasa'î'nin *al-Sunan*'ları bir araya toplanmak ve bunlara daha bir çok "sahîh,, hadîslar ilâve edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Bu kıymetli eserin bir çok nüshaları ve bu arada müellifinin yazısı ile bir nüshası mevcuttur (Feyzullah, nr. 229). Bir çok kaynaklar, bu eserin ne kadar kıymetli

olduğunu göstermek üzere, onun bizzat Şadr al-Dîn al-Ğōnavî tarafından okutulduğunu, hattâ Kıtb al-Dîn al-Şîrâzî'nin de bu eseri ondan okuduğunu söylerler (bk. M. Şerefeddin [Yaltkaya], *Ibn el Esîrler*, s. 7 v.dd.; *GAL*, I, 357 v.dd.; *Suppl.*, I, 607 v.dd.; *Kaşf al-zunûn*, mzk. neşr., I, stn. 535 v.dd.).

İşte aşağıda ilk ve son ciltleri tavsif edilen nüsha, 593/1197'de, yani müellifinin hayatında, istinsah edilmiş olup, Şadr al-Dîn al-Ğōnavî tarafından okutulmuş olan nüshadır. Buna dâir her cildin sonunda, doğrulukları Şadr al-Dîn tarafından tasdik edilen birer semâ' kaydı bulunmaktadır. Bunlardan sonuncusunun bir sureti aynen aşağıya çıkarılmıştır ki, burada Anadolu'nun fikrî tarihinde rol oynamış bir çok şahsiyetin ismine tesadüf olunmaktadır (nr. 5058, varak 304 a) :

- سمع هذا المجلد الذى هو آخر الكتاب المسمى بجامع الاصول... مع ما قبله من المجلدات... .
 تماما... على مولانا... صدر الملة والدين... ابى المالى محمد بن اسحق بن محمد بن
 يوسف بن على متع الله المسلمين بطول بقائه... المولى الامام... زين الدين ابو عبد الله
 محمد بن ابى بكر بن عبد القادر الرازى...
 والمولى تقى الدين احمد بن اسعد السنجارى...
 والمولى... رضى الدين يوسف بن اسمعيل التلعفرى
 والمولى نجم الدين يعقوب بن يوسف القراغاجى
 والمولى... معين الدين عبد المجيد بن على الجلبى
 والمولى... شهاب الدين ابو بكر بن محمد عرف بابن الهمدانى...
 والمولى شرف الدين اسحق بن على القنوى
 هؤلاء الجماعة... سمووا الكتاب تماما واما جماعة الذين فى سماعهم... عوز وفايت...
 فاما الذين فايتهم معلوم :
 المولى... كمال الدين اسمعيل بن عبد الملك التبريزى ابوه
 والمولى امين الدين عبد الله الصوفى
 والمولى... شمس الدين محمد بن عمر القونوى
 والفقيه كمال الدين على بن عبد العزيز عرف بابن غازية
 واما الذين جهل فواتهم منهم :
 المولى... شرف الدين عمر بن الفرال
 والمولى الامام الفاضل زين الدين محمد بن مسعود
 والمولى الامام علاء الدين على بن عمر...
 والمولى جمال الدين احمد التقيب
 والمولى الفقيه زين الدين قلمشاد...

واتفق السماع للجماعة بقراءة هذه الطبقة اصف بن عبدالله. . . في مدة آخرها آخر الشهر المحرم سنة سبع وستين وستاية والحمد لله .

Altında Şadr al-Dîn'in yazısı ile:

صح سماع المذكورين اعلاه على حسب فصل وبين وكتب الفقير الى الله محمد بن اسحق بن محمد بن يوسف بن علي حامدا ومصليا والمثله .

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5045 - 5058 (Sadreddin vakfi).

I ve XII. ciltler Meşin, tamir görmüş ciltlerde, sıra ile, 225 ve 304 varak; 25,5×17,5 cm. eb'adında; 19 satırlı, az hareketli nesih, nr. 5058 daha fazla dairevî. Söz başları kalın kalemle, haşiyelerde tashihler ve matlaplar vardır.

İstinsah kaydı (Nr. 5058) :

كتبه جيمه . . . على بن مسلم بن كامل . . . ووافق الفراغ من كتابته يوم السبت ١٨ ربيع الاول سنة ٥٩٣ .

Bunun yanında : بلغ سماع المولى . . . الامام — بن ابي عبد الله محمد بن ابي بكر الراوى اكرمه الله وتم له سماع جميع الكتاب من غير فوات والحمد لله ، بلغت المقابلة بالاصل .

20

İksîr al-sa'ādât fî asrâr al-'ibādât

اكسير السعادات في اسرار العبادات

Kadı Burhaneddin Ahmed

قاضى برهان الدين احمد

Sivas Sultanı Kadı Burhân al-Dîn Ahmed b. Şams al-Dîn Muḥammed, 745/1344'te, Kayseri'de doğmuş; Halep ve Mısır'da tahsilden sonra, tekrar memleketine dönerek, Kayseri'de kadılık yapmıştır. 783/1381'de istiklâlini ilân edip, Ertene oğulları ülkesine hâkim olmuş, pek çok maceralarla dolu hayatı, Kara Osman ile yaptığı bir muharebede, maktul düşmesi ile, sona ermiştir (801 / 1398; bk. İbn Hacer al-ʿAskalânî, *al-Durar al-kâmina*, Haydarâbâd, 1348, I, 344; Taşköprü-zâde, *al-Şakā'ik al-nu'māniye*, Kahire, 1299, I, 83 ve Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, 1927, s. 387 v.d.; Astar-âbâdî, *Bazm u razm*, nşr. Kilisli Rifat, M. Fuad mukaddemesi ile, İstanbul, 1928; M. Fuad (Köprülü), *Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne toplu bir bakış*, *Yeni Türk Mecmuası*, sayı 4, İstanbul, 1933, s. 291 v.d.) .

Türk edebiyatında bilhassa *tuyuğ* denilen dörtlükleri ve *Divân*'ı ile tanınmış olan Kadı Burhan al-Dîn'in arapça eserleri olduğu mâlûm ise de, *GAL*'da hiç biri mezkûr değildir. Bundan başka yalnız M. [Fuad Köprülü] *Tarîh al-tavâzih*'inin Ragıb Paşa kütüphanesinde bulunan ve müellifin hayatında yazılmış olan nüshasından (nr. 381) bahsetmişti (*Bazm u razm*, mukaddime, s. 9, not 1). Aşağıda nüshası tavsif edilen *İksîr al-sa'âdât fî asrâr al-'ibâdât*, isminden de anlaşılacağı veçhile, ibadetlerden ve onların mahiyet ve iyiliklerinden bahseden küçük bir eserdir. *Al-Şaka'ik* ve *Kaşf al-zunûn*'da (göst. yer.), onun sarfıtan bâhis bir *İksîr al-sa'âda*'si zikredilir. Galiba bu eserlerin müellifleri bu hususta aldanmış bulunuyorlar. Çünkü tavsif edilen nüshanın mevsukiyetinden hiçbir suretle şüphe edilemez. Zira kitabın üzerinde, müellif ismi kaydedilirken, şöyle denilmektedir: مما ابدعه ... مولانا السلطان ... برهان الدولة ... السلطان احمد لا زالت رايات دولته منصوره ("Efendimiz. Burhân al-Davla... Sultan Ahmed'in —devletinin bayrakları dâima muzaffer olsun!— yazdığı eserlerden"). Bundan aynı zamanda, bu eserin Kadı Burhaneddin'in hayatında ve onun yanında bulunan biri tarafından istinsah edilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Nüshanın tavsifi :

Bursa, Hüseyin Çelebi 504.

Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir ciltte, 89 varak; 17×12,7 cm. eb'adında; kalın, az saykallı kâğıt. Bu eser burada varak 1 b—64 a'ya kadar olan kısmı işgal etmektedir. 17 satırlı, ta'lika benzeyen bir nesih. Söz başları kalın kalemle, ferağ kaydı yok. H. IX. asrın başı.

Baş: ... وما توفيق الا بالله ... اما بعد فان الله تعالى خالق ما كان ...

21

K. Siyâsat al-dîn va 'l-dunyâ

كتاب سياسة الدين والدنيا

Sa'd al-Dîn al-Aksarâî

سعد الدين الاقصراني

Bir tek nüshası Tunus'da Zaytuna Kütüphanesinde bulunan bu eser (bk. *GAL*, *Suppl.*, I, 1017, nr. 37, zamanı tesbit edilemiyen kitaplar arasında), Aksaraylı bir müellif tarafından yazıldığı için, bilhassa dikkate değer. Hakkında mâlûmat bulamadığım ve her halde IX./XV. asırdan evvel yaşamış olan müellif, eserini Amîr Sayf al-Dîn adlı biri için yazdığını anlattıktan sonra, asıl mevzua geçiyor.

Kitap, isminden anlaşıldığı üzere, umûmî bir siyâset ve ahlâk kitabıdır. Hepsî 60 bâb olup, ilk bâblarında, imâmet ve hilâfetten, imâmetin şartlarından, “ülî'l-amr”e itaat icap ettiğinden, cihadın fezâilinden, emirlikten, v.s. bahseder. Ancak müellif bütün bu meselelerde zamanının icaplarını nazar-ı itibara alarak fikir yürütmekten ziyade, onlara hadîs kitaplarından cevap bulmağa çalışmaktadır. Bununla beraber kültür tarihi bakımından ehemmiyetli olan bazı meselelere de temas etmiştir. Nitekim varak 21 b'de باب الزايات والالوية واختلاف الوانها (“Bayrak ve sancaklar ve renklerinin çeşitli olması bâbı”) diye bir bahis vardır. En sonunda (varak 187 a) (“iktân icar meselesi üzerinde söz”) bahsi vardır ki, içtimâî tarih için, oldukça dikkate şayandır.

Nüshanın tavsifi :

Akşehir, Genel Kitaphk 228.

Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde, 197 varak; 27 × 18 (20,5 × 14) cm. eb'adında; 26—28 satırlı, kalın kalemle, Mısır yazısına benzer bir nesih. Söz başları surh. Başta iki varakta fihrist vardır.

İstinsah kaydı : وكان الفراغ من نسخه يوم الاربعاء المبارك السابع من شهر رجب الفرد سنة خمسين وثمانماية

الحمد لله ذى النعم وبعد فان لله جل ثناؤه . . . آيات ساطعة : Baş

ولقد خص الله تعالى المولى الامير الاجل . . . سيف الدين . . . وصفات الظاهرة . . . (1b) قال البغدادي . . . سعيد بن اسماعيل بن عمر الرومي الاقصراني . . . وشرعت في الجمع والتقرير . . . كتابا سميته بـسياسة . . . المنسوب الى الامير سيف الدين . . . واكثر مسائله من كتاب السير الذي تأليف (?) الجارى على السنن المعروف محمد بن الحسن تلميذ ابى حنيفة . . .

VI. TASAVVUF

22

[Aş'âr va]'l-Mavâkif va]'l-muhâtabât

[اشعار] والمواقف والمحاطات

Muhammed b. 'Abd Allâh al-Niffarî

محمد بن عبدالله النفرى

Irak'da bulunan Niffar kasabasına nispetle al-Niffarî diye meşhur olan Muhammed b. 'Abd Allâh (aşâğıya bk.), IV / X. asırda yaşamış münzevî bir sûfidir. Hayatını seyahatlarla geçirdiği söylenir. *Kaşf al-zunûn*'da (mzk. nşr., II, stn. 1891), onun *Mavâkif* adlı eserinden bahsedildikten sonra, 354 / 965'de öldüğü söyleniyor. Halbuki

eserinin bazı parçalarında 366/977 tarihi zikredildiğine göre (bk. burada 1 numaralı nushanın tavsifi), onun bu tarihten sonra öldüğü muhakkaktır. Al-Niffarî'nin, şimdiye kadar, yalnız münzevî hayatının Allah'ın en yüksek tecellileri ile dolu ilhamlarını kaydetmiş olduğu *al-Mavâkıf va'l-muḥâtabât* adlı eseri mâlûmdur. Gotha'da bulunan h. 581'de kopye edilmiş nüsha (nr. 880, bk. W. Pertsch, *Die arabischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, II, Gotha, 1880, s. 160, istinsah tarihi burada yoktur) ile diğer mâlûm yazmalarına istinad edilerek, A. J. Arberry tarafından, gayet güzel bir şekilde neşir, İngilizceyi tercüme ve izah edilmiştir: *The Mawâqif and Mukhâtabât of Muḥammad ibn 'Abdî'l-Jabbâr al-Niffarî*, London, 1935 (GMNS, IX).

Onun adı, yukarıda zikredilen eserlerde görüldüğü gibi, dâima Muḥammed b. 'Abd al-Cabbâr al-Niffarî şeklinde gösterilmiştir. Halbuki aşağıda tavsif edilecek olan Bursa Ulu Cami nüshasının üzerindeki şu kayıttan açıkça anlaşılacağı üzere, adı Muḥammad b. 'Abd Allâh al-Niffarî'dir ve eserini Muḥammed b. 'Abd al-Cabbâr b. al-Ḥasan al-Başrî toplamıştır (Ulu Cami, 1319, varak 1b) : قال الشيخ الامام الصوفى المتكلم محمد بن عبد الجبار بن الحسن البصرى حين من الله عليه بصحة ("İmam, sūfî, mütekellim şeyh Muḥammed b. 'Abd al-Cabbâr b. al-Ḥasan al-Başrî, Tanrı kendisine, zahid, seyyah Muḥammed b. 'Abd Allâh ile soh-bete erişirmek lûtfunda bulunduğu zaman dedi..."). Bu metinde bir noksanlık olduğu bizce muhakkaktır. Yoksa al-Başrî'nin al-Niffarî'den bahsetmesine, sonra bu eserin sırf al-Niffarî'ye isnad edilmesine imkân olmazdı. Bunlar kabûl edildikten sonra, al-Niffarî hakkında zaten çok az olan iltibaslı mâlûmat bir dereceye kadar kendiliğinden halledilmiş olacaktır. Meselâ bâzıları, onun nisbesini al-Başrî şeklinde göstermektedir ki, bunun yukarıkine benzer bir ibâreden galat olduğu muhakkaktır. Sonra, bu eserin al-Niffarî'nin oğlunun veya kızının oğlu tarafından toplandığı hakkındaki rivâyet de (al-Tilamsânî tarafından, bk. A. J. Arberry, *mezkûr eser*, s. 1) doğru değildir. Çünkü böyle olsaydı, al-Başrî yukarıki ibârede onunla olan bu akrabalığını zikrederdi. Halbuki o ibârede, buluşmalarının Tanrı lûtfi ile olduğunu söylemekte olduğundan, aralarında başka bir alâka olmadığını zaten beyan edilmiş bulunmaktadır.

Dağınık sahifeler halinde muhtelif ciltlere dağılmış olan Konya yazması, bu hali ile, mevcut yazmalardan daha fazla olan metni

ve al-Niffari'nin şimdiye kadar hiç mâlûm olmayan şiirlerini ihtiva etmektedir. Bundan başka İsmâ'il b. Savdekin tarafından istinsah edilmiştir ki (bk. aşağıda, nüshanın tavsifi), bu zat İbn al-'Arabî'nin dostu idi ve İbn al-'Arabî'nin onun bir sualine cevap olmak üzere yazdığı risâle (bk. burada nr. 30) ile kendisinin h. 638 yılında istinsah ettiği ve müellifi İbn al-'Arabî'ye okuduğu *K. al-Asfâr* (bk. burada, nr. 35) biraz ileride tavsif edilecektir. Nihâyet her parçanın sonunda bulunan ve eserin nasıl toplam meydana geldiğini gösteren kayıtlar vardır. Bunlar da, nedense A. J. Arberry tarafından basılmamış olduğundan, buraya çıkarılacaktır.

Nüshanın tavsifi :

Muhtelif ciltlere dağılmış olan yazma, 16×12,6 (11,5×9) cm. eb'adındadır; 15 satırlı Anadolu Selçukî neshi tarzında dairevî bir nesih. Noktalar ekseriya noksandır.

1. Yusuf Ağa 5486 (Sadreddin vakfi).

Dağınık sahifeler arasında 2. parça. Son iki varakı boş olan 10 varak. Üzerinde eski bir kürrase (forma) sayısı ile سابعة (yedinci) yazılmıştır. Buna göre, baştan 60 varak noksandır. Bu parça şiirlerle başlıyor. İlk şiirin ilk beyti şudur (noktaları tarafımızdan tamamlanmıştır) :

اماترضى بان الدهر يحجى على وعد اللقاء الى قريب

Varak 4 a'da : وقال قدس الله روحه قال مسود غير مبيض في الاصل

آخر ما نقله اخى وخليلي شمس الدين ابو طالب بن محمد بن صابر السلمى رضى الله عنه من ثلاثة اجزاء بخط النفرى المنشى هذه المعارف الالهية . . . اخبرنى انه كان على احدهم : العزة لله وسبحان من له علم العاقبة وله الدنيا والاخرة . . . دفتر فيه موقف المواقف كتبه سنة ست وستين وتحت خط احمد بن السهال رحمه الله لابي محمد عبد القادر بن احمد بن السهال الواعظ . . . وعلى الاخر الاول من مجموع الاضايير والزيادات لمحمد بن عبد الجبار بن الحسن ، واخر غير مترجم بشي

قال كاتبه اسمعيل بن سودكين عفا الله عنه كتبت هذه الاجزاء الثلاث المذكورة من خط اخى ابى طالب المذكور وكتبها هو من خط المؤلف والحمد لله . . .

Varak 5 a : ومما ينسب الى الشيخ محمد بن عبد الجبار النفرى ايضاً . . . وفي :

نسخة ان هذه القطع لمبداله بن على العارف . . .

Varak 8 a : آخر القطع المختلف فيها . . . يتلوه جزء آخر وجد بخط النفرى . . .

من كلامه في سنة تسع وخمسين وثلاثمائة بالبصرة . . .

2. Yusuf Ağa 4887 (Sadreddin vakfi).

Hepsi 28 varak tutmakta olan bir parça. Varak 1 a'da :
 زيادات . . . نقلها من خط اخى . . . ابى طالب بن محمد بن صابر السلمى عرف بابن
 سيدة واخبرنى انه نقلها من خط يد الشيخ منسيها محمد بن عبد الجيار بن الحسن النفرى . . .

قال محمد بن عبد الجيار . . . اوقفنى فى استواء المرفة وقال لى هو . . .

تم نسخ الدقر الذى كتب بالمداين سنة اربع وخمسين وثلاثمائة : Varak 17 a'da

قال فى نسخة : Varak 22b 'de: Bundan sonra bazı şiir ve parçalar gelir. هذا الاصل وهذا اخر الجزء من خطه ومن آخر بخط المؤلف . . . وهو ما يتلوه . . .

بسمه . . . ومن جزء بخطه رحمه الله . . . اوقفنى وقال لا يعلمون الكون . . . : Varak 23a'da

ومن خطه . . . نسخة دقر لطيف كتبه بالنيل فى شهر رمضان : Varak 24 b'de
 . . . موقف البيت . . . (Kûfe eyâletinde, Fırat 'a açılmış bir kanalın adı olan bu Nil için bk. A. J. Arberry, *mzk. esr.*, s. 4).

تم نسخ الدقر المكتوب بالنيل . . . : Varak 26 a'da :

Biraz ilerde aynı eserin 8 varak kadar tutan bir parçası daha var.

Burada şimdiye kadar hiç bahsedilmemiş olan 2 Bursa nüshasının da tavsifini vermek yerinde olacaktır :

1. Bursa, Ulu Cami 1319.

Yeni, meşin bir cilt içinde, 67 varak; 19,8×15 (16×14) cm. eb'adında; 21 satırlı, sağa mâil, sola çekik nestalik. İstinsah kaydı yerlerinde gösterilmiştir. Söz başları kalın kalemle.

1. 1 b — 44 a. *Mavâkif*.

بسمه . . . قال الشيخ الامام الصوفى المتكلم محمد بن عبد الجيار بن الحسن
 البصرى حين من الله عليه بصحة الشيخ الزاهد السايح محمد بن عبدالله النفرى رضى الله عنهما ،
 موقف انت معنى الكون . . . اوقفنى وقال لى انت ثابت . . .

Son : تجزت هذه المواقف وتقلت من نسخة عليها مكتوب
 تجزت المواقف التى نقلت من نسخة بخط المصنف محمد بن عبد الجيار النفرى (!).

2. Varak 44 b—45 a. *Bâb zikr al-Havâtir va aḥkâmihâ*.

قال الشيخ عبد الجيار بن الحسن . . . الحواطر بينها من قلب القلب . . . : Baş :

هذا آخر ما وجد بخط الشيخ محمد بن عبد الجيار بن الحسن النفرى : Son :
 فى اجزاء ودقاتر عدة مختلفة بخطه فى بلاد — اخرها ما ذكره فى سنة ٣٥٣ هكذا ذكر
 فى النسخة المتقول منها . . .

3. Varak 45 a-63 b. *Zikr al-muhātabāt*.

بسملة ذكر المخاطبات يا عبد المروية عن محمد ... قال المذكور داعيا : Baş :
لنفسه يذكره سبحانه من عنده ... وروى في سنة ٣٥٤ عن ربه في قوله يا عبد
ان لم انشر اليك مرحمة الرحمانية ...

نسخه ما في الدفاتر الستة المكتوبة بالنيل في سنة ٣٥٣ : Varak 54 b'de :
بسملة يا عبد من شهدنى راى كبرياى من الايات ...

İstinsah kaydı : تم الكتاب في آخر نهار الاثنين لست ليال بقين
من المحرم ... لسنة اربع وثلثين وسبعمائة ...

4. Varak 63 b-67 b. *Bāb al-Ḥavāṭir va ahkāmihā*.

بسملة وهذا باب الخواطر من كلام محمد بن عبد الجبار بن الحسن : Baş :
البصرى رضى الله عنهما (!) المؤلف للكتاب بتاريخ ٣٥٢ حين من الله عليه بصحة الشيخ
الزاهد الساج محمد بن عبد الله النفرى
بسملة باب الخواطر واحكامها قال محمد بن عبد الجبار ... الخواطر بينها من تقليب
القلب ...

(İlk kısımları varak 44 b'de geçenin aynı).

نجز كتب هذه الاوراق المشتمة على الموافق : Son ve istinsah kaydı :
والمخاطبات التي نطق بها محمد بن عبد الجبار النفرى ... في يوم الثلاثاء ٢٤ ... المحرم ...
لسنة اربع وثلثين وسبعمائة ... على يد ... محمد بن عبد الله بن محمد القاقولى ...
بمدينة السلام بشداد ...

2. Bursa, Ulu Cāmi 1320.

Şarḥ al-Mavāḥiḥ li-ʿAjīf al-Dīn al-Tilamsānī. Yeni, meşin bir cilt
içinde, 180 varak; 22,5×16,7 (16,2×12,5) cm. eb'adında; 19 satırlı,
açık ve güzel bir nesih, söz başları surh.

نجز كتاب الموافق ... على يد ... محمد بن سليمان : İstinsah kaydı :
بن محمود بن ياقوت الآمدى الصالحى بمحروسة دمشق في شوال سنة ٧٩٠
(yeni bir kalem ile tarih 890 yapılmıştır).

الحمد لله رب العالمين ... رب اشرح لى صدرى ... Baş :
قال الشيخ الفردانى ... محمد بن عبد الجبار النفرى ... موقف النز ، اوقفنى في النز ،
قوله اوقفنى ممناه ايقظ قابلى لتلقى التجلى ...

23

K. Luma^c fi'l-taşavvuf'tan bir parça

Abū Naşr al-Sarrâc

كتاب اللمع في التصوف

ابو نصر السراج

Tā'ūs al-fukarā³ (fakirlerin tavusu) lâkabı ile meşhûr olan Abū Naşr 'Abd Allāh b. 'Alī b. Muḥammed b. Yaḥyā al-Sarrâc aslen Tus şehrinde ve zamanının tanınmış sūfîlerinden biri idi. 378 / 988 yılı recebinde, Tus'ta ölmüştür (bk. *GAL.*, *Suppl.*, I, 358; Lâmi'î, *Tercüme-i Nefahât el-üns*, İstanbul, 1289, s. 324). Onun yazmış olduğu *K. al-Luma^c fi'l-taşavvuf*, R. A. Nicholson tarafından basılmıştır (Leyden-London, 1914; *GMS*, XXII). Aşağıda tavsif edilen nüsha bunun bir kısmıdır. Fakat içerisinde bunun Abū Naşr al-Sarrâc'a âit olduğunu gösteren herhangi bir kayıt yoktur. Sonunda bulunan 616/1120 tarihli bir semâ' kaydında ise, meşhûr muhaddis ve sūfî Abu'l-Vaqt 'Abd al-Avval b. 'İsâ b. Şu'ayb al-Siczi al-Haravî (458—553/1066—1159, bk. İbn Hâllikân, *Vafayât al-a'yân*, Kahire, 1299, I, 385; İbn al-'İmâd, *Şazarât al-zahab*, IV, 166)'den nakledilmektedir.

Nüsha varak 2 b'de, bilgilerin mâhiyetini izah ile başlar (=basma, s. 377 v. dd.):

باب تفسير العلوم وبيان مايشكل على فهم العلماء من علوم الخاصة وتصحيح ذلك بالحجة .
قال الشيخ رحمه الله اعلم ان العلم اكثر من ان يحيط به فهم . . .
(3 b) باب في كلمات شطحيات تحكى عن ابي يزيد . . .

Varak 6 a'da *Galatât şūfiya* (=basma, s. 410 v. dd.):

(6b) باب في ذكر من غلط من المتوسمين بالتصوف . . . قال الشيخ . . . سمعت احمد بن علي الكرجي يقول سمعت ابا علي الروذباري . . .
(9 a) من غلط في الفروع (في الفقر والغنى) . . . (13 b) في ذكر الذين فتروا في الارادات . . .

(15 a) في ذكر طبقات الذين غلطوا في ترك الطعام . . .
(20 a) من غلط من اهل العراق في الاخلاص . . . (24 b) غلط الحلوية واقوليلهم . . .
(29 a) ذكر من غلط في الانوار . . .

Varak 33'de Suhravardî'nin hattı ile olan bir yazı geliyor. Bunun hemen altında Abū Sa'îd b. al-'Arabî'nin *K. al-Va'cd*'inden iktibaslar (=basma, s. 310 v. dd.).

باب جامع مختصر من كتاب الوجد الذي الفه ابو سعيد بن الاعرابي قال :
... الوجد ما يكون عند ذكر مزعج او خوف مقلق . . .

Varak 63 a'da meşhûr Şeyh Şihâb al-Dîn al-Suhravardî'nin (539—632, 1145 / 1235; bk. *GAL*, I, 440 v.d.) kendi yazısı ile bir talebesine tavsiyeleri ve umumî surette verdiği icâzesi : . . . بسمه اتفق الولد الصالح . . . جمال الدين محمد بن محمد السلفي الاصفهاني . . . الصحبة برهة من الزمان سفرا وحضرا وعزم على الرجوع الى وطنه يسأل الله تعالى حسن التوفيق له وصدق الاقبال . . . واجزت له رواية كل ما يجوز من روايته يراعى في ذلك شروط اهل الحديث والله الموفق وكتب عمر بن محمد السهروردي في شهر سنة سبع وعشرين وستماية بمدينة دار السلام بغداد . . .

Varak 68 b'den sonra yine *Galatât* kısmı devam ediyor, sonra sûfilerin birbirlerine yazdıkları mektuplar (75 a) (=basma, s. 232 v. dd.), ölüm halinde söyledikleri (=basma, s. 209 v. dd.) ilh...

En sonunda şu semâ' kaydı vardır :

سمع جميع هذا المجلد الاول من اوله الى آخره على الشيخ الصالح ابى الفضل عبدالسلام بن الشيخ ابى محمد عبدالله بن احمد بن بكران الداہرى¹ بسماعه فيه من ابى الوقت عبدالاول بن عيسى بن شعيب السجزي الهروى الصوفى رحمه الله .

بقراءة الشيخ الامام المحافظ زين الدين ابو البقا خالد بن يوسف بن سعد النابلسى الشيخ الامام العالم العارف نجم الدين ابو البقاء ثابت بن احمد التفلىسى² وقتاه اياس بن عبدالله الرومى

وجمال الدين ابو عبدالله محمد خاصبك بن اقسان بن عبدالله البغدادى

وصاحبه ابو العباس بن احمد بن فتوح بن محمد الصفار

وموفق الدين ابو بكر محمد بن ابى النجيب بن ابى على الانصارى

وشرف الدين ابو طاهر بن عبدالله بن حيدر

وعيسى بن جبريل بن جامدا المرغيان

وصابن الدين ابو حامد محمد بن ابى بكر بن غالب الحوزى

وشمس الدين محمد بن عثمان بن عبدالله الشيرازى

. . . والسديد على بن محمد بن احمد البيهقى

وكاتب السماع حسن بن حميد الرومى التفلىسى ابوه

¹ Bu şahıs hakkında mâlûmat bulamadım. Ancak babası 'Abd Allâh b. Aḥmad b. Bakrân al-Zârîr al-Muḳrî zamanının iyi kıraat âlimlerinden biri idi ve 575(1179) 'de, Mekke'de hac esnasında, ölmüştür. Bk. İbn al-Cazârî, *Gâyat al-ni-nâya*, nşr. Bergstraesser, Kahire, 1933, (*Bibliotheca Islamica*, VIII, I), 405.

² *Avâriş al-ma'âriş*'in Yeni Câmî (nr. II 186) nüshasındaki semâ' kaydı suretine göre, bu şahıs, bu eseri bizzat müellifi al-Suhravardî'den okumuştur, bk. H. Ritter, *Philologica IX, Der Islam*, XXV, 1939, s. 40.

وذلك في يوم الاحد ثامن عشر شهر ربيع الاخر من سنة سبع عشرة وستماية وصلى الله
على سيدنا محمد وآله صحح ذلك وكتب عبد السلام
ابن عبدالله ابن احمد ابن بكران الداھرى المقرئ

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4862 (Sadreddin vakfı).

Selçuk tarzında, basma tezyinatlı, tamir görmüş meşin bir cilt içinde; 91 varak; 24,3×16,6 cm. eb'adında; yazı eb'adı muhtelif. Şahsî, harekeli, iri harfli bir nesih. Açık kahverengi, kalın kâğıt. 13—17 satırlı. Söz başları kalın kalemle, sonlarda aynı yazı biraz daha muntazam, 23—24 satırlı. Baştan noksan.

Baş : باب تفسير العلوم وبيان مايشكل

İstinsah kaydı yok. 617 h. tarihli semâ' kaydı yukarıya çıkarılmıştır.

24

Fazl (Fazâ'il) şahâdat al-tavhîd
va vaşf tavhîd al-mûkinîn

İbn al-^cArabî

فضل (فضائل) شهادة التوحيد ووصف توحيد الموقنين

ابن العربي

Muhy al-Dîn İbn al-^cArabî (560—638 / 1165—1240; bk. burada nr. 2)'nin, bildiğime göre, başka bir yazması olmayan bir eseridir. Bu eser ve bunu takip edecek olan 7 risâlenin hepsi İbn al-^cArabî'nin Malatya'daki ikameti esnasında yazılmıştır. Nüşhalar orada istindah edilmiş ve, asılları ile mukabele edilerek, düzeltilmiş olduğundan, mevsukiyetlerinden ve doğruluklarından şüphe edilemez.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868/1 (Sadreddin vakfı).

Meşin bir cilt içinde; 208 sahife; 16,3×14,4 cm. eb'adında; hepsi aynı kalemden çıkmış olan Mağrip neshi, belki de ona benzetilmiş bir yazı. Az harekeli.

1. s. 2—45. 16,3×12,5 cm. yazı eb'adında; 9 satırlı, iri harfli, söz başları kalın kalemle. Malatya'da, 9 Rebiülevvel 602'de istinsah edilmiş.

Baş : بسمه وصلواته على سيدنا محمد ... قال انه سبحانه وتعالى شهد الله انه لا اله الا هو ...

s. 46—47 *K. al-Tanazzulât al-Mavşîliya* (bk. burada nr.34)'den 4. bâb.

25

K. al-Bāʾ

كتاب الباء

İbn al-ʿArabī

ابن العربي

İbn al-ʿArabī 'nin nüshası çok nadir olan risâlelerinden biridir (krşl. *GAL*, I, 445; *Suppl.*, I, 797, nr. 75).

Nüshanın tavsif :

Yusuf Ağa 4868/2 (Sadreddin vakfi).

S. 47—63. 17—18 satırlı, Mağrip neshi; 20×12 cm. yazı eb'adı.

Baş : بسمه ... الله مفتاح الابواب سأل من تمزّ على مسئلته وتجمع لدى صلته :

ان اعيد له كتابا بخط يدي مما وضعتا في الحقايق....

26

K. Hıṭba fî kayfîyat tartîb al-ʿâlam va şaklih

كتاب خطبة في كيفية ترتيب العالم وشكله

İbn al-ʿArabī

ابن العربي

Bu risâle, nüshanın sonunda bulunan bir kayda göre, İbn al-ʿArabī 'nin *al-Vasâʾil fi 'l-acviba ʿan ʿuyûn al-masâʾil* adlı eserinin mu-kaddemesi olmalıdır. Ancak şunu da kaydedelim ki, bu eser *GAL*, *Suppl.*, I, 797'de gösterilen (nr. 67), *Cavâb suʾâl İsmâʿîl b. Savdekin* 'in aynı olduğu söylenen ve 1376 / 1948'de Haydarâbâd 'da basılmış olan *Vasâʾil al-masâʾil* 'den ayrı bir eserdir. Bu son eser, bu mecmuada, 7. (burada nr. 30) risâle olarak mevcuttur.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 3 (Sadreddin vakfi).

S. 64—79. 17 satırlı Mağrip neshi; 18,8×12,3 cm. yazı eb'adı.

Baş : بسمه ... الحمد لله الذي ليس لاوليته افتتاح كما لسائر الاوليات ... اما :

بعد لما شاء سبحانه ان يوجد الاشياء من غير موجود ...

Son : ... والحمد لله ... وهذه الخطبة هي خطبة الكتاب الموسوم بالوسائل في :

الاجوبة عن عيون المسائل .

27

K. Hilyat al-abdāl

كتاب حلية الابدال

İbn al-ʿArabī

ابن العربي

İbn al-ʿArabī 'nin basılmış olan (Haydarâbâd, 1948; krşl. *GAL*, nr. 29) risâlelerinden biridir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 4 (Sadreddin vakfi).

S. 74—83. Evsafi bundan evvelki gibi.

Sonunda : بلغ سماعاً ومقابلةً

İstinsah kaydı : تمت الكراسة بمحرسة ملطية من بلاد الروم في التاسع من شهر ربيع الاول سنة اثنتين وستائة

28

K. Tāc al-tarācim fī iṣārāt al-ilm
va laṭā'if al-fahm

İbn al-ʿArabī

كتاب تاج التراجم في اشارات العلم ولطائف الفهم

ابن العربي

Bazı tasavvufî tâbir ve ıstılahların izahı için yazılmış olan bu eser, 1367 / 1948 'de, *Rasā'il İbn al-ʿArabī* adlı mecmuada, neşredilmiştir (krşl. *GAL*, I, 445; *Suppl.*, I, 797, nr. 68).

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 5 (Sadreddin vakfi).

S. 85—145. Evvelki ile aynı evsafta.

İstinsah kaydı : وكان الفراغ منه بمدينة ملطية عشية يوم الخميس التاسع عشر من شوال سنة ٦١٧ ...

Kenarda : بلغ مقابلةً بالاصل والحمد لله

Baş : الحمد لله رب العالمين ... اعلمو يا اخواننا من اصحاب الهمم والترقى في درجات العلى واياكم اخاطب ...

29

K. al-Şavāhid

İbn al-ʿArabī

كتاب الشواهد

ابن العربي

İbn al-ʿArabī'nin nüshası çok nadir olan eserlerinden biridir. Krşl. *GAL*, nr. 31.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 6 (Sadreddin vakfi).

S. 147—185. Evvelki ile aynı evsaf. Sonunda : بلغ مقابلةً وسماعاً

Baş ... هذا كتاب يتضمن ماتأى به شواهد الحق في القلب من العلوم :

الالهية ...

30

Cavāb su'āl İsmā'īl b. Savdekīn

İbn al-ʿArabī

جواب سؤال اسمعيل بن سودكين

ابن العربي

İbn al-ʿArabī'nin *Rasā'il*'i arasında basılmış olan küçük bir eserdir. Krşl. *GAL*, nr. 67.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 7 (Sadreddin vakfi).

S. 174—176. Evvelki ile aynı evsaf.

Baş : سؤال بعض اخواننا وهو شمس الدين اسمعيل بن سودكين النوري ... عن اعلى : المراتب والاحوال التي ينتهي اليها الرجال ... فقال ادام الله بركته مجيبا في ذلك ...

31

K. al-Calāla va huva kalimat Allāh

İbn al-ʿArabī

كتاب الجلالة وهو كلمة الله

ابن العربي

İbn al-ʿArabī'nin tasavvufî akidelerini anlatan küçük, fakat mühim eserlerinden biri olup, *Rasā'il*'i içinde basılmıştır. Krşl. *GAL*, nr. 59.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868/8 (Sadreddin vakfi).

S. 177—190. 18 satırlı aynı yazı ve evsaf.

Baş : الحمد لله جدا ... اما بعد فاني ذاكر في هذا الكتاب بعض ما تحتوى عليه : الجلالة من الاسرار والاشارات ...

Ferağ : تم كتاب الجلالة ... وكان الفراغ منه يوم الاربعاء الثالث عشر من صفر : سنة خمس عشر وستماية .

Kenarda : بلغ مقابلة وسماعا فصح :

32

K. Şamāniyat va şalāşin va huva

İbn al-ʿArabī

K. al-Azal

كتاب ثمانية وثلاثين وهو كتاب الازل

ابن العربي

Allah kelimesinin mânâsının ve Allah hakkında kullanılan *azal* tabirinden umûmiyetle anlaşılan mânâ ile tasavvufî mânâsı hakkında yazılmış bir risâledir ve *Rasā'il* içinde basılmıştır. Krşl. *GAL*, nr. 45.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4868 / 9 (Sadreddin vakfi).

S. 193—207. Evvelkilerle aynı evsaf.

Baş : ... الحمد لله ... اما بعد فان الناس قد اجرى لله على السنتهم لفظة الازل ...

İstinsah kaydı : تم الكتاب ... وكان الفراغ من نسخه يوم الاحد الثالث وعشرين من صفر سنة خمس عشرة وستماية بمدينة ملطية .

33

K. Cāmi^c al-vaşāyā

كتاب جامع الوصايا

İbn al-^cArabī

ابن العربي

İbn al-^cArabī'nin vasâyasını ihtiva eden bu eserin, yalnız Aya-sofya'da bir nüshası bilinmektedir (nr. 2147—2152, krşl. *GAL, Suppl.*, I, 801, nr. 170). Burada tavsif edilen nüsha, bizzat müellifin 636/1238'de yazdığı 2. nüshadan istinsah edilmiştir. Kitabın üzerindeki bir kayda göre, ilk nüshayı annesi Fâṭima bint Yûnus b. Yûsuf Amîr al-Ḥaramayn olan büyük oğlu Muḥammed'e vermiştir.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 1466.

Tamir görmüş bir ciltte, 154 varak. 17,5×12,5 (12×8,5) cm. eb'adında; 19 satırlı, muntazam nesih; söz başları surh.

İstinsah kaydı : ... كمل الكتاب والحمد لله ... وفرغ من تحريره الفقيه ... سنة اثنين وخمسين ومستمائة

ونقله من النسخة التي كانت بخط الشيخ المنشي لهذا الكتاب وكتب رضي الله عنه في آخر هذا الكتاب : انتهى الباب بحمد الله ... على يد منشييه وهو النسخة الثانية من الكتاب بخط يدي وكان الفراغ من هذا الباب الذي هو خاتمة الكتاب بكرة يوم الاربعاء الرابع والعشرون من شهر ربيع الاول سنة ست وثلاثين وستماية وكتبه منشييه بخطه محمد بن علي بن محمد ابن العربي الطائي الحاتمي ... هذه النسخة سبعة وثلاثون مجلدا وفيها زيادات على النسخة الاولى التي وقتها علي ولدي محمد الكبير الذي امه فاطمة بنت يونس ابن يوسف امير الحرمين وفقه الله

Baş : بسمه ... الباب الموقف في ستين وخمماية في وصية حكيمية يتفجع بها المرید :
... السالك ...

34

Al-Tanazzulât al-Mavşiliya

التنزلات الموصلية

İbn al-^cArabī

ابن العربي

Burada bir nüshası tavsif edilen *al-Tanazzulât al-Mavşillya* yahut *al-İmlāk fî harakât al-aflāk*, bir çok yazmaları ile mâlûmdur (bk. *GAL*, I, 446, nr. 104). Ancak bu nüsha, üzerindeki semâ' kaydından da anlaşılacağı vechile, Şadr al-Dîn al-Ğönavî tarafından, 628 / 1230 'da, Şam 'da, İbn al-ĞArabî 'nin evinde, iki defa okunup, tashih edilmiş bir nüshadır ve İbn al-ĞArabî de, yazdığı bir cümle ile, bu ifâdeyi teyid etmektedir.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4861 (Sadreddin vakfi).

Meşin bir cilt içinde, 117 varak; 23,5×15,8 (18×11,5) cm. eb'adında; 15 satırlı dâirevî, Anadolu neshi, söz başları kalın kalemle. Varak 1 a'da semâ' kaydı (noktalar tarafımızdan tamamlanmıştır) :
سمع جميع هذا الكتاب بقراءته على ... منشيہ سيدنا وامامنا ... ابى عبدالله محمد بن على ابن العربي الطائى الحاتمى الاندلسى ... العبد الفقير الى الله محمد بن اسحق بن محمد وتم السماع وذلك فى ثانى شهر ربيع الآخر سنة ثمان وعشرين وستماية بمحروسة دمشق بمئزل الشيخ رضى الله عنه وذلك يوم الخميس

(“Muḥammed b. İshāk b. Muḥammed —Şadr al-Dîn al-Ğönavî— bu kitabın hepsini, müellifi efendimiz ve imâmımız Abū ʿAbd Allāh... İbn al-ĞArabî'nin önünde okuyarak duydu. Bu 2 Rebiülâhir 628 (7 Şubat 1231) gününde, Şam şehrinde, Şeyh'in —Tanrı ondan razı olsun!— konağında idi ve Perşembe günü idi).

Hemen altında :

قراءته صحيحة على، كتب منشيہ بخط يده ابن العربي فى تاريخه

(“Onun benden okuduğu doğrudur. Müellifi İbn al-ĞArabî, aynı tarihte, kendi el yazısı ile yazdı”). En sonunda (Varak 108 b):

بلغ مقابلة وسامعا مرة ثانية على الشيخ رضى الله عنه — الذى بخط الشيخ

(“Şeyh'in —Tanrı ondan râzı olsun!— önünde, Muḥammed b. İshāk'ın okuması ile, sonuna kadar, bir ikinci defa, mukabele edildi ve duyuldu. — (?) şeyhin yazısı iledir”).

Bu cserin 4. bâbının 602 tarihli bir yazması için bk. burada nr. 24.

35

K. al-Asfâr

كتاب الاسفار

İbn al-ĞArabî

ابن العربي

Tasavvufî küçük bir risâle olup (“*GAL, Suppl.*, I, 800, nr. 152 'de zikredilen ve 1367/1948 'de Haydarâbâd 'da basılmış olan *al-İsfâr*

‘*an natā’ic al-asfār*’dan ayrı bir eserdir), aşağıda tavsif edilen nüsha, 638 h. yılında, Safer ayında, yani İbn al-‘Arabî’nin ölümünden (26 Rebiülâhir 638) iki ay evvel, onun önünde okunmuş bir nüshadır.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4859 (Sadreddin vakfı).

Tâmir görmüş, meşin bir cilt içinde, 132 varak; 24×17 (birinci kısımda muhtelif, sonra 18,5×12) cm. eb’adında.

1. varak 4 b—38 b. *K. al-Asfâr*. 17 satırlı Mağrip yazısı.

En sonunda kenarda (38 b) : [ب]اغ سماعا لاسماعيل صفر سنة ثمان وثلثين وستماية :

فمن ذلك سفر ربانى من العما الى عرش الاستواء . . . ورد خبر وهو :
ان بعض الناس قال لرسول الله . . . اين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق . . .

36

Kalām al-‘Abādila

كلام الابدالة

İbn al-‘Arabî

ابن العربي

‘Abd Allāh isimli kimselerin dinî ve tasavvufî mahiyetteki sözleri ile hayatlarından bazı fıkraları ve bu arada kendi hayatı hakkında da kayıtları ihtiva eden küçük bir eserdir (bk. *GAL, Suppl.*, I, 799, nr. 128). Burada bahsedilen nüsha, bizzat kendisine okunmuş ve İsmâ’îl b. Savdekîn adlı dostu tarafından yazılmıştır ki, İbn al-‘Arabî’nin bu zâtın bir suâline cevâben yazdığı bir risâle yukarıda tavsif edilmişti. Bk. burada nr. 30.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4859/2.

Varak 39 a — 132 b. Mağrip yazısı, 19 — 20 satır. Son kısımları başka bir yazı ile.

Varak 99 a’da: بلغت مقابلة . . . تم الشيخ . . . هذا الكتاب وجاء بمقدار . . .
هذا المكتوب او قريب منه . . .

Ferağ kaydı (ikinci kısmın) : تم الكتاب . . . على يد . . . محمود :
بن احمد بن محمود الحموى . . . في اواخر جمادى الاخره سنة ٧٤١ .

(Varak 80 b): كته باذن الشيخ اسمعيل بن سودكين

37

K. al-Nafaḥāt

كتاب النفاحات

Şadr al-Dîn al-Kōnavî

صدرالدين القنوى

Anadolu'da Selçuklular devrinde yetişmiş en büyük yerli sûfi olan Şadr al-Dîn Muḥammed b. İshâḫ al-Ḳõnavî (607—672 / 1210 — 1263; bk. *GAL*², I, 385; *Suppl.*, I, 807 v.d.) hakkında burada fazla bir şey söylemeğe lüzum yoktur. Onun *al-Nafahât* adlı eseri de, hemen her kütüphanede bulunan bir çok yazması ile mâlûmdur. Aşağıda tavsif edilecek nüsha ise, bizzat kendisi için yazılmış olup, onun tarafından tashih ve ilâveleri ihtiva etmektedir. Meselâ varak 7 b'de, kendi el yazısı ile, صحته مطالعه ("okuyarak tashih ettim"), 8 b'de بنت ("buraya geldim"), 15 b'de صححه مطالعه ilh... gibi kayıt ve, bâzı fasılların sonunda, bâzan tam bir sahifeyi dolduran ilâveler görülmüyor. *Al-Nafahât*'ın her itibarla en mükemmel nüshası bu nüshadır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5468 (Sadreddin vakfi).

Meşin bir cilt içinde, 119 varak; 25×18,8 (19,4×11,5) cm. eb'adında; 19 satırlı, açık ve güzel bir Anadolu neshi. Söz başları kalın kalemle, bir iki yerde kırmızı veya mavi. Müellifin kendi yazısı ile tashih ve ilâveler ihtiva eder.

Baş : . . . الحمد لله بلسان المرتبة الجامعة للمقامات كلها . . .
وبعد فانه لما ورد عن الرسول . . . انه قال بلسان التعريف والارشاد ان لربكم في ايام
دهركم نفحات من رحمته الا فتمضوا لها توجهت الى ربى . . .

38

K. Miftâḫ gayb al-cam^c va 'l-vucûd

Şadr al-Dîn al-Ḳõnavî

كتاب مفتاح غيب الجمع والوجود

صدرالدين القونوي

Yukarıda adı geçen Şadr al-Dîn al-Ḳõnavî'nin, pek çok yazması bulunan ve şimdiye kadar, Muḥammed b. Ḥamza al-Fanârî (ölm. 834 / 1431), Muḥammed b. Ḳutb al-Dîn al-İznîkî (ölm. 855 / 1451), 'Abd Allâḫ al-Ḳırîmî, Raḫîmî-i Bursavî, Atpazarlı gibi, en mühim Osmanlı âlimleri tarafından şerh edilmiş ve 1323'te taşbasması ile basılmış olan bir eseridir. Burada tavsif edilen nüsha, onun ölüm yılında ve henüz hayatta bulunduğu sırada, istinsah edilmiştir.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4864 (Sadreddin vakfi).

Tamir görmüş, meşin bir cilt içinde, 181 sahife; 21,3×17,8 (12,8×11,5) cm. eb'adında; 13 satırlı, muntazam neshi. Mukabele kayıtları var, söz başları yaldız.

تم الكتاب . . . على يد . . . يوسف بن احمد بن ابي بكر :
 الاذقي . . . في تاريخ . . . شعبان سنة اثنتين وسبعين وستماية
 كتاب مفتاح . . . انشاء مولانا و سيدنا . . . صدرالحق والدين :
 S. I 'de: . . . مدالله على العالم ظل جلاله . . .
 باسمه . . . وبعد فان العلوم منها امهات اصلية وفروع تفصيلية . . .
 Baş :

VI. MÜSBET İLİMLER VE MUHTELİF

39

K. Kaşf al-rumūz va işārat al-ḥukamā' İbn Vaḥşīya
 ilā 'l-ḥacar (?) al-a'zam
 كتاب كشف الرموز واشارات الحكماء الى
 ابن وحشية
 الحجر (٤) الاعظم

İbn Vaḥşīya diye tanınan Abū Bakr Aḥmed b. 'Alī b. Ḳays al-Şūfī III./IX. asırda yaşamış, aslen Nabatî'lerden olan bir İslâm tabiiyât âlimidir (bk. *GAL*, I, 242; *Suppl.*, I, 430; *İslâm Ansiklopedisi*, İbn Vaḥşīye maddesi). Onun haceri-i felsefîden bahseden bu eserinin başka bir nüshası mâlûm değildir. Fakat maalesef yalnız ilk sahifesi ile son kısımları mevcuttur.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5486 (Sadreddin vakfı).

Dağınık sahife ve formalardan teşkil edilmiş olan ciltte, 6. yerde, yalnız 1. varakı. Üzerinde şunlar yazılıdır :

كتاب كشف الرموز . . . تأليف . . . ابي بكر احمد . . . كتبه عيسى بن احمد لنفسه

Basım . . . اما بعد سألت ايها الشخص الفاضل . . . ان اسطرك ما صح :

عندي من علم الطبيعة . . .

Yusuf Ağa 4887 (Sadreddin vakfı).

Eserin devâmı ve sonu.

İstinsah kaydı : ٦٠٧ . . . يوم الاثنين ٩ شوال . . . فرغ . . . (٤) عيسى بن احمد الملطي . . .

40

Al-Ḳānūn al-Mas'ūdī

القانون المسمودى

Abū Rayḥān al-Bīrūnī

ابو ريحان البيرونى

Büyük İslâm hay'etsinâs, riyâziyeci, kısaca feylesûf ve âlimi
 Abū Rayḥān Muḥammed b. Aḥmed al-Bīrūnī, 362/973'te Hârizm 'de

Kâş şehrinde doğmuş, 440/1048'de, Gazne'de, ölmüştür (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, Z. V. Togan'ın yazdığı Bîrûnî maddesi, II, 635 v.dd.; *GAL*², I, 622; *Suppl.*, I, 870 v.dd.). Sultan Maḥmūd Gaznevî'nin oğlu ve halefi Sultan Mes'ûd'a ithaf edilmiş olan *al-Kānūn al-Mas'ûdî* bir hey'i coğrafyadır. Z. V. Togan, Bîrûnî'nin eserlerinden yaptığı toplamaların mukaddemesinde, bu nüshadan kısaca bahsetmiştir: *Bîrûnî's Picture of the World*, Lahor, ts. (*Tazākîr Dîvân al-âşâr al-ḳadîma bi'l-Hind*, nr. 53), s. III.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 1797 (=Konya, Müze 462).

Siyah, basma şemseli, meşin bir ciltte, 310 varak; 32,8×21 (24,5×14,5-15) cm. eb'adında; 25 satırlı, şahsî nesih. Bir takım şekiller var, söz başları surh, yazı bazan dikkatli, bazan dikkatsiz; makale başları kûfî gibi bir yazı ile.

İstinsah kaydı : تمت المقالة الحادية عشر وتم بتمامها القانون المسعودى
(Tarih yoktur, fakat VI./XII. asrın başı).

Varak 1 a'da : في نوبة النقيب . . . محمد بن اسحق بن محمد بن يوسف غفر الله له ولوالديه

Baş : المسعود من سعد بالله عز وجل وتفرد بتأييده اياه عن الاشكال

41

K. al-Hay'a

Mu'ayyad b. Barmak al-Muhandis
al-^cArazi al-^cAmiri

كتاب الهيئة

مؤيد بن برمك المهندس العرضى العامرى

Başka bir nüshası mâlûm olmayan bu eser, umûmî bi hey'et kitabıdır. Müellifi hakkında bilgiye tesadûf edilmiyor. Ancak İbn Abî Uşaybî'a, İbn al-Ḳuff (630—685 / 1233—1286)'dan bahsederken (bk. *Uyûn al-anbâ' fî ṭabaḳât al-aṭibbâ'*, Kahire, 1299, II, 273), onun Euclides'in kitabını Şeyh Mu'ayyad al-Dîn al-^cArazi'den okuduğunu söylemektedir ki, bu şahıs burada bahis mevzuu olan Mu'ayyad b. Barmak al-^cArazi al-^cAmiri olmalıdır. Buna göre de, müellifimiz VII./XIII. asrın başlarında olgunluk çağına gelmiş, VI./XII. asrın sonlarında doğmuş olmalıdır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa (Karaman) 140.

Fersûde bir cilt içinde, 119 varak; sondan noksan. 26,5×18,6 (19,5×13) cm. eb'adında; 22 satırlı, dâirevî nesih. İlk varak perişan;

şekiller surh. Eski bir varak numarasına bakılırsa, 9b'den 34'a'ya atlanmaktadır, yani buradan 25 varak düşmüştür. İstinsah kaydı yoktur, h. VII. asır.

- Baş : اما بعد من يستحق لوجوب ذاته . . . شرف كل علم اما بشرف :
 موضوعه واما بوثاقه براهينه . . . ولذلك شرف علم الهيئة . . .
 الفصل الاول في جعل من هيئة السماء والارض يقول الشيخ . . . مؤيد الملة والدين . . .
 مؤيد بن برمك المهندس العرضى العامرى . . . انه لم يزل اصحاب التعاليم . . .
 (4 b) الفصل الثانى في ان السماء كرية وان حركتها دورية . . .
 (6 a) » الثالث في كرية الارض ومما يدل على كريته . . .
 (7 a) » الرابع في ان الارض في وسط السماء وليس لها حركة انتقال . . .
 (son fasıl) » الرابع والستون في الكواكب المسماة بالثوابت . . .

42

al-Tazkirat al-Haraviya fi
 hiyal al-harbiya

التذكرة الهروية في الحيل الحربية

Abu 'l-Ḥasan 'Alī b.

Abī Bakr al-Haravī

ابو الحسن على بن ابى بكر الهروى

Abu 'l-Ḥasan 'Alī al-Haravī, aslan Herat'lı olup, bütün dünyayı gezmiş, nihayet Haleb'e gelmiş; al-Malik al-Zâhir, orada şehir dışında, kendisi için, bir medrese yaptırmıştır. Kendisi çok bilgili bir zât imiş, simya ilmini de bilirmiş. 611/1215'te ölmüştür (bk. GAL, I, 478; *Suppl.*, I, 879).

İstanbul'da iki nüshası daha bulunduğu mâlûm olan (Atıf Efendi, nr. 2018, Ayasofya, nr.2857) *al-Tazkira al-Haraviya*, aslında harpte alınacak tedbirleri göstermek gayesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Ancak harbin muvaffakiyeti, umûmiyetle memleketin ve halkın kudret ve refahına bağlı olduğu için, müellif eserinin hemen yarısını umûmî siyâsî meselelere ayırmış, burada hükümdar ve vezirin vasıfları, hâciplerin, vâlilerin, kadıların nasıl olması lâzım geldiği ilh... izah edilmiştir; sonra asıl harbe geçilerek, bunun için kullanılacak âletler, muhtelif muharebe tarzları anlatılıyor.

Bu nüshada, varak 52 a'da bulunan bir kayıttan Abu 'l-Ḥasan al-Haravī'nin *K. Mi'yār al-zamān fī mu'āşarat al-iḥvān* adlı şimdî nüshası mevcut olmıyan bir kitap daha yazmış olduğu anlaşılmaktadır : وهذا البيت . . . ذكرناه في كتاب ميعار الزمان في معاشره الاخوان وهذه تذكرة ووصية بالنة . . .

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5009.

Yarı meşin bir cilt içinde, 52 varak; 17,2×12,7 (11,5×8) cm. eb'adında; çok güzel, baştan başa harekeli (harekeler ekseriya yanlış) bir nesih, 7 satırlı.

İstinsah kaydı : ووافق الفراغ من نسخها في ١٥ من كانون ثانی من سنة الف وخمماية وثمانین یونانية .

Baş : بسملة زب يسر ووقف قال العبد الفقير . . . ابوالحسن علی بن ابی بکر
الهروی الحمد لله الذی اسدل

FARSÇA ESERLER

I. MANZÛM EDEBİYAT

43

‘Alī-nāme

علی نامه

Hakkında hiç bir yerde mâlûmat bulamadığım ve, bildiğime göre, başka bir yazması da bulunmayan bu eser, 482 / 1089'da yazılmıştır. İran edebiyatı tarihi için oldukça mühim olduğundan, hakkında biraz fazla izahat verilecektir. ‘Alī-nāme, mütekarib bahrinin *faûlün faûlün faûlün faûl* şekli ile, yani Şāh-nāme vezni ile yazılmış dinî-destânî bir mesnevîdir. Aşağıda tavsif edilen nüshası, 296 varak olduğuna ve her sahifede 19 beyit bulunduğuna göre, eserin hepsi takriben 11.000 beyit tutmaktadır.

Bu nüshada ismini bulamadığım şâir müellif, eserini baharda, Muharrem ayında, yazmağa başladığını söyler ve onu kocası Peygamber âilesinden biri olan bir geline benzetir (varak 3 a):

کتم آنکمی گفتها در فشان	ازین قصها در کی دارم نشان
بماد محرم بفصل ربیع . . .	برون آورم نو بهاری بدیع
سر از مهر در مهر پیوندش	عروسی که کر شوه پیسندش
عز و فخر عالم کزین حیدراست	که آن شوش از آل پیغامبرست

Bu şahıs da, tabîîdir ki, eserin takdim edildiği zattır. Onun adının Şaraf (al-Dîn) ‘Alī b. Tâhir olduğu şu iki beyitten anlaşılmaktadır:

.	قوام شرف سید ما کریم
کی هست آن مطهر بظاهر خلف	علی ابن طاهر مدار شرف

Kitabın isminin 'Ali-nâme olduğu ve müellifinin onu Şâh-nâme'den üstün telâkki ettiği şu beyitten anlaşılmaktadır :

علی نامه خواند خداوند هوش ندارد خرد سوی شهنامه کوش

Eserin te'lif tarihi, en sonunda bulunan şu beyitte görüldüğü gibi, 482/1089'dur :

چو آمد بسر نظم این سمد فال دو و چار صد بود وهشتاد سال

6 varak kadar tutan mukaddimelerden sonra, eserin ilk kısmında, Cemel vak'ası anlatılmaktadır. Bu kısım varak 61b'de sona erer :

چو برد این حدیث جمل وی بسر در اخبار صفین کند به نظر

Varak 63 a'da :

الا ای سخن دان هشیار و پیر به نیکو سخن دست یار تو کیر

diyerek Sıffeyn kısmına başlar. Bu kısım, meclis meclis yazılmış olup, hepsi 12 meclis tutmaktadır. Sonunda :

چنان چون شنیدستم از راویان بگفتم درستی کنون همچنان

سخن گویم از نهروان زین سپس اگر ماندم زنده ایدون نفس

("Râvilerden nasıl duydu isem, şimdi doğru olarak, öylece söyledim. Bundan sonra, eğer sağ kalırsam, Nehrevan'dan bahsedeyim") diyerek, bu kısmı tamamlar. Bu nüsha, bu kısım ile, yani 'Alî'nin Nehrevan vukuatına kadar olan hayatı ile, sona ermektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre, 'Ali-nâme adlı eserin bu nüshası tam bir nüsha değildir. 'Alî'nin hayatının Cemel vak'asından Nehrevan vak'asına kadar olan kısmı bu kadar yazıldığına göre, eserin aslı, son kısım da yazılmış ise, bunun gibi 3 cilt olmak lâzımdır. 1. ciltte 'Alî'nin Cemel vak'asına kadar olan hayatı yazılmış olmalıdır.

'Ali-nâme, İran edebiyatı tarihi için, bir kaç bakımdan değerlidir. Evvelâ, dinî-destanî bir eser olarak, sahasında yazılmış olan eserlerin ilkidir. Şimdiye kadar bu sahada yazıldığını bildiğimiz en eski eser olan *Hâvarân-nâme*'den 4 asır daha eskidir. Çünkü *Hâvarân-nâme*, İbn Hüsâm diye meşhûr olup, 875/1470'te ölmüş olan Muhammed b. Hüsâm al-Dîn tarafından, 830/1429'da yazılmıştır (bk. Zabiḥ Allāh Şafā, *Ḥamāse-sarā'ī dar Īrān*, Tahran, 1324 h.ş, s. 356 v.dd.; Davlat-Şāh, *Tazkirat al-şu'arā'*, nşr. E. G. Browne, Leiden, 1901, s. 438 v.d.; Azar, *Ātaş-kada*, Bombay, 1299, s. 71).

Bundan başka, 'Alî'nin şahsiyeti etrafında, bilhassa şiirler arasında, fevkalâde bir takım menkibeler toplandığından, Arap edebi-

yatında olduğu gibi, İran edebiyatında da, bu sahada pek çok eserlerin yazılması beklenebilirdi. Diğer taraftan şahsî meziyetleri, Peygamberin damadı ve 4. halife olması sebebiyle, 'Alî umûmiyetle bütün Müslümanlar arasında, bir halk kahramanı mâhiyetini almıştı. Bütün bu sebepler ile, onun hayatını ve fevkalâde sergüzeştlerini anlatan halk romanı mâhiyetinde eserlerin yazılması icap ederdi. İşte 'Alî-nâme bu ihtiyaçlara İran edebiyatında daha V. / XI. asırdan itibaren cevap veren eserlerin yazıldığını göstermektedir. Eserin bir kısmının meclis meclis yazılmış olması da, onun toplanılarda kısım kısım okunmak üzere kaleme alınmış bir halk romanı mâhiyetini taşıdığını isbat için kâfi bir delildir. 'Alî-nâme, nihayet, gayet geniş olduğunu bildiğimiz, fakat pek mahdut bir miktarı bize kadar gelmiş olan İran edebiyatının Selçukuların ilk devirlerine âit edebî mahsûllerinden biridir.

Nüşhanın tavsifi :

Konya, Müze 2578.

Siyah, meşin bir cilt içinde, 296 varak; baştan noksan. 22,5 × 16,3 (17,5 × 11) cm. eb'adında; 19 satırlı, Selçukî neshi.

İstinsah kaydı : . . . محمد بن محمود بن مسعود . . . في يد . . . تم الكتاب . . .

التستري في يوم الخميس سابع شهر رمضان

Bundan sonraki varak kopmuş, VII. / VIII. h. asır.

Baş : بنزد صفار وبنزد كبار

اكر چند هست اين سخن آشكار

44

Cavhar al-zāt veya Cavāhir al-zāt

جوهر الذات يا جواهر الذات

Farid al-Din 'Attār

فرید الدین عطار

Farid al-Din Abū Hāmid Muḥammed b. Abī Bakr İbrāhīm 'Attār (537—627 / 1142—1230), İran edebiyatının en büyük sûfi şâirlerinden biridir. Eserleri ile Türk edebiyatına pek çok te'sir etmiş şahsiyetlerden biri olduğundan ve hayatı ile eserleri umûmiyetle kâfi derecede meşhûr bulunduğundan, burada hayatını anlatmağa lüzum yoktur. Ancak bir nüshası aşağıda tavsif edilecek olan *Cavhar al-zāt* adlı mesnevisinin mâhiyetini ve ehemmiyetini tebâruz ettirebilmek için, bir kaç noktaya dikkat nazarını çekmek icabeder.

'Attār hakkında ciddî ve esaslî diyebileceğimiz ilk tetkik, Mîrzâ Muḥammed Kāzvinî tarafından yapılmıştı ('Attār, *Tazkirat al-avliyā*),

Leiden, 1905, mukaddime s. II - XIX). M. Kazvîni, menba'larda ve bizzat 'Atfâr'ın eserleri içinde, onun hayatına dâir ne kadar mâlûmat bulmuş ise, bunları toplamış ve 'Atfâr'ın hayatını, bunlara istinad ederek, yazmıştı. Bu münasebetle, 'Atfâr'ın eserlerini gözden geçirirken, onun *Mazhar al-'acâ'ib* adlı mesnevîsinden de bahsetmiştir. Çünkü 'Atfâr bu eserinde, daha evvel yazdığı *Manîk al-tayr, İlâhî-nâme* ilh... gibi kitaplarını birer birer saymaktadır. Ancak M. Kazvîni, bu eseri, meselâ şimdi sayılan eserlere nazaran, fevkalâde düşük ve kıymetsiz bulmaktadır; hattâ 'Atfâr'ın sayılan eserleri ile bu eserin, aynı şahsın kaleminden çıkmış olacağına inanmanın, bir dereceye kadar, güç olacağını ilâve ediyor (Mezkûr mukaddime, s. IX - X). Bununla beraber M. Kazvîni, şüphelerini daha ileriye götürmüyor ve bu üslûp farkını 'Atfâr'ın ihtiyarlığı ve bunun neticesinde şâirlik kuvvetinin za'fa düşmesi ile izaha çalışıyor. Hocam H. Ritter, *Der Islam*'da yazdığı bir makalede (*Philologica X*, 1938, XXV, s. 134—173, bu makalenin gözden geçirilmiş tam bir hülâsası için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, (1942), s. 6—12, Attâr maddesi) bu meseleyi yeniden tetkik etmiş ve 'Atfâr'ın eserlerini, birbirinden bâriz üslûp husûsiyetleri ile ayrılan üç devreye ayırmıştır. 1. Edebî san'atlara düşkün, üstad bir hikâyecilik ve şâirlik devri; *Husrav-nâme, Dîvân, Muhtâr-nâme* ve meşhur mesnevîleri bu devirdendir; 2. Bir tek edebî san'atın, tekrar san'atının, hâkim olduğu devir; bu devirde eserlerin plânları pek iyi yapılmış değildir, meselâ *Uştur-nâme, Cavhar al-zât* bu devrin mahsûlüdür; 3. İhtiyarlık devri, şâirlik kuvvetinin söndüğü, plân ve tertibin kaybolduğu devirdir; *Mazhar al-'acâ'ib, Lisân al-ğayb* bu devirde yazılmıştır. Bu suretle, 'Atfâr'a isnâd edilen eserlerin mevsûkiyetinden şüphe edilmemiş, ancak onlarda kötüye doğru giden bir üslûp değişmesi müşâhede edilmiş olmaktadır.

Nihâyet, Sa'îd Nafîsî, *Custû dar ahvâl u âşâr Farîd al-Dîn 'Atfâr* adlı eserinde (Tahran 1320/1942), bu meseleleri yeniden ele almış ve 'Atfâr'a isnâd edilen eserleri, birer birer tetkik ederek, yalnız bundan evvelki tasnifte 1. devre eserlerinden sayılan eserlerin 'Atfâr tarafından yazıldığını, diğerlerinin sahte olup, ona isnâd edildiklerini iddia etti. Sa'îd Nafîsî, bilhassa *Cavhar al-zât*'dan bahsederken (s. 114), çirkin tekrarlar ile dolu olduğunu, şiirinin gevşekliğinin son derecesinde bulunduğunu söyleyerek, "bu itnap ve tekrarlar ile dolu kelimelerin, *Asrâr-nâme, Muşibat-nâme, Manîk al-tayr*'ı yazanın eseri olması mümkün değildir" der. Bir yerde de, *Haylâc-nâme*'den bahse-

derken (s. 133), “bu eseri yazan *Cavhar al-zât*’ı yazandır. Öyle ki, şiirlerinin gevşekliği, hayal zayıflığı ve düşünce hamlığı her iki kitapta birdir” demektedir. Nihâyet, umûmî olarak, ihtiyarlık dolayısıyla ‘Atîâr’ın şiirlerinin daha zayıf olabileceğini reddedip, eğer *Cavhar al-zât*, *Mazhar al-‘acâ’ib* v.b. gibi eserlerden, ‘Atîâr’ın imzasını taşıyan nüshalar getirseler, buna inanmayacağını söyler (s. 146). O bilhassa *Mazhar al-‘acâ’ib*’den çıkarmış olduğu deliller ile, IX./XV. asırda, Tünlu Farîd al-Dîn Muḥammad ‘Atîâr adlı bir sahtekârın, bu eserleri yazıp, asıl ‘Atîâr’a isnâd ettiğini isbât etmeğe çalışmaktadır (s. 147—167).

‘Abd al-Vahhâb ‘Azzâm’ın, 1364/1945’de Kahire’de neşrettiği arapça *al-Taşavvuf va Farîd al-Din al-‘Atîâr* adlı eser (*Mu’allafât al-Cam’iyya al-Falsafîyya al-Mişriyya*, VI), burada nazar-ı itibâra alınmamıştır. Çünkü ‘Abd al-Vahhâb ‘Azzâm, bazı mühim hususlara temas etmiş ve ihatalı bilgisini sık sık göstermiş ise de, burada bahis mevzuu edilen eserlerin mevşûkiyeti meselesine hiç temas etmeden ve eserler arasındaki fikir ve üslûp farklarını tebârüz ettirmeden, hepsini bir felsefî sistem içinde toplamağa çalışmıştır. Halbuki Sa‘îd Nafîsî’nin tenkidleri yersiz ve ‘Atîâr’a isnâd edilen eserlerin hepsinin hakikaten ona âit olduğu kabûl edilse bile, ilk eserlerinde sünî görünen ‘Atîâr’ın telâkkileri ile, son eserlerinde şîliğini izhâr eden ve kâinatın merkezinde ‘Alî’nin şahsiyetini gören ‘Atîâr’ın telâkkilerinin bir sistem içinde birleştirilmeyeceği ve bu yolda yapılacak teşebbüslerin, daha başlangıçtan, yanlış olarak tavsif edilebileceği meydandadır.

Hakikaten Sa‘îd Nafîsî tarafından ‘Atîâr’ın yazdığı kabûl edilen mesnevîler ile, ‘Atîâr’a isnad edildiği söylenen mesnevîler arasındaki üslûp farkı çok bârizdir. Bununla beraber, *Cavhar al-zât* ve diğerleri gibi, her biri 10.000 beyitten fazla tutan eserler yazabilen birinin, bunları kendi adına yazmayıp, sahtekârlık yaparak, bir başka şâire isnat etmesinin sebebi Sa‘îd Nafîsî tarafından izah edilmiş değildir ve bizce bunu anlamağa ve kabûl etmeğe imkân yoktur. Üslûp münakaşaları kadar ve muhakkak onlardan daha kat’î bir neticeyi, ‘Atîâr’ın eserlerinin yazma nüshaları üzerinde yapılacak araştırmalar temin edecektir.

İşte burada tavsif edilen *Cavhar al-zât* nüshası, meselenin küçük de olsa bir tarafını, kat’î olarak, bertaraf edecektir : Bu nüsha 10

Cemaziyevvel 735/6. I. 1335 tarihinde yazılmış olduğu için, sahte de olsa, Sa'îd Nafîsî'nin iddia ettiği gibi, IX./XV. asırda yaşamış biri tarafından yazılmış olmasına imkân yoktur.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 90 (teşhirde).

Tamir görmüş, meşin bir cilt içinde, 198 varak; 32 × 23,2 (24 × 17) cm. eb'adında; 31 satırlı, 2 sütun üzerine, girift bir nesih. Surh ve mavi bir cevdel içinde. Söz başları surh veya siyah kalın kalemle. Her sahifede yıldız süsler vardır. Varak 1 a'da yıldız ve siyah bir madalyanın üstünde ve içinde şunlar yazılıdır :

كتاب جواهر الذات تأليف فريد الدين محمد عطار رحمة الله عليه
لخزانه كتب شيخ الاسلام مرشد الانام امين الملة والدين ادام الله ظله

İstinsah kaydı : تمت (!) كتاب جواهر الذات من كلام سلطان المارفين :

... فريد الدين محمد عطار ... على يدى المبد ... عثمان بن محمد بن حسين بن ابوالفارس
البهوانى (?) ... فرغ من تحريره فى عشر جمادى الاولى سنة خمس وثلاثين وسبعماية

Baş : بنام آنك نور جسم وجانست خدای آشکارا ونهانست

45

Maḳāmāt al-ṭuyūr (Mantiḳ al-ṭayr)

Farîd al-Dîn 'Attâr

مقامات الطيور

فريد الدين عطار

'Attâr'ın en meşhûr mesnevîsi olup, bir çerçeve hikâyesi ile, onun içinde anlatılan ve tasavvûfî neticeler çıkarılan hikâyelerden ibârettir. Esas fikir kâinatta aranan Allah'ın bizzat mü'minde bulunmasıdır (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, 'Attâr maddesi). Bu eser basılmış olduğu gibi, pek çok yazmasına rastlanmaktadır. Ancak bunların en eskileri bile VIII. h. asrın ilk yarısına çıkmadığı halde, aşağıda tavsif edilen yazmalar, VII. h. asrın sonlarına âittir ve, 'Attâr'ın eserlerinin henüz yapılmamış olan tenkidli neşirlerini hazırlıyacak olan nâşire yardımı olur ümidi ile, bu ve daha bir kaç eserinin bildiğimiz en eski yazma nüshaları aşağıda tavsif edilmiştir.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 1734/1.

Varak 1a—102 a. İyi bir meşin cilt içinde, diğerleri ile beraber, 333 varak; 24,5 × 16 (18 × 11) cm. eb'adında; 25 satırlı, nesih; söz başları surh, noktalar biraz az, kahverengi mürekkep.

Bu kısmın istinsah tarihi (Varak 102 a) :

تم الكتاب المعروف بمقامات الطيور ثلاث عشر رجب عمت ميامنه سنة ثمانين وستماية
على يد الراجي ابراهيم بن عوض المراغي . . .

Konya, Müze 91/1 (teşhirde).

Varak 1 b—109 b. Yarı meşin bir cilt içinde, hepsi birden 349 varak; 31,2×2,22,6 (26,4×16,5) cm. eb'adında; sahifeleri dağılmış sonradan yapıştırılmış; ilk 9 varak kopmuş, sonradan eklenmiş. 23—25 satırlı, iri harfli nesih. Söz başları kalın surh kalemlerle.

İstinsah kaydı : تم كتاب المعروف بمقامات الطيور في ثامن عشرين سنة

ثلاث وتسعين (؟) وستماية على يد الضعيف ابراهيم بن عوض المراغي ابو . . .

Baş : آفرين جان آفرين پاک را آنکه جان بخشيد و ايمان خاك را

46

Asrār-nāme

اسرارنامه

Farīd al-Dīn 'Attār

فریدالدین عطار

26 makalelik, tasavvufî hikâyelerden meydana getirilmiş bir eserdir (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, mezkûr makale). Burada tavsif edilen nüshalar bizce mâlûm nüshaların en eskileridir.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 1734/2.

Varak 103 b—172 b. Tavsifi için bk. nr. 45

İstinsah kaydı : تم الكتاب المعروف باسمارنامه على يد المد الضعيف

تاسع عشر رجب سنة ثمانين وستماية (müstensih ismini süryanî harfleri ile yazmıştır) (Beyit adedi 3311 imiş).

Konya, Müze 91/2 (teşhirde).

Varak 110 b—181 b. Tavsifi için bk. burada nr. 45.

İstinsah kaydı : تم الكتاب المعروف باسمارنامه في خامس ذى الحجة سنة

ثلاث وتسعين (؟) وستماية الحمد لله . . .

47

Muşibat-nāme

مصيبتنامه

Farīd al-Dīn 'Attār

فریدالدین عطار

Bir sâlikin, Allah'ı kâinatta arayıp, sonra kendinde bulmasını anlatan ve muhtelif vesilelerle anlatılmış olan bir çok küçük hikâyeleri ihtiva eden bir mesnevîdir (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, mezkûr makale).

Nüshaların tavsifi :

Konya, Müze 1734/3.

Varak 173 b—333 b. Tavsifi için bk. burada nr. 45.

Konya, Müze 91/3 (teşhirde).

Varak 182 b—349 b. Tavsifi için yukarıya bk.

İstinsah kaydı : . . . يد . . . على . . . بمصيبة نامہ . . .

ابراهيم بن عوض المراغي ابوه في سادس عشرين شهر الله المبارك محرم سنة ثلث وتسعين (٢)
وستماية الحمد . . .

48

Maşnāvi

مشوى

(Cilt VII meselesi)

Mavlānā

مولانا

Mavlānā Calāl al-Dīn Rūmī (1207—1273)'nin *Maşnavi*'sinin altı cilt mi, yoksa yedi cilt mi olduğu, uzun zamandan beri münakaşa edilen bir meseledir. Eski menba'larda yedinci cilt hakkında, hiç bir kayıt yoktur. *Maşnavi*'nin meşhûr şârihi Rusûhî İsmâ'îl Dede, 1035/1662-3'de, VII. cilde âit 814/1411 tarihli bir yazma nüsha bularak, bunu şerh etmiş ve böylece VII. cilt yayılmıştır (bk. Mevlâna, *Mesnevî*, Veled İzbudak tercümesi, A. Gölpınarlı mukaddeme ve açılması, c. I, İstanbul, 1942, mukaddime, s. B ve C). Nitekim benim Konya'da gördüğüm müteaddid nüshalar arasında, ancak 1100 h.'den sonra istinsah edilmiş olanları 7 cilt olup, diğerleri 6 cilt halindedir. Bununla beraber, bu hususta bir karar verebilmek için, üslûp farkları ile beraber, VII. cildin eski nüshalarını arayıp bulmak ve onları tetkik etmek lâzım geldiği, bu meselede, ancak böyle bir tetkikten sonra, kat'î bir karara varmanın mümkün olacağı meydandadır. İşte bu gaye ile, *Maşnavi*'nin nüshaları araştırılırken, aşağıda tavsif edilen nüsha bulunmuştur ki, kanaatımca meseleyi kat'î olarak, halledecektir. Çünkü bu nüsha, Rusûhî İsmail Dede'nin gördüğünü söylediği 814 h. tarihli nüshadır ve, bildiğime göre, 7. cilde âit bundan daha eski bir yazma mevcut değildir. Nüshanın sonundaki kayıttan anlaşıldığı veçhile, aslen Tebrizli olup, Konya'da doğmuş olan ve Minûhiçer al-Tâcirî diye tanınan münşî Badî' al-Tabrizî tarafından istinsah edilmiş bir *Maşnavi* takımının son cildir. Nüshanın sonuna uzun istinsah kayıtları koyan bu zât, kendi nüshasını hangi nüshadan istinsah ettiğini söylemiyor. Nüshaya

bakılınca, ilk hatıra gelen şey, bu şahsın *Maşnavî*'nin 6 cildini istinsah ettikten sonra, onlara benzer bir cilt de kendisi yazmak hevesine kapılmış ve yazdığı cildi Mevlânâ'ya isnâd etmiş olduğudur.

Nüşhanın tavsifi :

Konya, Müze 2039.

Ebrû kâğıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde, 69 sahife; 41,1 × 30 (34 × 27,7) cm. eb'adında; çift surh cedvel içinde, eski nüshalar tarzında bir nesih; kâğıt ta Mevlânâ'ya muasır olan nüshaların kâğıdı gibi; öyle ki, ilk bakışta, eski nüshalardan biri zannediliyor. Söz başları kalın surh kalemlerle.

İstinsah kaydı : ... اتفاق الفراغ من تليفه ... يوم اثنان او اسط شهر ... ذوالحجة ...
(Kenarda aynen şunlar yazılmıştır: Cild-i evvel ve sanîsine سنة اربع عشر من سنة المذكورة على يد المبد...
بدیع التبریزی محتدا والقونیوی مولدا المعروف بمنوچهر التاجری المنشی ...)

Baş : مجلد هفتم از جمله دفاتر مثنوی وطوامیر ممنوی

S. 4 a'da : ای ضیاء الحق حسام الدین سمید دولتت یابنده فقرت بر مزید
چونک از چرخ ششم کردی کدر ر فراز چرخ هفتم کن مفر...

49

Dīvān

دیوان

Hāfız-i Şirāzī

حافظ شیرازی

İran edebiyatının en büyük gazel şâiri olan Şams al-Din Muḥammed Hāfız-i Şirāzī (ölm. 791/1390) hakkında burada izahat vermeğe lüzum yoktur (bk. *İslâm Ansiklopedisi*, H. Ritter'in yazdığı Hāfız maddesi, c. IV, İstanbul, 1948, s. 65 v.d., diğer kaynaklar orada gösterilmiştir). Hāfız-i Şirāzī'nin *Dīvān*'ı fevkalâde meşhûrdur ve her kütüphanede bir çok yazması bulunduğu gibi, müteaddid defalar basılmıştır ve hâlâ basılmaktadır. Ancak son zamanlarda, bu *Dīvān*'ın oldukça bozulmuş ve içerisine Hāfız'a âit olmıyan pek çok şiir ve beyitlerin ilâve edilmiş olduğu anlaşılmış ve en eski nüshalarına bakarak, bu *Dīvān*'ı aslî şekline irca etmenin, yâni hakikî bir tenkidli neşir yapmanın zarurî olduğu kabûl edilmiştir. Bundan dolayı Hāfız *Dīvān*'ının en eski yazmaları araştırılmağa başlanmış ve ilk önce Tahran'da 827 h. tarihli bir yazmanın metni neşredilmiştir (1306 / 1928). Son zamanlarda, 813—814 h. tarihinde yazıl-

muş bir nüsha Ayasofya kütüphanesinde (nr. 3945) bulunmuştur. Aşağıda bahsedilen yazma h. 819 tarihli olduğundan, şimdilik Hâfiz *Dīvān*'ının eskilik bakımından 2. nüshası olacaktır.

Nüshanın tavsifi:

Konya, Müze 107/4 (teşhirde).

S. 81—375. Nüshanın kenarında. Tavsifi için bk. burada nr. 50.

Baş :

الا يا ايها الساق ادر كأسا وناولها كه عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشكلا

شاه غازی خسرو کیتی ستان آنکه از شمشیر او خون می چکید

Bu nüshada, s. 376—456'da Maḥmūd Şabustarî'nin (ölm. 717/1317) *Gulşan-i rāz*'ı; s. 456—585'te İbn Yamīn'in (ölm. 745/1345) *Muḥatta'āt*'ı vardır.

50

Anīs al-‘ārifīn

Ḳāsim-i Anvār

انیس العارفین

قاسم انوار

Sayyid Mu‘īn al-Dīn ‘Alī Ḳāsim-i Anvār, şiirlerinde Ḳāsim veya Ḳāsimī mahlâsını kullanan mutasavvuf bir şâir olup, 757/1356'da Tebriz civarında Sarâb'da doğmuş, Şadr al-Dīn Ardabīlî'den tahsil görmüş, Horasan'a gidip, Timur ve Şâhruh zamanında, Herat'da bulunmuştur. Uzun seyahatlardan sonra, tekrar Horasan'a dönmüş, Cām kasabası yakınında, Ḥarcird'de 837/1434'te veya, Davlat-şâh'a göre, 835/1432'de ölmüştür (bk. *Tazkirat al-şu‘arâ*, Leiden, 1901, s. 346 v.dd.; Lāmi‘i, *Tarcuma-i Nafahât al-uns*, İstanbul, 1289, s. 663 v.dd.; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473—487; E. Ethé, *Grundriss der iranische Philologie*, II, 295; Ch. Rieu, *Catalogue of Persian Manuscripts in the British Museum*, II, 635 v.d.; Ethé, *Catalogue...*, I, 1567 v.dd.; Ivanow, *Catal.*, s. 261). Devrinin en büyük sûfî şâirlerinden sayılan ve türkçe şiirleri de bulunan Ḳāsim-i Anvār'ın nüshalarından burada bahsedilen *Dīvān*'ı, *Anīs al-‘ārifīn* ve *Risālat al-amāne* de denilen *Risāle-i cavrabiye*'si çok meşhûrdur ve sayısız yazmalarına tesâdüf olunur. Şu kadar var ki, burada tavsif edilen nüsha, 819 h.'de, yani şâirin hayatında ve ölümünden 16 sene evvel yazılmıştır.

Anīs al-‘ārifīn, kısa mensûr bir mukaddime ile başlıyan tasavvufî bir mesnevîdir ve nefis, ruh, kalb, aşk gibi bazı tasavvuf tâbirlerinin izahını da ihtiva eder.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 137/1 (teşhirde).

S. 2—50. Tâmir görmüş, meşin bir cilt içinde, hepsi birden 485 sahife; cildin üzerinde basma kabartmalar var, içinde mavi zemin üzerinde kabartma; 24,5×16,4 (15×9,5) cm. eb'adında; ortada 13, kenarda 25 satırlı, güzel bir talik. Söz başları yıldız veya surh; yıldız, siyah ve mavi cedvel içinde; s. 1'de güzel bir madalya ve üzerinde cildin ihtiva ettiği eserlerin adları yazılı. Her kısmın başında güzel bir başlık vardır.

İstinsah kaydı : كتبه البید الفقیر الحقیق تراب اقدام المساکین حسن النیات
الجوهری . . . فی التاریخ ہندمہ ماہ جمادی الاخر سنۃ ۸۱۹

Baş : منت خدایا جلت عظمتہ . . . اما بعد از حمد حضرت . . . حق سبحانہ
وتعالی بندۂ فقیر الی ربہ الحئیر علی بن نصیر بن ہارون بن ابی القاسم الحسینی التبریزی المشہور
بقاسمی . . . در ارادات انشاء این کتاب تقلاب فرمود . . .

51

Risâla-i Cavarabiya

رسالہ جورابیہ

Ḳāsim-i Anvār

قاسم انوار

İki nüshası Ch. Rieu tarafından *Risâlat al-amâne* ismi altında tavsif edilen (bk. *mzk. esr.*, II, 636, 637), tasavvufî bir risâle olup, nazım ve nesir ile, karışık olarak, yazılmıştır.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 137/2 (teşhirde).

S. 51—81. Evsafi için bk. nr. 50.

Baş : شکر و سپاس و حمد بی قیاس سزاوار حضرتیت کہ . . .

Bu nüshanın kenarında meşhûr bâtinî şâir Nâşir-i Ḥusrav'ın (394—482/1004—1088) *Zâd al-musâfirîn* adlı eseri vardır.

52

Dîvân

دیوان

Ḳāsim-i Anvār

قاسم انوار

Bu sūfî şâirinin şüirlerini ihtiva eder.

Konya, Müze 137/3 (teşhirde).

S. 82—485. (819 h. tarihli nüsha, bk. burada nr. 50).

Baş : من بیچارہ سودا زہ (!) سرکردام کہ باوصاف خداوند سخن چون راتم

Son: از لذت عاشقی چو مسرور شوی در لشکر عاشقان چو منصور شوی
از ظلمت خود اگر دی دور شوی در نور شوی و عاقبت نور شوی

53

Divān

‘Abd al-Raḥmān Cāmī

دیوان

عبدالرحمن جامی

‘Abd al-Raḥmān b. Niẓām al-Dīn Aḥmad Cāmī (817—898/1414—1492), İran edebiyatının son büyük klâsik şâiri olup, burada hakkında izahat verilmesine lüzum olmayacak kadar tanınmış bir şahsiyettir (hayatı eserleri için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, H. Ritter ve Z. V. Togan’ın yazdıkları Cāmî maddesi, diğer kaynaklar orada gösterilmiştir). Onun *Divān*’ının pek çok yazmalarına tesâdüf edildiği gibi, müteaddid basmaları da vardır. Bununla beraber, burada tavsif edilen *Divān* nüshası, 865/1461’de, yani ölümünden 31 sene evvel, istinsah edilmiştir. Bundan başka onun *Fâtihat al-şabâb* da denilen ilk *Divān*’ının 884/1480’de tertib edildiği hakkındaki kayıtların da (bk. H. Ethé, *Catalogue...*, I, nr. 1300 ; Ivanow, *mzk. esr.*, s. 271) esassız olduğunu isbât eder. Bu kayıt, olsa olsa eserin o tarihte Cāmî tarafından yeniden gözden geçirilip, belki tashih ve tenkih edildiğini gösterebilir.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 119 (teşhirde).

Tâmir görmüş bir cild içinde, 373 sahife; 17×11,4 (10,5×6,7) cm. eb’adında; yaldız, mavi ve siyah cedvel içinde, 14 satırlı, nefis bir ta’lik. S. 1’de bir madalya, s. 4’de güzel bir serlevha, sonunda Sultan Bayezid’in mührü vardır. S. 361’de muḳaṭṭa‘ât kısmı başlar.

İstinsah kaydı : تمت (!) الكتاب بمون الملك الوهاب على يد العبد الفقير...
عبد الرحيم بن محمد بن سراج الدين في عشرين رمضان المبارك سنة خمس وستين وثمانماية

Baş : اعظم اسماء عليم حكيم بسم الله الرحمن الرحيم
تازه حدیثیست ز عهد قدیم محترمان حرم انس را

54

Anbiyā’-nāme

Şayḥ İbrāhīm Şabustarī

انبیانا

شیخ ابراهیم شبستری

Bir nüshası aşağıda tavsif edilen *Anbiyā’-nāme*’nin müellifi olan Şayḥ İbrāhīm Şabustarī, Sibavayh-i şānī diye tanınan âlim bir şâir

idi. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunamıyor. Ancak 917/1511 yılında, Mekke'ye giderken, yolda öldürüldüğü mâlûmdur (bk. Kâtib Çelebi, *Kaşf al-zunûn*, I, stn. 172; İbn al-İmâd, *Şazarât*, VIII, 68 "ölüm yılını 915/1509 olarak kaydetmektedir"; *GAL*, II, 194; *Suppl.*, II, 261 "diğer Osmanlı kaynakları burada gösterilmiştir"; Tarbiyat, *Dānişmandān-i Āzarbaycān*, Tahran, 1344 h.ş., s. 16).

Anbiyā'-nāme'nin şimdiye kadar, yalnız baş tarafından noksan olan bir tek yazması mâlûm idi ki, o da Bengale'de "Asya Cemiyeti" kütüphanesine âit bulnuyordu (nr. 1754; bk. W. Ivanow, *Concise descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal*, Calcutta, 1924, s. 799) ve daha evvel A. Sprenger tarafından tavsif edilmişti (bk. *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh*, c. I, Calcutta, 1894, s. 364). Burada verilen mâlûmat H. Ethé tarafından *Grundriss der iranische Philologie* (Strassburg, 1894)'de, yeni İran edebiyat kısmında (II, 206) iktibas edilmişti. Nüşhayı yeniden gözden geçiren Ivanow, eserin Gazan Han zamanında (694—703/1295—1304) yazılmış olabileceği fikrini ileri sürmüş, E. Storey de bu fikri kabûl etmiştir (bk. *Persian Literature*, London, 1935, I, 168). Halbuki yalnız *Kaşf al-zunûn*'a bakmak suretiyle, bu yanlış faraziyelerden kurtulmak ve eserin Gazan Han zamanında değil, X. / XVI. asrın başında veya biraz daha evvel yazıldığını tesbit etmek mümkün olurdu.

Aşağıda tavsif edilen nüsha tam olduğundan ve esasen Ivanow eser hakkında kâfi derecede bilgi vermediğinden, burada biraz fazla izahat vermek yerinde olacaktır. Eser *Şâh-nāme* vezni ile yazılmış olup,

نوی دل از انبیانامه ده	الهی بدل کامم از خانه ده
ازین انبیانامه نامم فزای	زخوان نوال تو کامم فزای

diye, daha ilk beyitte, ismini bildirerek, başlıyor. Üç tevhidden sonra, s. 8'de nat'lar başlar. S. 14'den itibaren de Ehl-i Beyt'i ögen bir kısım gelmektedir. S. 16'da, eserin yazılmasının sebebi izah ediliyor: Şayh İbrâhîm, kendisinde şiir söylemek kabiliyetini görmüş, yazacak bir mevzû ararken, peygamberlerin hayatına bakmış, nazma soku-lacak en iyi mevzûların bunlar olduğuna karar vermiş :

در سبب نظم کتاب (s. 16)

وزو در ناسفته سفته توان	سخن کرچه هرگونه گفتن توان
بمقدار مینست قدر سخن ...	ولی نزد دانا بهر انجمن
زبجر معانی بدل شبندی ...	مراکز سخن بود در لب نمی
زهر داستان جست وجو کردمی	بهر جا نظر سوسو کردمی
کرامی تر از قصه انبیا	ندیدم در آن جمله کار و کیا
بصورت بمعنی حقیقت کرای ...	همه داستانهای او دلکشای
همه قهر شیطان در اخبار او...	همه زجر نفس اندر آثار او (s. 17)
که در سلك نظم آرم این داستان	دل از صدق زد بوسه بر آستان
که روشن شود زوره دین و داد...	نهم انبیا نامه را نهاد
بر آرم نوایی باهنگ خاص ...	به اورنگ معنا دهم رنگ خاص
کنم شهره چون داستان شهان ...	بگویم کزین نامه نام مهان
نه چون رستمند و چو اسفندیار ...	سمران سر افراز این کارزار
بمرکان ازان راه رویم غبار ...	مرا آن شرف بس کزین کار و بار

S. 18'de, kendi hâlini tavsif etmek için, bir fasıl ayıran şâir, maalesef kendisinden çok az bahsediyor. Ancak tâliinin iyi olmadığını, me-tânın, yâni şiirlerinin, alcısı bulunmadığını söyleyerek, ihtiyarlığından bahsedip, eserini kimseye takdim ve ithaf etmediğini anlatıyor:

در وصف حال خود گوید

متاع ترا کس خریدار نیست...	خمش کن که بخت تو بیدار نیست
ببازار پیغمبران کن مراد...	برویک دو روز این متاع کساد
کس آواز جنکش نمیکرد کوش..	به پیزی ولرزیدن دست و دوش

Bundan sonra, sırası ile, gayb ve şahâdet âleminin derecelerinden (s. 21 v.dd.), nefs-i küllînin zuhûrundan (s. 25 v.dd.) ve gökler ile yerin yaratılmasından (s.28 v.dd.) v.s.'den sonra, s. 30'da Âdem 'in hayatını, kisasını anlatır. Sıra ile bütün peygamberlerin kıssalarını naklettikten sonra, s. 509'da Peygamberin hayatına geçer. Bu kısım şöyle başlar :

بنام خداوند دانای راز خدای همه وز همه بی نیاز

S. 699'da Hulefâ-yı Râşidin 'e, Abū Bakr 'in hayatı ile, başlar. S. 707'den itibâren mâsûm imâmlar kısmı 'Alî b. Abî Tâlib ile başlar. S. 750'de Cennet ve Cehennem tasvirleri gelir.

Anbiyā'-nāme, bu nüshada, s. 777'de biter. Bunu takip eden 3 sahife kitabın hâtimesidir. Şayh İbrâhîm orada eski şâirlerin her mevzûa chemmiyet verdikleri hâlde, Peygamberlerin hayatlarından bahsetmediklerini, bunun kendisine nasip olduğunu anlatır :

در ختم کتابت

... به پیروزی آغاز وانجام یافت	بین کاتبانامه اتمام یافت
... زخوان سخن پروری بوده بهر	زروزی که دانا دلانرا بدهر
... سرشتند یک راست و صد دروغ	زهر داستان هر یکی در فروغ
... بهر سو در افکنده هنگامه	بوشته بی نام شهنامه
... که افزون بر آن کس نکیرد قیاس	درو بزم ووزی نهاده اساس
... بدلها زشوق اندر افکنده شور	زلیلی زجنون بتمام به سور
... نموده بر آن شادمانی بسی	زهر صفره قرصی بدست کسی
... ترش دوغ خود شهدی انکاشتند	همه درها صاف پنداشتند
... وزین نوش بی نیش کامی ندید	کس از انبیانامه نامی ندید
... که نادیده	(s. 778) نصیب تو شد خوانی اینسان شکر
... بشکری که شایسته درکار شو	بدین نعمت از حق در اقرار شو

Şâir, galiba eserini bitirdikten sonra, bir an için, onu bir hükümdara takdim etmek arzûsuna düşüyor. O zaman, kendi kendine nasihat vererek, böyle bir "metâr" pazara çıkarmamasını, gönül kuşunu her dâneye râm etmemesini ve siyah yüz ile mahşere geldiği zaman, bu kitap sayesinde, kazanacağı şefâatin kendisine kâfi geleceğini söyler :

... بخود چون خسان این کسادى مکن	متاع چنین را مزادى مکن
... حذر کن زدیوان بیغوله کرد	درین وحشت آباد شادى نورد
... از آنسان گذرکن که کوبند زه	وزین دامگاه کره برکره
... زدام بلا سوسى بالا خرام	مکن مرغ دلرا بهر دانه رام
... که مغزت شود ... پوست (؟)	شکيا شو اندر بلاهاى دوست
... جز آن دیده بر هیچ چیزى مدار	وزین انبیانامه در ختم کار
... بمحشر در آبی بروی سیاه	که فردا که از تاب جرم کنه
... تلافی تقصیر طاعت بود	ازیشان بحرمت شفاعت بود

Gayet selis ve açık bir üslûp ile yazılmış olan eseri şâir okuyucularına emânet eder (s. 779):

نه شمريست از صنعت آراسته بايهام و تجنيس پيراسته
 سرا در سخن زين نوآيين سرود غرض جز اداى حقيقت نبود ...
 چو من زو بردم وگيلش تو باش بايين فراهى كيفيلش تو باش ...
 Eserin hepsi 35.000 beyitten fazla tutmaktadır.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 131 (teşhirde).

Meşin bir cilt içinde, 780 sahife; 27,5×19,3 (19,7×12,2) cm. eb'adında; s. 78'e kadar yıldız cedvel içinde, burada kitap bitmiş gibi, bir *tamma* kelimesi var, sonra s. 81'de devam ediyor. 4 sütunlu, 23 satırlı, başta daha çok itinalı nesta'lik. Söz başları surh ve mavi. Güzelce bir başlık var.

İstinsah kaydı : تمام شد این انبیانامه از گفتار عالم ربانی المختص بمواطن الملك السبحانی ... شیخ ابراهیم الشبستری در اوایل شهر جمادی الاخر سنة ثلث وخمسين و تسمیایه

Baş : الهی بدل کامم از خانه ده نوای دل از انبیانامه ده

II. MENSÜR EDEBÎ VE TASAVVUFÎ ESERLER

55

Şarh al-Ta'arruf li-mazhab ahl al-taşavvuf

شرح التعرف لمذهب اهل التصوف

380/990 veya 385 veya 390'da ölmüş olan Abū Bakr Muḥammed b. İshāk al-Kilābāzī, eski ve büyük sūfilerden biridir. Onun kısaca *al-Ta'arruf* adı ile mâruf olan eseri de, umûmî olarak tasavvuf hakkında yazılmış olan ilk eserlerden biridir ve çok iyi yazmaları olduğu gibi, A. J. Arberry tarafından metni basılmış (Kahire, 1933) ve ingilizceye tercüme edilmiştir : *The Doctrine of the Sufis*, Cambridge, 1936. Bundan başka arapça eski bir kaç şerhi mâlûmdur (bk. *GAL*, I, 200; *Suppl.*, I, 369).

Aşağıda tavsif edilen nüsha, bu eserin farsçaya tercümesi ve şerhi olup, başka bir yazması bizce mâlûm değildir. Çok iyi yapılmış olan şerhin kimin yazdığını gösterecek bir kayda tesadüf edilmiyor. Ancak nüshanın üzerinde 616/1120 tarihli bir vakıf kaydı bulunduğundan, bu tercüme ve şerhin bundan evvel yapıldığı muhakkaktır.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5467.

Selçukî tarzında, basma tezyinatlı, meşin bir cild içinde, 207 varak; 25,5×17,5 (22,5×14,3) cm. eb'adında; yazı, varak 163 b'den sonra 17,5×13 cm. eb'adında. Baş tarafta 32 satırlı, sonlarda 19 satırlı, başta az noktalı gayr-ı muntazam, sonda muntazam Anadolu neshi. Kahverengi mürekkep ve kâğıt. Ferağ kaydı yok; VI. h. asır.

Hâce-i Cihân diye ma'ruf Ahmed b.... (?) b. Süleyman tarafından 616 h. vakfedilmiş.

Baş : بسمه ... الحمد لله المحتجب بكبريائه عن درك العيون سياس
مرآن خداي را كه محتجب است بجزكواري خود از دريافتن چشمها محجوب ومحتجب هر
دو آن باشد كه او را نه بيند . . .

Varak 52 b'de boş kalmış bir sahife üzerinde: البياض صحيح مانسبت
ولكن لا يصلح

(Bir müellif nüshası intibâını vermektedir).

56

Ṭabaḳât-i şūfiya

طبقات صوفيه

‘Abd Allāh al-Anṣārī

عبد الله الانصاري

İslâm âleminin büyük ve mühim sūfîlerinden biri olup, 326 Şabanında (Mayıs 1006) doğmuş, 481 Rebiülâhîrinde (Temmuz 1088) ölmüştür. Onun en tanınmış eserlerinden biri olan *Ṭabaḳât-i şūfiye*'si, esas itibâriyle ‘Abd al-Raḥmân al-Sulamî'nin (ölm. 412/1021; bk. *GAL*², I, 218) *Ṭabaḳât al-şūfiya*'sinin genişletilmiş bir şekilde farsçaya tercümesidir. Ancak bu tercümede Herat mahallî şivesi kullanılmış olduğundan, daha sonra ‘Abd al-Raḥmân Câmî (ölm. 898/1492; bk. *İslâm Ansiklopedisi*, Câmî maddesi) bunu edebî farsçaya çevirmişti. Sūfîlerin hâl tercümesinden bahseden bu eserin yazmaları çok az olup, en eskisi, Nafiz Paşa kütüphanesinde (nr. 426) bulunan nüshadır ki, 771 tarihlidir; bundan sonra Nuruosmaniye, nr. 2500 nüshası gelir ki, 839'da istinsah edilmiştir (bk. W. Ivanow, *Concise descriptive Catalogue*, Calcutta, 1924, s. 78 v.dd.; H. Ritter, *Philologica VIII, Der Islam*, XXII, 1934, s. 93 v.dd.; içindeki halk kelimeleri için bk. W. Ivanow, *Tabaqat of Ansari in the old language of Herat*, *JRAS*, 1923, s. 1—34).

Nüşhanın tavsifi:

Yusuf Ağa 677. Varak 1 b—139 b.

Tamir görmüş bir cilt içinde, hepsi 220 varak; 21,6×13 (16,2×8,5) cm. eb'adında, 23 satırlı nesih. Söz başları surh.

İstinsah kaydı : تمت هذه النسخة الشريفة ... على يد ... عبدالرحيم بن يحيى بن محمد : سياوشانى في غرة محرم الحرام سنة ٨٦٣

الحمد لله حق حمده ... قال الشيخ الامام ... ابو اسمعيل عبدالله بن ابي : منصور محمد الانصارى ابو منصور قدم هراة مع احنف بن قيس في زمان عثمان ...

57

Ma'ārif

معارف
(C. IV ?)

Sultān al-'ulamā' Bahā' al-Dīn Valad

سلطان العلماء بهاء الدين ولد

Mevlāna'nın babası Sultān al-'ulamā' Bahā' al-Dīn Muḥammed b. Ḥusayn b. Aḥmed al-Bakrī al-Ḥaṭīb (ölm. 628/1231)'in *Ma'ārif-nāme* adlı 3 ciltlik eserinin pek çok yazmaları vardır (bk. H. Ritter, *Philologica XI: Maulānā Galāladdīn Rūmī und sein Kreis, Der Islam*, XXVI, 1940, s. 140 v.d., diğer kaynaklar ve *Ma'ārif-nāme* yazmaları burada gösterilmiştir). Bu kitap, bir nevi va'zlar mecmuası telâkki edilebilir. Seçilmiş âyet ve hadîsler esas alınarak hazırlanmış olan bu va'zlar, bâzan ahlâkî öğütler verdiği gibi, bâzan da Sultān al-'ulmā'ın şahsî kanaat ve düşüncelerini gösterir. Mevlānā'nın tahsili, terbiyesi ve tasavvufî kanaatleri ve bunların meydana gelişi tetkik edilirken, babasının kanaat ve düşüncelerine bakmak, usûl bakımından, en tabîî bir zarûettir. Buna rağmen Sultān al-'ulamā'ın eserinin, henüz sathî olarak bile, tahlil edilmediğini ve basılmamış bir halde durduğunu ilâve etmek lâzımdır. Burada onun yeni bir eserinden bahsedilecektir.

Bu eser, esas itibâriyle, *Ma'ārif-nāme*'ye benzer. Fakat burada şahsî müşâhedeler daha çok yer tutar. Öyle ki, bunu onun günlük hissiyatının kaydedildiği bir hâtıra kitabı telâkki etmemiz mümkündür. Fakat maalesef Sultān al-'ulamā'ın etrafındaki şahıslardan ve tarihî hâdiselerden hemen hiç bahsetmez. Yalnız bir yerinde Şu'ayb adlı birine fena sözler söylediğini ve bunun tasiri ile, ruhunda bir sıkıntı duyduğunu anlatıyor. En sonunda ise, h. 607 senesinde gördüğü

bir rüyadan bahsediyor. Elhasıl bu eser, 3 ciltlik *Ma'ārif-nāme*'nin bir tek nüsha olan bir 4. cildi veya Sultān al-'ulamā'nın hâturâtı olmalıdır.

Nüşhanın tavsifi :

Konya, Müze 2125.

Kâğıt bir cilt içinde, 106 varak; 24,5×16,5 (20,5×13,5) cm. eb'adında; 19 satırlı nesih. Kitap baştan ve sondan noksandır.

İstinsah kaydı yok, h. VII. asır. Başta: معارف سلطان علما جلد رابع .

Baş : بلاغۃ ویری فی زمان علما من طرب وصدق و عشق و فی زمان علما من الحیرة و فی زمان صور الحسان و فی زمان علما من انواع العقوبات فقی کل زمان ذهب به الله علی ...

Son : سلطان و خش (؟) ده سال دیگر بزید و ملک راند و بدوی ملک : (؟) بقلج تکن باز کردد نه بیغان تکن این خواب در ماه ربیع الاول سنة سبع و ستیامیه ... (؟)

58

Cevāmī' al-hikāyāt va lavāmī' Muḥammed b. Muḥammed al-'Avfī
al-rivāyāt

جوامع الحکایات و لوامع الروایات

محمد بن محمد الموقی

'Avfī, XII. asrın sonları ile XIII. asrın başlarında yaşamış bir ediptir (hayatı takriben 1171—1233; bk. *İslâm Ansiklopedisi*, M. Fuad Köprülü'nün yazdığı Avfī maddesi). Onun *Cavāmī' al-hikāyāt*'ı, her biri 25 bâba ayrılmış 4 kısımdan ibâret olup, her kısımda yüzlerce hikâye vardır. Bunların bir kısmı tarihî hikâyeler olduğundan, tarih bakımından da mühimdir. Bu eserin gerek İstanbul'da ve gerekse Avrupa kütüphanelerinde müteaddid nüshaları vardır (bk. Muḥammad Nizām al-Dîn, *Introduction to the Jawāmī' ul-hikāyāt wa lavāmī' ur-rivāyāt*, GMNS, VIII, London, 1929). Aşağıya tavsif edilen nüsha tam olup, görünüşe göre, oldukça iyi bir nüshaya benzerdir.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 814.

Şemseli, zincirekli, meşin bir cilt içinde, 371 varak; 32,2×22,3 (26,5×16) cm. eb'adında; siyah ve yıldız cedvel içinde, 31 satırlı nestalik; söz başları mavi veya yıldız. Varak 1 b ve 2 a'da çok güzel iki levha. İstinsah kaydı yok. H. IX. asır.

Baş : حمد و ثنا مبدعی را که از بدایت صباح وجود تا نهایت رواج عدم :

هر چه هست پادشاهی اوست ...

Tuĥfat al-mulūk va naĥīhat
al-‘acā’ib

Alī b. Abī Ĥafş al-İşfahānī

تحفة الملوك ونصيحة المجائب

على بن ابي حفص الاصنهاني

Tuĥfat al-mulūk, Sa‘dī’nin *Gulistān*’ı ve İnan edebiyatında numûneleri pek çok olan nasihatnâmeler tarzında bir eser olup, aynı zamanda mühim bir kaç tarihî kaydı da ihtiva eder. 1939 senesinde, Londra’da British Museum’da, bulunan 761 h. tarihli bir nüsha (or 7863) ile Leiden’de bulunan nüsha esas alınarak, Tahran’da basılmıştır. Ancak birinci nüsha, esâsında dağınık olan bir nüshanın dikkatsiz bir kopyası olup, metin tamamıyla birbirine karışmış bir vaziyettedir; diğeri ise, asıl metnin üçte biri derecesinde bir kısaltmasıdır. Bu nüshalarda, üstelik, mukaddimenin müellif adını ihtiva eden parçası noksandır ve eser bugüne kadar müellifi meçhûl telâkki edilmekte idi. Burada, parçaları muhtelif ciltlere dağılmış olan nüshada, mukaddime tam olarak, mevcut olduğundan, müellifin ‘Alī b. Abī Ĥafş b. Faķih Maĥmûd al-İşfahānī adlı biri olduğu anlaşılıyor.

Bu nüsha, eserin yazıldığı devir hakkında da mevcut kanaati biraz daha kat’ileştirmektedir. Şimdiye kadar yazılış zamanını tesbit için elimizde iki esas vardı: 1. Eserin içinde (Tahran tab’ı, s. 112), müellif *Derbend*’in Moğollar tarafından zabtedilmesinden bahsetmektedir ki, bu vak’a takriben 618 h. ’de vukua gelmiştir; 2. O zamana kadar mâlûm olan nüshası 761 tarihlidir; o halde eser, bu iki tarih arasında yazılmıştır. Halbuki bizim nüshamız muhakkak surette VII. asır ortalarına âittir. Hattâ müellifin Moğollardan bahsederken kullandığı عليهم البوار (‘‘Tanrı onları helâk etsin’’) bedduâsı da, Moğol istilâsının acılarının henüz sıcak bir hâlde hissedilmekte olduğu bir zamanda yazılmış olduğunu gösterir. O halde *Tuĥfat al-mulūk* VII. / XII. asrın ilk yarısında yazılmıştır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 5486 (Sadreddin vakfi).

Perişan kâğıt ve formalardan meydana gelmiş olan bir cilt içinde, 4. yerde, kitabın en başından 8 varak. 24,4 × 15 (18,5 × 11) cm. eb’adında, 15 satırlı muntazam nesih, söz başları surh. İstinsah kaydı yoktur; Sadreddin vakfindan olduğuna göre, h. VII. asır.

شکر و سپاس بی متتهای حضرت آن خدایرا که مستحق حمد
 اما بعد بدانک مصنف این کتاب علی بن ابی حفص بن فقیه محمود الاصفهانی رحمة الله علیه . . .
 چنان فرموده است کی بزرگان و امراى ما تقدم و ملوکان عصر از من بیچاره . . . در باب
 نصایح و ادب همه چیز ترتیب کرده آید . . . (2 a) این بیچاره . . . از هر کتابی . . .
 جمع کردم . . . در غایت خوبی چنانک درین عصر کسی ندیده بود . . . و در تألیف آوردم
 و او را تحفة الملوك و نصیحة العجائب نام نهادم . . . و هم وضع کتاب در پانزده باب
 وضع کرده آمد . . .

Yusuf Ağa 5489 (Sadreddin vakfi).

Dağınık yaprak ve kurrâselerden meydana gelmiş bir ciltte, s. 53—72. 3. bâbın sonu ile 4. bâbın baş tarafları.

Yusuf Ağa 5892 (Sadreddin vakfi).

Aynı şekilde meydana gelmiş bir ciltte, s. 229—250. 9. bâbın sonları ile 10. bâbın başları.

Yusuf Ağa 5484 (Sadreddin vakfi).

Aynı şekilde meydana gelmiş bir ciltte, s. 193 — 230. 11. bâbın sonları ile 15. bâbın başlarına kadar.

60

Tarçuma-i Makâlât-i Şadr al-Dîn al-Könavî

ترجمة مقالات صدر الدين القنوی

Şadr al-Dîn al-Könavî (ölm. 672 / 1273; bk. burada nr. 37) 'den tercüme edilmiş olan bu eser, arapçayı o kadar iyi bilmeyenler istifâde etsinler ve mütercimi hayır duâ ile ansınlar diye, farsçaya çevrilmiştir. Nüsha h. 673 senesinde, yani Şadr al-Dîn al-Könavî 'nin ölümünden bir yıl sonra istinsah edilmiştir. Bu asırlarda Anadolu 'da yazılmış olan eserlerin mukaddimelerinde, umûmiyetle faydasının daha geniş olması düşünüldüğü için öyle yapıldığı kaydedilmiştir (bk. A. Ateş, *XII - XIV. asırlarda Anadolu 'da farsça eserler, Türkiyat Mecm.*, VII-VIII, cüz 2, s. 124, 126, 128). Buna bakılarak, bu tercümenin Anadolu 'da, Kon-ya 'da yapıldığı katî'yetle iddia edilebilir.

Nüşhanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4866 (5620).

Mecmua. Siyah, meşin bir cilt içinde, 114 varak; 17×12,5 (12,6×9,3) cm. eb'adında, 13—18 satırlı, hepsi aynı elden çıkmış şahsî Anadolu neshi. Söz başları surh.

İstinsah kaydı (varak 32 a) : تمت هذه الرسالة . . . رمضان سنة ثلث وسبعين
وستاية

Varak 52 b : تمت في تاريخ احدى عشر ذى القعدة سنة ثلث وسبعين وستاية

Varak 112 b : تمت الالواح العمادية . . . بلفت عراضا بالاصل المنقول عنه . . . يوم الثلاثاء
ثامن من شهر . . . ذى الحجة سنة ثلث وسبعين وستاية . . .

1. 1b—32a. *K. Meṭālī-i imān*, Naṣīr al-Dīn Ṭūsī.

Baş : سپاس باذ رافع حجب وهادی سبیل را . . . وبعد چون ببعده عهد نبوت بساط

حق . . .

2. Varak 33 b—52 b. *Tarcuma-i Makālāt-i Šadr al-Dīn*.

Baş : شکر وسپاس خدای را که اعیان اهل عیاز بواسطه ذکر ذاتی اصلی

وتوجهات . . . اما بعد این موجزست معجز در بیان حقیقه توجه بحق بر ایضاح اقسام
ذکر واحکام وشرايط وثمرات ونتایج آن ، ترجمه افتاد از اصل نسخه انشاء . . . صدر
الحق والدين محمد بن اسحاق بن محمد رضی الله عنه برای اصحاب ذوق . . . که ایشانرا
در لفت عرب حوضی زیادت نبوده است تا منتفع شوند . . . وما را بدعاه خیر یاد کنند . . .
زبان فارسی بنفایت تنک است . . .

3. Varak 59 b—112 b. *Al-Ālvāḥ al-Imādīya*.

Baş : بسمله . چون نزدیک من مکرمات فلان متواتر شد مرا فرمود که . . .

61

Ma'ārif

معارف

Sultan Valad

سلطان ولد

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin oğlu ve halefi Bahâ' al-Dīn Muḥammed Valad 623'de doğmuş ve 10 Receb 712'de ölmüştür (bk. H. Ritter, *mezkûr makale*, *Der Islam*, XXVI, 1942, 229 v.dd.; diğer menba'lar orada gösterilmiştir). *Ma'ārif-i Valadī* diye meşhûr olan bu eserin pek çok yazmaları vardır. Fakat aşağıda tavsif edilen bu nüsha, 677 h. 'de, yani Sultân Valad 54 yaşında iken, ölümünden 35 sene evvel, istinsah edilmiştir ve mâlûm en eski nüshasından (Yeni Cami 698; 740 h. tarihli) 63 yıl daha eskidir.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 78 (teşhirde).

Yarı meşin bir cilt içinde, 368 sahife; 28×20 (20,5×14,5) cm. eb'adında; 13 satırlı, Anadolu neshi, söz başları surh, yazılar biraz silinmiş.

تمت الكتابة ... على يد ... خضر بن عبدالرزاق المولوى ...
 فى وقت الضحى يوم الاربعاء فى اوائل شهر جماد (!) الاخر بتاريخ سنة سبع وستين وستمائة
 والحمد لله ...

انبا واوليا كه هر يكى بمجزه وكراماتى مخصوص ومشهور بوذه اند علماء : باŞ
 ومحققان مى كويند كه حق تعالى هر يكى را از ايشان جيزى بخشيد ... ولد مى كويد ...

62

(Tarcuma-i) Risāla-i Fāzon

ترجمه رساله فاذن

Sokrat 'ın ölümü ile talebesi Eflatun 'un bunun hakkında yazdığı *Phédon* adlı eseri mālūm ve meşhūrdur. Aşağıda tavsif edilen nüsha bunun arapçasından farsçaya yapılmış bir tercümesidir. Bildiğime göre, başka hiç bir nüshası mālūm olmıyan ve felsefe tarihine cüz'î de olsa yeni bir bilgi katan bu nüsha hakkında biraz fazla izahat verilecektir.

Kendisinden "bende-i zaif" diye bahseden, fakat ismini yazmıyan mütercimim mukaddimede anlattığına göre, Fāzon adlı hakīm (aslında aynen böyledir; halbuki Arap menbaları, meselâ İbn al-Nadīm, *K. al-Fihrist*, nşr. Flügel, Leipzig, 1871, s. 246; al-Kiftī *Ihbār al-ulamā*², s. 14, bunun Eflâtun 'un eseri olduğunu biliyorlar), Sokrat ölürken, söylediği vasiyyet ve nasihatları ihtiva eden bir eser yazmış ; fazıllardan biri ondan bâzı fasılları seçip, fasih arapçaya tercüme etmiş. Arapçayı iyi bilmiyen bâzı kimseler onu iyi anlayamayor ve bu güzel eserden istifâde edemiyorlarmış. Mütercim bundan sonra, asıl isim ve lâkabı silinmiş ve yerine yazılanlara göre Asad al-mulūk va 'l-salâtin Faḥr al-dunyâ va 'l-şarī'a va 'l-dīn diye lâkablar verilen bir hükümdarın, bunu farsçaya tercüme etmesini istediğini kaydediyor. Bu suretle onun faydası daha geniş olacakmış. Kendisi, bu eserde müellifinin kastedtiği mânayı anlayacak kimselerden olmadığı halde, verilen emri yerine getirmek için, eseri tercüme etmeğe koyulmuş :

... اما بعد بنده ضيف ... مى كويد كه ... از محققان حكما الهى سقراط حكيم ...
 بوده است او را اجبار کرده اند جمى (88 b) از ظلمه بشرى سم قاتل ... حكما كه از مستفيدان
 او بودند مثل فاذن وقابس وقریطن وغير ايشان حاضر شده اند وازو وصايا ونصايح استماع
 مى کرده فاذن كتابى نبشته است مشتمل بر وفات او وآنج در وقت وفات گفته است بعضى

از فضلا از ان کتاب فصلی چند استخراج کرده است و بلفت عربی فصیح آنرا مدون گردانیده بعضی اذهان که در عربیت قصوری داشتند فهم آنرا مستصحب شمرده کاینجی ازین فوائد محظوظ نمیگشتند چون حال برین منوال بود اشارت عالی نافذ شد از حضرت خداوند اعظم... اسد الملوك والسلاطين فخرالدنيا والشريفة والدين... (88 b) کی آنرا بزبان پارسی ترجمه کرده شود تا فائده آن عام باشد... این ضعیف اگرچه اهل آن نبود که این حقایق حکمت را چنانکه مقصود آن فیلسوف محقق بوده است فهم تواند کرد (89 a) المأمور معذور شرح کرد و بقدر فهم خود آنرا ترجمه کرد اگر مطابق حق بود فهم من الله الکریم والا فنی...

Tercümenin yapıldığı zaman ve yere gelince, bu hususta hiç bir kayda teşâdüf edilmiyor. Bununla beraber bir takım faraziyeler serdetmek kabildir. Evvelâ aşağıda tavsif edilen nüsha, Kadı Burhaneddin'in hayatında ve onun yanında yazılmış olan bir *Iksir al-sa'âdât* nüshası ile (bk. burada nr. 20) aynı yerde bulunmaktadır. Her iki eserin kâğıtları aynı olduğu gibi, yazısının da aynı kaleminden çıktığı muhakkak telâkki edilebilir. Sonra umûmiyetle bu devirde Anadolu'da yazılmış olan farsça eserlerde, bu dilin bu ülkede arapçadan daha iyi bilindiğinin kaydedildiği mâlûmdur (bk. A. Ateş, mezkûr makaleden başka Astarâbâdî, *Bazm u razm*, mezkûr neşir, mukaddime s. 11—12, metin, s. 537 v.d.). Bunlara bakarak, eserin Kadı Burhaneddin zamanında, yani VII./XIV. asrın sonunda, tercümeye başladığı ve belki onun anî ve beklenmedik ölümü üzerine (801/1398), adı eserden çıkarılarak, memdûh adı yerine bir takım lâkaplar konulduğu, yani bu tercümenin XIV. asırda Anadolu'da yapıldığı kuvvetle iddia edilebilir.

Nüşanın tavsifi :

Bursa, Hüseyin Çelebi 504/2.

Varak 67 b—87 a. 14 × 10 cm. yazı eb'adında; 13 satırlı, divânîye benzer bir yazı. Mukaddime bir beyaz sahifeden sonra geliyor ve eser bir müsveddeye benziyor. H. IX. asır.

Baş : ... سر واجب الوجود را شاید ...

63

Badāyī' al-sihr fī şānāyī' al-şī'r

بدایع السحر فی صنایع الشعر

Ahmedî

احمدی

Edebî san'atlardan bahseden ve başka bir nüshası bizce mâlûm olmayan bu eser, isminden de anlaşılacağı gibi, meşhûr İran edip

ve şâiri Raşid al-Dîn Vatvât'ın (481—578 / 1088—1182) *Hadâ'ik al-sihr fl dakâ'ik al-si'r* adlı eserinin (bk. nşr. 'A. İkbâl, Tahran, t.s.), yeniden gözden geçirilmesi ve ıslâh edilmesi suretiyle yazılmıştır. Müellifin isminin veya mahlâsının Ahmedî olduğu *Mirķāt al-adab* kısmındaki şu beyitlerden anlaşılıyor (varak 100 b) :

کوشها بر احمدی نه که چو دیده کوشها کردی و درّی نیابی تو بدین زب و بها

Varak 109 b:

شکر حق که ساخت میزان الادب را احمدی با چنین نظمی کزو پرکشت کوه کوشها

Varak 118 b:

شکر زدان را که میار الادب را ختم کرد احمدی با این چنین نظم لطیف و دلکش

İşte bu sanatkâr, eserini Macd al-Davla va 'l-Mille 'İsâ Beg için yazmıştır. Bu şahıs hakkında bir de şu teferruatı biliyoruz: Ahmedî, onun Hamza adlı oğluna okunmak üzere, bir nüshası aşağıda tavsif edilen *Mirķāt al-adab* adlı eserini kaleme almıştır. Bunlar ilmi himâyesi ile meşhûr olan Aydın-oğullarından 'İsâ Bey'i (749—793/1348—1391) hatırlatıyor ; filhakika onun Hamza adlı bir oğlu vardı ki, sonraları Osmanlılara iltica etmiştir (bk. Halil Edhem, *Düvel-i islâmiye*, İstanbul. 1927, s. 280; M. Fuad [Köprülü], *Anadolu beyliklerine dâir notlar*, *Türkiyat Mecm.*, c. II, İstanbul, 1928, s. 9). Buna nazaran Ahmedî XIV. asırda Anadolu'da yaşamış, farsça yazan bir şâir olmalıdır ¹.

Nüshanın tavsifi :

Konya, Müze 2540/1.

Varak 1 b—72 a. Selçukî tarzında tezyinatlı meşin bir cilt içinde, 118 varak; 27,4×18,2 (19,5×12,5) cm. eb'adında; çift surh cedvel içinde, 13 satırlı açık ve vazih, güzel bir nesih. Söz başları yaldız. Güzel ve hususî tezyinatlı bir başlık.

İstinsah kaydı : بفرخی وسادات تمام شد مخمصر بدایع السحر ... فرغ من کتابه

هذا الكتاب ... احمد بن حاجی محمود الاقصرایی ... وذلك فی ۲۲ من رمضان ... سنة ۸۳۵

¹ Kıymetli talebem ve arkadaşım Nihat Çetin, bu nüshanın mevcudiyetini bildirmek için, *Tarih dergisi* ne yazdığı makalede (c. II, sayı 3-4, İstanbul, 1952, s. 103—108), müellifin *Tevârîh-i Âl-i Osman* ı yazan meşhûr osmanlı şâiri Ahmedî olduğunu kabul ediyor. Bu şâirin Aydın oğulları ile alâkasına dâir hiç bir kayıt yoksa da, bu fikir oldukça şâyân-ı kabul görünmektedir. Bununla beraber nüsha hakkındaki yukarık ı izahların neşrinin yine de faydalı olacağını sanıyorum.

الحمد لله الذى اشرفت بنور جود وجوده... طوابع انجم وبدور... (2 a) : Baş :
 اما بعد... ارباب طبابع سليمة... را واضح شود که علم بدیع را... (2 b) فضلی است باهر...
 (3 b) این رساله را... موسوم بیدایع السحر... بر قلم آورد و خلاصه مضمون حدایق السحر را
 بازواید شواهد... درین درج کرد...

64

Mirkāṭ al-adab (?)

مرفاة الادب

Aḥmedī

احمدی

Kısa bir mensûr mukaddimeden sonra, arapça için, 50 kıt'alık manzûm bir lûgat, 27 kıt'alık muhtelif ilimlere dâir bilgiler, biri sarf, diğeri nahiv ilmine dâir olmak üzere, iki kasideyi ihtiva eden bir eser olup, şâir, arap sarfı için yazmış olduğu kasideye *Mizân al-adab*, nahvi için olan kasideye *Mi'yâr al-adab* adlarını vermektedir. Bu eser de mezkûr Aḥmedī tarafından 'İsâ Beg'in oğlu Hamza'nın tahsili ve terbiyesi için yazılmıştır.

Konya, Müze 2540/2.

Varak 73 b—118 b. Tavsifi yukarıda, nr. 63.

تمت بحمد الله... كتبه... احمد بن حاجي محمود الاقصراني...
 في منتصف شهر ذى القعدة سنة خمس وثلاثين وثمانماية هجرية

Baş (varak 73 b) : الحمد لله الذى زين السماء بنور النجوم... اما بعد چون ارباب :
 عقل را... واضح... است که معرفت لفت عرب مرفعات علم ادبست و خداوند معظم... مجدالدولة
 والملة عيسى بك طول الله عمره... این بنده را بانواع اصطناع مخصوص... فرموده بودند بنا بران
 بر موجب شکر المنم واجب جهت تعلیم نتیجه سمادت... حمزه... پنجاه قطعه منظوم در لفت
 عرب... بنظم آوردم...

III. MUHTELİF İLİMLER

65

K. 'Uddat al-muta'allimîn

کتاب عدة المتعلمين

Asad b. 'Omar b. 'Asad b. 'Alī al-Sāvī

اسد بن عمر بن اسد بن علی الساوی

Farsça bir nahiv kitabı olan 'Udda al-muta'allimîn hakkında hiç bir yerde bir mâlûmata rastlanmıyor. Kâtib Çelebi de bunu *Kaşf al-zunûn* da zikretmemiştir. Adının Asad b. 'Omar olduğunu söyliyeni müellif, eserini Muhazzab al-Dîn Abu 'l-Favâris Ḥaydar b. Muḥammed b. Aḥmed al-Ḳazvîni'ye ithaf etmiştir. Aşağıda tavsif edilen

nüshanın hiç olmazsa VII. / XIII. asra âit olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak ileri sürülebilir. Buna göre, müellifi daha evvelki asırda veya en geç VII. / XIII. asrın ilk yarısında yaşamış olmalıdır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa (Karaman) 113.

Fersûde bir cilt içinde, 172 varak; 25,2×16,6 (19,6×11,5) cm. eb'adında; 17 satırlı, açık kahverengi mürekkepli, Anadolu Selçukî neshine benzeyen nesih, söz başları surh. Sondan noksan. VI. - VII. h. asır.

Baş : اما (3a) ... سپاس آن خدا را کی آفرینده زمین و زمان است ... بعد بدان چنانکی آدمی را از اسباب دنیوی ... چاره نیست از علم آموختن چاره نیست ... از دانستن نحو چاره نیست ... (3b) واجب دیدم از هر نوعی بفارسی اشارتی گفتن ... از بهر مبتدی ... ودیکر آن که خواجه اجل مذهب الدین زین الاسلام عز الکتاب ابو الفوارس حیدر بن محمد بن احمد القزوی را اطال الله بقاءه ... نیک راغب دیدم بتعلم این علم مرا که اسد بن عمر بن اسد اشارتی کرد بیاز نمودن این علم بزبان فارسی ...

66

[Ahlâk al-Nabî]

Maḥmūd b. Mas'ūd b. Aḥmed b. 'Omar
b. Burhān

اخلاق النبی

محمود بن مسعود بن احمد بن عمر بن برهان

Bu eser, Peygamberin hayat ve ahlâkından bahsetmektedir. Müellifi faydasının daha umûmî olması için bu eseri farsça olarak, kaleme aldığı söylemektedir. Eserin müellifi olan Maḥmūd b. Mas'ūd hakkında da hiç bir mâlûmat bulunamıyor. Fakat aşağıda tavsif edilen nüsha, kuvvetli bir ihtimal ile, h. VI. asra âit olduğundan, tabiidir ki, müellifi bu asırda veya daha evvel yaşamıştır.

Nüshanın tavsifi :

Yusuf Ağa 4693.

Biraz fersûde, meşin bir cilt içinde, 493 sahife; 17×13,5 (14,2×10,7) cm. eb'adında; 13 satırlı, kalın yazılı, çok vazih nesih. Teclid esnasında varakların yerleri değişmiş. İstinsah kaydı yoktur. H.VI. asır.

Baş (s. 21) : حمد و سپاس و ستایش مرحق را جلت قدرته ... واز
زمره اهل سنت و جماعت کردانید ... (s. 27) اما بعد بدان و آگاه باش که شریفترین

چیزها علم است که آدم را... (s. 28) بواسطة علم بر سر ملائکه کرام جلوه کرد...
 ... (devâmı s. 33'de) فراهم آرنده و شرح کننده و جامع این الفاظ پاک الفقیه...
 محمود بن مسعود... (s. 34) بارها این درخاطر می گشت که شمع از خلاصه روش
 وافعال و اخلاق مصطفی را علیه السلام در قلم آورد و آنرا در لباس زبان پارسی درکشد
 تا انتفاع... مرطالبارزا بیشتر بود...

İKİ MECMÛA

Aşağıda tavsif edilen iki mecmûa, Anadolu'da yazılmış, bazı küçük risâleleri de ihtiva etmektedir. Bunların bir çoğu hâlen Fatih kütüphanesinde bulunan bir mecmûada (nr. 5426) bulunmaktadır ve H. Ritter tarafından tavsif edilmiştir (bk. *Philologika IX, Der Islam, XXV, 1939, s. 65 v.dd.*). Ancak 726 h. de Ankara'da 'Alî b. Düst-
 ħudâ al-Ankarî tarafından istinsah edilmiş olan bu nüshadaki risâleler yegâne nüshalar vaziyetinde idi. Bundan müstakil olduğu anlaşılan yeni nüshalar sayesinde, bu risâleler üzerinde daha kolay çalışmak mümkün olacaktır. Bundan başka, Fatih nüshasından, "XII-XIV. asırda Anadolu'da farsça eserler" adlı makalemizde bahsedilmişti. O zaman Anadolu'da yazılmış farsça risâleler, küçük denemeler, münferid hâdiseler olarak görülmekte idi. Halbuki bu yeni nüsha, bu eserlerin, basitliklerine rağmen, bir köşede kalmadığını, okunup, istinsah edildiğini ve binnetice farsçanın kullanıldığını isbât ettiğinden ayrıca mühimdir.

Nüshaların tavsifi :

I. Bursa, Hüseyin Çelebi 1185.

Bir tarafı kopuk meşin bir cilt içinde, 197 varak; 14,2×10,2 (11,8×8,4) cm. eb'adında; girift, noktası az, 23 satırlı bir nesih. Kenarlarda ekseriya mukabele kayıtları var. Söz başları surh. İstinsah kaydı yok, VIII. h. asır.

67. 1. varak 1 b — 10 a.

Nasîhat-nâme-i farzandîya. Muḥammed al-Ġazâlî'nin (ölm. 505/1111; bk. *İslâm Ansiklopedisi, Ġazâlî mad.*) *Ayyuha'l-valad* adlı nasihat tarzındaki küçük eserinin farsçaya tercümesi.

68. 2. varak 10 b — 19 a.

Fuṣûl va macâlis va vaşayâ. Aḥmed al-Ġazâlî'nin (ölm. 520/1126; bk. *GAL, I, 426; Suppl., I, 756*) galiba muhtelif eserlerinden toplanmış parçalar. Fakat *al-Savâniḥ*'de bulunması icap eden aşk hakkın-

daki ilk kısım orada yoktur (krşl. Aḥmed Gazālī, *Savānih*, nşr. H. Ritter, İstanbul, 1942, *Bibliotheca Islamica*, XV).

Baş : ... فصل عشق راهبر عقلست اما بنیستی هر چه او اثبات این نفی می کند ...
(16 a) ... ومن كلامه في قوله يا ايها الناس اتمم الفقراء الى الله والله هو الغنى الحميد ...

69. 3. varak 19 b—25 b.

Risāla fī bayān ‘alāmat i‘rāz Allāh ‘an al-‘abd. Basit bir dinî eserdir.

Baş : ... الحمد لله ... رب العالمين ... قال الله ... ان هذه تذكرة ...

70. 4. varak 26 b—48 a.

R. Partav-nāme. Şihāb al-Dīn al-Suhravardī'nin (idâmı 587/1191) küçük bir risâlesidir (krş. H. Ritter, *mezkûr makale*, nr. 6; A. Ateş, *mzk. makale*, nr. 11). Şunu kaydetmek lâzımdır ki, bu risâlenin Kılıç Arslan II. (551—588)'ye veya Niksar emîri Berkiyaruk'a ithaf edildiği söylenirse de, bu ikinci nüshada da, bunu gösteren hiç bir kayıt yoktur.

Baş : ... این مختصریست که ساخته شد بحکم اشارت بعضی از دوستان ...

71. 5. varak 48 b—57 b.

[*Risāla dar rāh-i ḥudā-şināsī*]. Muḥammed b. ‘Omar al-Rāzī'nin (ölm. 606/1209, bk. H. Ritter, *mezk. makale*, nr. 135), akaid hakkında, 6 fasıllık küçük bir risâlesidir.

Baş : ... الحمد لله ... يقول العبد الفقير ... محمد بن عمر الرازی ... در خواست ...
کرد از من دوستی ... تا ورق چند در راه خداشناسی نبشته شود این اوراق چند
بر سیل ارجمال تحریر افتاد ...

6. varak 58 a—60 a. Harfler hakkında müteferrik notlar.

72. 7. varak 60 b—65 b.

Risalat al-‘işk. İḥvān al-şafā (bk. *İslām Ansiklopedisi*) tarafından yazılmış olan 51 risâlenin aşka dâir olanıdır. Fr. Dieterici neşrinde (Leipzig, 1886) 36. risâle olup, s. 493—507'de bulunur.

Baş : ... اعلم يا اخ البار ... بان الحكماء اكثرت المقال في قبول العلم وطرق المعارف ...

73. 8. varak 99 b—144 b.

(Bazı müteferrik notlardan sonra) [*Risāla fī ‘ilm al-ḥakā‘ik*]. 683 h.'de yazılmış dinî-ahlâkî bir risâle.

Baş : ... اما بعد این رساله است بس شریف ... که در قلم آمد محیط ...
و جامع بر امهات مهیات دینی و دنیاوی مقدمه الکتاب بدان ای عزیز ... که حقایق
در علم حق و وجود حق است ...

74. 9. varak. 182 b—185 a.

(Müteferrik notlardan sonra). *K. al-Taḥbīr fī 'ilm al-ta'bir*. Muḥammed al-Ġazālī'nin rüya ta'biri hakkında bir risâlesidir.

Baş : قال الامام . . . من انسل عن ربة التلید ولم یرض . . .

75. 10. varak 192 b—195 b.

[*Risālat al-vucūd*]. Farsça rubâileri ile meşhûr olan 'Omar Ḥayyâm'ın (ölm. 517/1123; b. *GAL*, I, 471; *Suppl.*, I, 855 v.d.) varlık hakkında, Aristo felsefesine göre, yazılmış bir risâlesi.

Baş : سبحان الذى جل جلاله و تقدست اسماءه . . . الاوصاف للموصوفات على ضربين . . .

II. Bursa, Hüseyin Çelebi 1187.

Ebrû kâğıt kaplı yarı meşin bir cilt içinde, 201 varak; 24,3×16,8 (17×11) cm. eb'adında; 21 satırlı nesih, söz başları bâzan surh.

Mukabele kaydı (var. 155 b):

. با نسخه منقول عنه . مقابله یافته در اوایل ربیع الاول سنة ۷۰۷ .

76. 1. varak 1 b—14 b.

Risāla dar rāh-i ḥudā-şināsī. Bk. burada nr. 71.

77. 2. varak 15 a—26 a.

'*Akâ id ahl al-sunna*. 'Omar b. Muḥammed b. 'Alī adlı bir şahsın, Anadolu'ya geldiği zaman, yazdığı farsça bir risâledir (bk. H. Ritter, nr. 143; A. Ateş, nr. 29).

Baş : الحمد لله . . . يقول العبد عمر بن محمد بن علي لما وصلت الروم وجدت الناس غافلا عن العلوم . . .

78. 3. varak 26 b—33 a.

Dar bayân-i itikād-i ahl-i sunnat va camā at. Belki bundan evvel bahsedilen 'Omar b. Muḥammed b. 'Alī'nin ehl-i sünnet akaidini göstermek üzere, topladığı 27 mesele ile, onların cevaplarından meydana gelmiş bir risâledir (bk. H. Ritter, nr. 152; A. Ateş, nr. 33).

Baş : الحمد لله . . . در خواست کرد دوستی . . . در بیان اعتقاد اهل سنت و جماعت بیانی شافی . . . کرده شود . . .

79. 4. varak 33 b—44 a.

Bayân-i alfāz-i kufr. Küfür ifâde eden kelimeler hakkındaki bir risâlenin Abu'l-Fazl Muḥammed b. İshâk b. Abî Naşr tarafından farsçaya yapılmış tercümesi (bk. H. Ritter, nr. 141).

Baş : سپاس خدایى را که . . . اما بعد بدانک اکثر عوام الناس در سخن گفتن بکفر می افتند . . .

80. 5. varak 47 a—69 b.

Manāhic-i Sayfī. Sayf al-Davla va 'l-Dīn Tuğrul adlı bir emir için yazılmış basit bir akaid kitabı (bk. H. Ritter, nr. 153).

Baş : . . . سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا . . . وبعد اهل بصیرت را محقق است . . .

81. 6. varak 70 a—84 a.

Dar bayān-i hamākāt-i ahl-i ibāhat. Muḥammed Gāzālī 'nin ibāhiyeye karşı ve onların düşüncelerinin esassız olduğunu isbāt etmek üzere yazdığı risâlenin (bk. H. Ritter, nr. 134; *GAL, Suppl.*, I, 747, nr. 23e) farsçaya tercümedisir.

Baş : الحمد لله . . . قال الشيخ . . . محمد . . . الفزالی . . . أما بعد بدانک

کمرهان در اصول دین وقواعد شریعت بسیارند . . .

82. 7. varak 84 b—112 a. *Sakīnat al-şālīhīn*. Sözde Nacm al-Dīn Kubrā 'ya âit bir risâle olup, mebd'e, meâd ve ahlak değışmesinden bâhisdir (bk. H. Ritter, nr. 140).

Baş : شکر و سپاس خدا را که عندلیب عشق را . . .

83. 8. varak 112 b—117 a.

Favā'id Abū Manşūr Mâturīdī. Mâtürīdiye mezhebinin kurucusu olan Abū Manşūr Mâturīdī 'nin (ölm. 333 h., bk. *GAL, Suppl.*, I, 346; H. Ritter, nr. 149) sözlerinden alınmış parçalar.

Baş : بسمه من فوائد قطب المشايخ ابو منصور . . . باب اول باخداى تعالى

بايد ساخت

84. 9. varak 117 b—121 b.

Min Kalimāt Şayḥ 'Abd Allāh Anşārī. Meşhûr sûfî, âlim ve şâir 'Abd Allāh Anşārī 'nin (ölm. 481/1088; bk. burada nr. 56) *Musacca'ât* 'ından (bk. H. Ritter, nr. 150).

Baş : فصل ای دلیل هر بر کشته وای رهنای هر سرکشته . . .

Kenarda başka bir *musacca* 'ı vardır : خواجه :

عبدالله انصارى . . .

85. 10. varak 122 a—129 b.

Hidāyat al-ğābī fī ahlāk al-Nabī. Ca'far b. Ḥayyān 'ın (veya 'Abd Allāh b. Muḥammed b. Ca'far b. Ḥayyān)'ın Peygamberin ahlâkı hakkındaki risâlesinin İbrâhîm b. al-Ḥusayn al-Ḳarşî tarafından farsçaya tercümesidir (bk. H. Ritter, nr. 155; A. Ateş, nr. 34).

Baş : ستایش مر خداى را که دارنده آسمانست . . .

86. 11. varak 130 b—155 b.

[*Tarcuma-i Adab al-Nabî*]. Mukaddimesinden anlaşıldığına göre, mütercimın الصدر الكبير ("büyük sadr") diye tavsif ettiği Hüsâm al-Dîn Hüsayn b. Muḥammed'in isteği üzerine, arapçadan tercüme edilmiş bir eser olup, Peygamberin âdetlerinden bahistir. 12 bâba bölünmüştür.

Baş : الحمد لله العظيم لطفه . . . اما بعد لما وفق الله جناب الصدر الكبير . . . الاخ . . .
الخرى . . . حسام الله والدين حسين بن محمد الفقيه . . . ازاد ان يتصف باوصاف النبي . . .
اشار الى ان ترجم اداب النبي . . . الى الفارسية . . .

87. 12. varak 156 b—171 a.

Şifâ al-şadr. Harizmlî meşhûr sûfî Nacm al-Dîn Kubrâ'nın (ölm. 618/1221) *Risâlat al-hâ'im al-hâ'ij*'inin farsçaya tercümesidir (bk. *GAL*, I, 440; *Suppl.*, I, 786 v.d.; F. Meier, *Stambuler Handschriften dreier persischen Mystiker, Der Islam*, XXIV, 1937, s. 9 v.dd. ve s. 19 v.dd.).

Baş : الحمد لله الذى تواضع كل شى لعظمته . . . اما بعد چنين كويد محرر اين رساله . . .

88. 13. varak 172 a—181 b.

Zikr-i mucizât-i Rasûl. Fatih kütüphanesindeki mecmuayı toplamış olan 'Alî b. Düst-ḥudâ al-Ankarî'nin eseridir (bk. H. Ritter, nr. 156; A. Ateş, nr. 35).

Baş : الحمد لله . . . ذكر معجزات رسول جمع کرده شد برای دوستان که التماس کرده بودند . . .

89. 14. varak 183 a—190 a.

Maḥāmid-i arbāb-i faḫr u maşālib-i ṭullāb-i dunyā. Calāl al-Dîn Karatay adına yapılmış olan bu tercümenin aslı Şihāb al-Dîn Suh-ravardî (ölm. 632 / 1235; bk. *GAL*, I, 440 v.d.)'nin bir risâlesidir. Mütercimın ismi nüshada yoktur (bk. A. Ateş, nr. 31).

Baş : حمد و سياس بى پايان افریدکاری را که . . . در خدمت امير فقيرسيرت : عرضه داشتم . . .

90. 15. varak 190 b—192 b.

Dah hukūmāt-i 'Alī. 'Alī'nin muhtelif çeşit meselelere dâir vermiş olduğu 10 hüküm (bk. H. Ritter, nr. 129).

Baş : بدانك اين ده حكوماتست از ان امير المؤمنین على . . . بعضى حسابى : بعضى فراسى برای تبرك نبشته شد . . .

91. 16. varak 194 b—201 a.

Āgāz u ancām. Mebde, ve meâd hakkında küçük bir risâledir. Müellifinin ismine nüshalarda tesadüf edilmiyor (bk. H, Ritter, nr. 138).

Baş : . . . الحمد لله حمد الشاكرين والذاكرين . . . بدان ای مخدوم کرامی . . . جمله انبیا واولیا . . . متنق اند که حقیقت آدمی که از ا روح الهی خوانند . . . بمرک معدوم وناجیز نشود . . .

TÜRKÇE BİR ESER

92

Dīvān

دیوان

Navā'î

نوائی

'Alî Şîr Navā'î (ölm. 1441—1501; bk. *İslâm Ansiklopedisi*, Ali Şîr mad.), hakkında izahat verilmesine lüzum olmayacak kadar meşhûr olan büyük bir Türk Şâir ve devlet adamıdır. Onun *Dīvān*'ının İstanbul'da ve Avrupa'nın muhtelif kütüphanelerinde, müteaddit ve fevkâlade kıymetli nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshadan burada bahsedilmesinin sebebi, nüsha olarak, en iyileri arasında yer alabilecek bir nüsha olması ile beraber, asıl üzerinde bulunan Ziya Paşa'ya âit şu bir kaç kayıttır.

Varak 1 a'da :

من كتب الفقير ضياء الدين ٢٨ نيسان ٢٩٠

Altında : Silk-i milkimde bulunan işbu kitab Konya şehrinde vaki' Yusuf Ağa merhumun binâ-kerdesi olan kütüphane derununda hıfz olunmak ve harice çıkmamak şartı ile vakf edilmiştir. Fî Şevval sene 1294.

Vali-i vilâyet-i Konya

Abdülhamid Ziyâeddin.

Nüshanın tavsifi :

Yusus Ağa (Müze) 157.

Şemseli, zincirekli bir cilt içinde, 255 varak; 28×18,5 (18×10) cm. eb'adında, 15 satırlı nefis bir ta'lik. Yazı yaldız, mavi cedvel içinde. 1 b ve 2 a fevkâlâde tezhibli, 83 b ve 120 b'de çok güzel serlevhalar, Herat mektebi tarzında. Yazı Sultân 'Alî al-Maşhadî'nin yazısına benzer. Bazı yerlerde rutubet eseri.

İstinsah kaydı yok, X. h. asır.

Baş :

اشرفت من عكس شمس الكأس انوار الهدى

يار عكسين می دا کورب جام دین جیقتی صدا

İÇİNDEKİLER

ARAPÇA ESERLER

I. ŞİİR

1. *Divān*, Abu 'l-Ḥayr al-Tanūhī.
2. *Divān*, İbn al-'Arabī.
3. *al-Zādīya*, 'Alī b. al-Rūmī.

II. NESİR (edebî nesir, mektuplar, resmî yazılar)

4. *Rasā'il*, al-Ḳāzī al-Baysānī.
5. *Kāmil al-āla fī şinā'at al-vakāla*, Barakat b. 'Alī.
6. *al-Rasā'il al-Şāhibīya*, Ziyā' al-Dīn İbn al-Aşīr.
7. *Kifāyat al-kātib va nihāyat al-rāğib*, Camāl al-Dīn
Abu 'l-Faḥ Mas'ūd b. Mavdūd.

III. SARF, NAHİV VE LŪĖAT

8. *K. al-Muzakkar va 'l-mu'annaş*, Abū Hātım al-Sicistānī.
9. *K. al-Ziyāde al-muntaza'a min Kitāb Sibavayh*, al-Mubarrad.
10. *K. Tafsīr ġarīb al-Ḳur'ān*, İbn Ḳutayba.
11. *K. İhtiyār faşih al-kalām*, Abu 'l-Ḥasan 'Abd Allāh(?).
12. *K. al-Makşūr va 'l-mamdūd*, İbn Vallād.
13. *K. al-Tanbīh va 'l-ifşāh 'ammā vaka'a fī K.al-Şahāh*, İbn Barrī.
14. *al-Muḥarrar fī dakā'ik al-naḥv ve ḥaka'ikih*, Faḥr al-Dīn al-Rāzī.

IV. HADİS, FİKİH VE DİĞER DİNİ ESERLER

15. *Takvīm al-adilla*, Abū Zayd al-Dabbūsī.
16. *K. Nihāyat al-muctahid va kifāyat al-muḫtaşid*, İbn Ruşd.
17. *Muḫtaşar al-aḥkām al-şar'īya*, İbn Ḥarrāt.
18. *K. al-Mavzū'āt min aḥādīş al-marfū'āt*, İbn al-Cavzī.
19. *Cāmi' al-uşul fī aḥādīş al-Rasūl*, Macd al-Dīn İbn al-Aşīr.
20. *İksīr al-sa'ādāt fī asrār al-'ibādāt*, Kadı Burhaneddin Ahmed.

V. SİYASET

21. *K. Siyāsat al-dīn va 'l-dunyā*, Sa'd al-Dīn al-Aḳsarā'ī.

VI. TASAVVUF

22. [*al-Aş'ār va*] *'l-Mavākif va 'l-muḥāşabāt*, al-Niffarī.
23. *K. al-Luma'* dan bir parça, Abū Naşr al-Sarrāc.

24. *Fazl (Fazā'il) şahādat al-tavhīd*, İbn al-'Arabī.
25. *K. al-Bā'*, İbn al-'Arabī.
26. *K. Hıḩbat fī kayfıyāt tartīb al-'ālam va şaklıh*, İbn al-'Arabī.
27. *K. Hılyat al-abdāl*, İbn al-'Arabī.
28. *Tāc al-tarācim*, İbn al-'Arabī.
29. *K. al-Şavāhid*, İbn al-'Arabī.
30. *Cavāb su'āl İsmā'il b. Savdekīn*, İbn al-'Arabī.
31. *K. al-Calāla va huva kalimat Allāh*, İbn al-'Arabī.
32. *K. Şamāniyat va şalāşin va huva K. al-Azal*, İbn al-'Arabī.
33. *K. Cāmi' al-vaşāyā*, İbn al-'Arabī.
34. *al-Tanazzulāt al-Mavşılıya*, İbn al-'Arabī.
35. *K. al-Asfār*, İbn al-'Arabī.
36. *Kalām al-'abādila*, İbn al-'Arabī.
37. *K. al-Nafahāt*, Şadr al-Dīn al-Ḳōnavī.
38. *Miftāh gayb al-cam' va 'l-vucūd*, Şadr al-Dīn al-Ḳōnavī.

VII. MÜSBET İLİMLER VE MUHTELİF

39. *K. Kaşf al-rumūz*, İbn Vaḩşıya.
40. *al-Ḳanūn al-Mas'ūdī*, Abū Rayḩān al-Birūnī.
41. *K. al-Hay'a*, Mu'ayyad b. Barmak al-'Āmirī.
42. *al-Tażkirat al-Haravīya fī ḩiyal al-ḩarbıya*, Abu 'l-ḩasan 'Alī al-Haravī.

FARŞA ESERLER

I. MANZŪM EDEBİYAT

43. *'Alī-nāme*.
44. *Cavhar al-zāt*, 'Atṭar.
45. *Makāmāt al-tuyūr*, 'Atṭar.
46. *Asrār-nāme*, 'Atṭar.
47. *Muşibat-nāme*, 'Atṭar.
48. *Maşnavī (c. VII)*, Mavlānā.
49. *Dīvān*, ḩāfiḩ.
50. *Anīs al-'arīfīn*, Ḳāsım-i Anvār
51. *Risāla-i Cavrabıya*, Ḳāsım-i Anvār.
52. *Dīvān*, Ḳāsım-i Anvār.
53. *Dīvān*, Cāmī.
54. *Anbiyā'-nāme*, İbrāḩım Şahustarī.

II. MENSÜR EDEBİ VE TASAVUFİ ESERLER

55. *Şarh al-Ta'arruf*.
56. *Tabakât-i şüfiya*, 'Abd Allâh al-Anşârî.
57. *Ma'ârif (c. IV)*, Sultân al-'ulamâ' Bahâ' al-Dîn Valad.
58. *Cavâmi' al-hikâyât*, 'Avfî.
59. *Tuḥfat al-müluk*, 'Alî al-İşfahanî.
60. *Tarcuma-i Maḳâlât-i Şadr al-Dîn al-Könavî*.
61. *Ma'ârif*, Sultan Veled.
62. [*Tarcuma-i*] *Risâla-i Fâzon*.
63. *Badâyi' al-sihr fî şanâyi' al-şi'r*, Aḫmedî.
64. *Mirkât al-adab*, Aḫmedî.

III. MUHTELİF İLİMLER

65. *K. 'Uddat al-muta'allimîn*, Asad b. 'Omar al-Sâvî.
66. *Ahlâk al-Nabî*, Maḫmûd b. Mas'ûd.

İKİ MECMÛA

67. *Naşîhat-nâme-i farzandîya*, Gazâlî.
68. *Fuṣûl va macâlis va vaşâya*, Aḫmed Gazâlî.
69. *Risâla fî bayân 'alâmat i'râz Allâh 'an al-'abd*.
70. *Partav-nâme*, Suhrevardî.
71. *Risâla dar râh-i ḫudâ-şinâsî*, Faḫr al-Dîn Râzî.
72. *Risâlat al-'işḳ*, İḫvân al-şafâ'.
73. *Risâla fî 'ilm al-ḫakâ'ik*.
74. *K. al-Taḫbîr fî 'ilm al-ta'bîr*, Gazâlî.
75. *Risâlat al-vucûd*, 'Omar Ḥayyâm.
76. *Risâla dar râh-i ḫudâ-şinâsî*, Faḫr al-Dîn Râzî.
77. *Aḳâ'id ahl al-sunna*, 'Omar b. Muḫammed.
78. *Dar bayân-i i'tikâd-i ahl-i sunnat va camâ'at*.
79. *Bayân-i alfâz-i kufr*.
80. *Manâhic-i Sayfî*.
81. *Dar bayân-i ḫamâkat-i ahl-i ibâhat*, Gazâlî.
82. *Sakînat al-şâlihîn*, Nacm al-Dîn Kubrâ (?).
83. *Favâ'id-i Abū Maṣṣûr Mâturîdî*.
84. *Kalimât*, 'Abd Allâh Anşârî.
85. *Hidâyat al-gabî fî ahlâk al-Nabî*, Ca'far b. Ḥayyân, trc. İbrâhîm al-Ḳarsî.

86. *Tarcuma-i adab al-Nabl.*
87. *Şifâ al-şadr*, Nacmal-Dîn Kubrâ.
88. *Zikr-i mu'cizât-i Rasûl*, 'Alî al-Ankarî.
89. *Maḥāmid arbāb-i fakr va maşālib tullāb-i dunyā*, Şihāb al-Dîn
Suhravardî
90. *Dah ḥukūmāt-i 'Alî.*
91. *Āgāz u ancām.*

TÜRÇE BİR ESER

92. *Divān*, Navā'î.

لمس مير الله لزحمين للجمهر
 كتاب التذكرة والمؤيد من تليفه لجامع
 السجستاني
 قال أبو جعفر الفصاحه زينه ومزوره شرفه لها مير وتبد
 السبه ناهمه ونقال المير محبو كحل سانه يعلى ناهو
 فاجسرو واجمع عظمه العصور واركان الطيبه
 في بحر العنبر من انه وان التذكرة كروى كسر
 المونس وجعل التذكرة اوال الطامض اذ الفجره
 العنبر وان كتابه هي التذكرة والمسير وقيل الايض
 المسر تا صغره لسانه فوارده وقال لا عوز القسمة
 لساق العنبر ينصف وينصف فوارده فلو شق لا حضوره
 للجمهر والدم

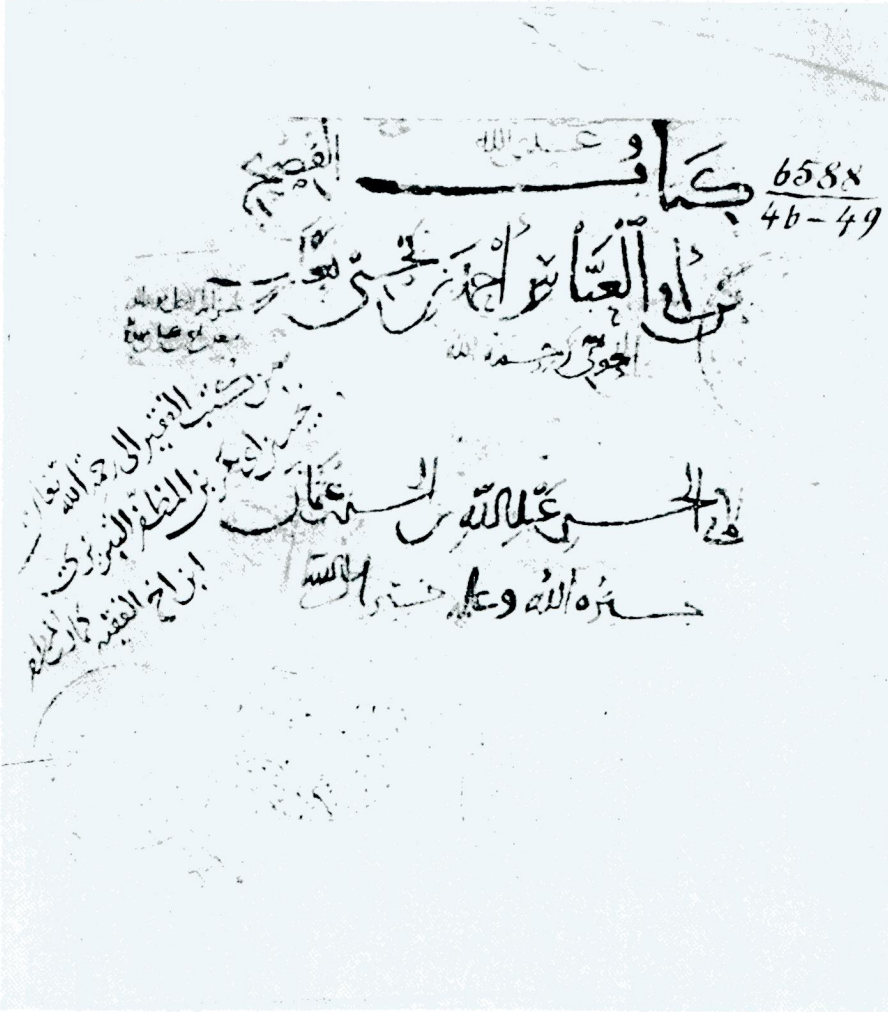
وكان قد ذكر في محج كمال شخصه زيادته ونفهمه والتكلم
 والالفصاحه معمره النابيه التذكرة في الاسما
 ولا فجارو والتعريف اسما صحاكايه ومعمره النابيه
 والتذكرة الزور من معمره في الاجراء وكناهما
 لازمه عجز العز والجمع من على تذك ككثير
 من الاجراء في مثل ناي البيا والوار في الاسما
 والافعال النصابه لاسما استنتقا لا وعلى تذك
 الاجراء في التذكرة على لاسم المرفوع والمجوز
 القويين وعجز المنوبين على المنصور عجز المنوبين
 لمعجز الوفاء على الجز كارة وحفا اللسانة
 فوعبد ذك الهنبر على تذك ككثير الاجراء ككثير

I. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 5080/2
 Abū Hātim al-Sicistānī, *K. al-Muzakkar va'l-mu'annas*
 (ilk sahifeler)

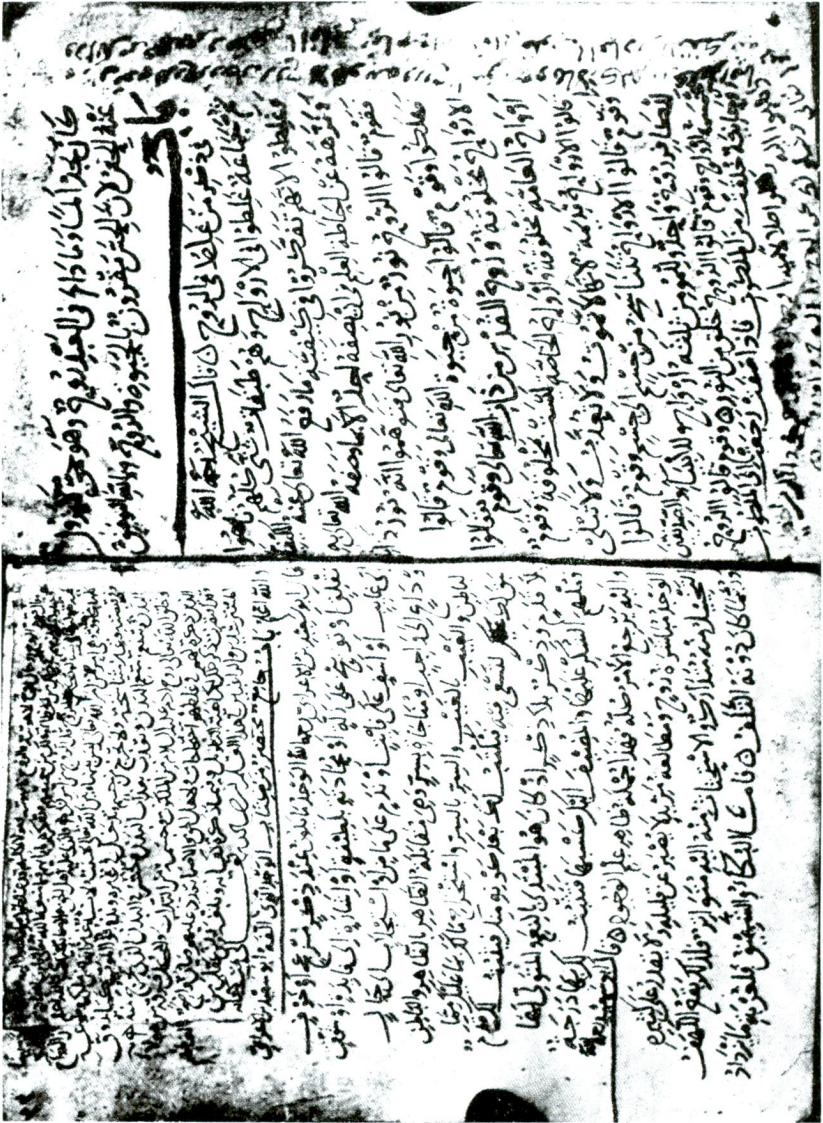
نما ان يرفع الاثر هذا الابن لانه اصله من الجن
 فلهذا يرفع من جنه وبقا طينها بعد الانه منسوخ
 هذا هو الحرف الاول فانما انا فانما انا
 قوله اذا نزلت الانوار الطين انا فانما انا
 فلا يخرق في اوقافه للجن فالواو لمنه واو
 واو في اوقافه لانها لا تخرق الا بالجن
 وليس له طين ولا اوقاف لانها لا تخرق الا
 للجن وانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا

ونما ان يرفع الاثر هذا الابن لانه اصله من الجن
 فلهذا يرفع من جنه وبقا طينها بعد الانه منسوخ
 هذا هو الحرف الاول فانما انا فانما انا
 قوله اذا نزلت الانوار الطين انا فانما انا
 فلا يخرق في اوقافه للجن فالواو لمنه واو
 واو في اوقافه لانها لا تخرق الا بالجن
 وليس له طين ولا اوقاف لانها لا تخرق الا
 للجن وانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا
 القوميه وفانما هذا كالتالي في التوراة فانما انا

II. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 5080/2
 Abū Hātim al-Sicistānī, K. al-Muzakkak wa 'l-mu'annas
 (Son sahifeler ve mukabele kaydı)

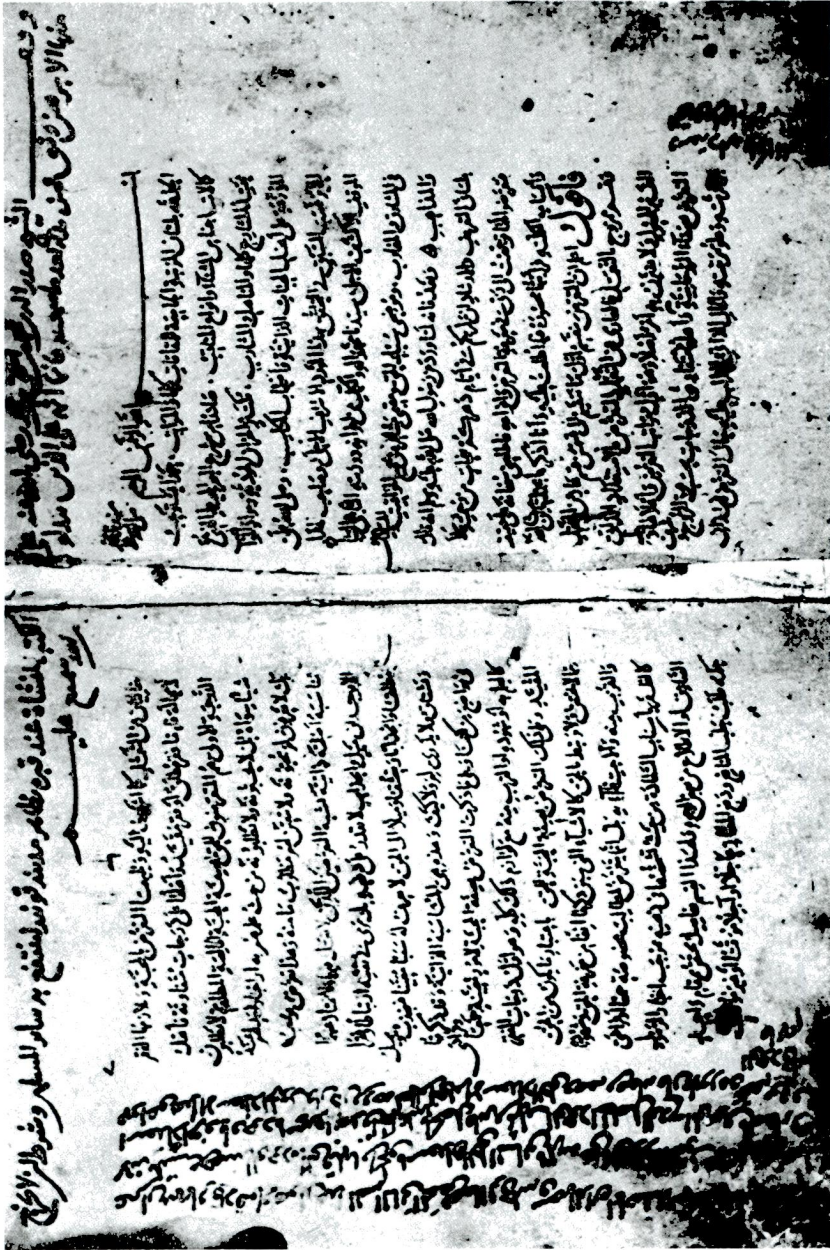
III. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 5008
(Sa'lab'a isnat olunan K. al-Faṣīḥ'in ilk sahifesi).

IV. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 4862
 Abū Naşr al-Sarrâc, K. *Tafsîr agâliṭ al-ṣūfiyya*
 (Bir fasıl başı ve 33 a'da 'Omar al-Suhrawardî'nin elyazması).

ليس من انزل الرحم من الرحم انما هو الرحم الذي انزل الله به الاموات
 الحية من الرحم انما هو الرحم الذي انزل الله به الاموات الحية
 على اعدائهم وحسن سياستهم من ترك الدنيا والدار الآخرة من شغلها
 والفرح والسرور والادب والجمال والجمال والجلال والجليل والجليل
 احد انما قد دعا حاله لا يمنع **قلاس الله ووجه** محرد الظن وان لم يكن
 عن الطريق العميق ايضا لا يقاوم ويشغل وقائه معادته والذكر على قد
 تشكروا الفهم ودراسة الصلوات والسنن والصور لانها اولها من عباد الله
 مساهلة الظالمين بل انما قد طالسا للصنع المتغير على العباد من
 وقته ما يقع خاطره من ضروره ان لا يلبس كنهه بل بشرط ان لا يفسح
 فان كان له مؤخره لا يمدد وان لم يكن له موجوده في قوله الفقير
 يلازم لهم بشرط اذ لم يتحقق النوع لا يلبس زوال الخبر في رايه
 ولا يستعمل هو اذ يتبين من واد او حسد طالسا مسترشدا بعينه
 من شوقه طرق الاستقامة بعد ان ياخذ بسبب حاله ويوجد له الملائم
 لا هو الصديق ولا يقدر عليه الا بالحق والحرث انما هو انما يوجب من روايت
 برامع وذاك شرط اهل الحديث الله الموفق وكذب عن عمر السهر روى في شهر رجب
 سنة سبع وثمانين مائة مدينة ان الله المولى

V. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 4862
 Abū Naşr al-Sarrâc, *K. Tafşîr ağâli't al-şüf'îya*
 (Varak 68'de 'Omar al-Suhrvardî'nin elyazısı ve imzası).

VII. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 5468
 Şadr al-Din al-Könavî, K. al-Nafahât

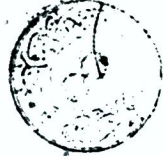
(İlk sahifeler, Sadreddin Konev'nin tashih ve ilâveleri ve kendine âit her kitabın üzerinde görülen vakif yazısı).

الحمد لله العلي

من كتاب: نهاية المحتمل وكفاية المقتصد

تأليف: الامام العالم ابو الوليد محمد بن محمد بن رشيد طايه ووطنه رحمه الله
رواه: محمد بن عمار بن محمد بن ابراهيم الطايه الكوفي عنه اجازته ومناولة
رواه: غيره من علماء الحديث منهم عثمان بن عيسى بن عيسى بن عيسى بن عيسى
وهذا هو المجلد الثاني من الكتاب في مادة الحساب

5428
8-42

حاشية على كتاب نهاية المحتمل
تأليف: الامام العالم ابو الوليد محمد بن محمد بن رشيد طايه ووطنه رحمه الله
رواه: محمد بن عمار بن محمد بن ابراهيم الطايه الكوفي عنه اجازته ومناولة
رواه: غيره من علماء الحديث منهم عثمان بن عيسى بن عيسى بن عيسى بن عيسى
وهذا هو المجلد الثاني من الكتاب في مادة الحساب

الحمد لله العلي

اولت من آل ابيوان العقبه ابا محمد عبد العزيز بن علي بن الحسين بن عبد العزيز بن ميثالته وقفه الله وايله من ذرية
فراة لبعضه واجازته لجمعه وكتبه صاحب الملل نظمها في اواخر
الرشيد لله الانقليه وقفه الله في شهر رجب من سنة ١٠١٠
واحمد لله وصلى الله على نبيه محمد وآله الطاهرين وقرنته ام

على الطائي في كتاب المستند في الفقه في سبعة من المسبب ذهب في فلاح الطلبة
انما جعل في العقد وان يقع في دخولها

اشهد هذا المجلد من كتاب في مادة الحساب
من كتاب الامام ابو الوليد محمد بن محمد بن رشيد طايه ووطنه رحمه الله
رواه: محمد بن عمار بن محمد بن ابراهيم الطايه الكوفي عنه اجازته ومناولة
رواه: غيره من علماء الحديث منهم عثمان بن عيسى بن عيسى بن عيسى بن عيسى
وهذا هو المجلد الثاني من الكتاب في مادة الحساب

VIII. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 5422 (İlk sahifede 641 h. tarihli Şadr al-Dîn Kônâvî'nin elyazısı).

MÜELLİF ADLARI İNDEKSİ

(Rakamlar, bu yazıdaki sıra numaralarına delâlet eder)

- 'Abd Allâh al-Anşâri 56, 84.
Abu 'l-Ḥasan 'Abd Allâh 11.
Abū Ḥâtim al-Sicistânî 8.
Abū Mañşūr Mâturîdî 83.
Abū Naşr al-Sarrâc 23
Abū Rayḥân al-Birûnî 40
Abū Zayd al-Dabbûsî 15
Aḥmed al-Ġazâlî 68
Aḥmedî 63 64
'Alî al-Anḫarî 88
'Alî al-İşfahânî 59
'Alî b.al-Rûmî, al-Ra'îs 3
Asad b. 'Omar al-Sâvî 65
'Aṭṭâr, Farîd al-Dîn 44, 45, 46, 47
'Avfî 58
Barakat b. 'Alî b. Barakat 5
Ca'far b. Ḥayyân 85
Câmi 53
Faḥr al-Dîn Râzî 14, 71, 76
Fâzon 62
Ġazâlî 67, 74, 81
Ḥâfiẓ 49
Haravî, Abu 'l-Ḥasan 'Alî 42
Hârûn al-Tanûḫî, Abu 'l-Ḥayr 1
İbn al-'Arabî, Muḥy al-Dîn 2,24, 25, 26,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36
İbn al-Aşîr, Macd al-Dîn 19
İbn al-Aşîr, Ziyâ' al-Dîn 6
İbn Barrî, Abū Muḥammed 'Abd Allâh 13
İbn al-Cavzî 18
İbn Ḥarrâṭ 17
İbn Kûtayba 10
İbn Ruşd 16
İbn Vallâd 12
İbn Vaḥşîya 39
İbrâhîm al-Ġarsî 85
İbrâhîm-i Şabustarî 54

- İhvân al-şafâ' 72
 Kadı Burhaneddin 20
 al-Kâzî al-Baysânî, 'Abd al-Rahîm b. 'Alî 4
 Kâsim-i Anvâr 50, 51, 52
 Maḥmûd b. Mas'ûd 66
 Mas'ûd b. Mavdûd, Camâl al-Dîn Abu 'l-Faḥ 7
 Mevlânâ 48
 Mu'ayyad b. Barmak al-'Âmirî 41
 al-Mubarrad, Abu 'l-'Abbâs al-Azdî 9
 Nacm al-Dîn Kubrâ 82, 87
 Navâ'î 92
 al-Niffârî 22
 'Omar Ḥayyâm 75
 'Omar b. Muḥammed 77
 Sa'd al-Dîn al-Aḫsarâ'î 21
 Şadr al-Dîn al-Könavî 37, 38, 60
 al-Suhravardî 70
 Sultân al-'ulamâ' Bahâ' al-Dîn Valad 57
 Sultan Veled 61
 Şihâb al-Dîn Suhravardî 89
-

H A B E R L E R :

ALTINCI MEVSİM KARATEPE ÇALIŞMALARI

U. BAHADIR ALKIM

Türk Tarih Kurumu adına yapılan Karatepe kazısının altıncı mevsim çalışmaları 24 Eylül 1951'den 26 Ekim 1951 tarihine kadar devam etti. Prof. Dr. H. Th. Bossert, Doçent Dr. U. Bahadır Alkim, Doçent Dr. Halet Çambel, Dr. Muhibbe Darga ve Yüksek Mimar Polat Reyhan'dan müteşekkil kazı heyeti faaliyetini hem Karatepe'de hem de Domuztepe'de geliştirdi.

I. KARATEPE'DEKİ TAMAMLAYICI MİMARLIK İŞLERİ :

a) 1948 yılında üçüncü mevsim esnasında hafredilmiş olan zirvedeki sarayın¹ plânını açıklıyan, hattâ bazı bakımlardan tadil eden küçük mikyasta kazılar yapıldı. Bu sayede avlunun batı, güney ve doğu yönlerindeki daireler de meydana çıkarılmış oldu².

b) 1950'de beşinci mevsim esnasında kazılan ve itinalı bir işçilik gösteren duvar kompleksine ait³ müteaddit odalar açılarak takriben 28 x 18 m. boyutunda bir dörtgen şeklindeki bina plânı elde edildi⁴. Bu yapının, Yukarı Giriş binasının 25 m. kuzey-batısında ve zirvedeki sarayın da 15 m. kadar güneyinde olan güney duvarı surun iç kısmına bitişerek dayanmaktadır. Zincirli'de⁵ ve Karkamış'ta⁶ da bu kabil inşaatın mevcut olduğu malûmdur.

¹ Krş. U. Bahadır Alkim : Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten XIV, sayı 56 (Ekim 1950), s. 516-517 ve lev. XCII, plân 1; H. Th. Bossert-U. Bahadır Alkim-H. Çambel v. bşk.: Karatepe Kazıları-Birinci ön rapor, Ankara 1950, s. 12-13 ve lev. XXXVI, I-K/23-24.

² Bu daireler I-J/21-22'ye rastlamaktadır, bk. ayn. esr. lev. XXXVI.

³ U. Bahadır Alkim : Beşinci mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten XIV, sayı 56 (Ekim 1950), s. 678-679; ayn. mll. Fouilles de Karatépe-cinquième campagne, Anadolu, sayı 1 (1951), s. 28; ayrıca krş. Anatolian Studies I (1951), s. 10.

⁴ Bu yapı H-I/17-20 plân karesine isabet etmektedir, krş. H. Th. Bossert v. bşk.: Karatepe Kazıları, lev. XXXVI.

⁵ R. Koldewey : Ausgrabungen in Sendschirli II, Berlin 1898, lev. XXIX; ayn. esr. IV, s. 262, res. 168 ve lev. L.

⁶ C. L. Woolley : Carchemish II, London 1921, lev. 7.

c) Mimarlık araştırmaları Karatepe'de daha eski bir mimarlık katının varlığını ⁷ açıklamıştır. Bu keyfiyet ise Karatepe'nin tarihi için ciddi önemlidir.

II. DOMUZTEPE KAZISI :

Domuztepe'de yapılan daha geniş mikyastaki kazılar, —Roma ve Helenistik devirleri hariç— u mimarî katın ⁸ mevcudiyetini açıkladı. Bu mimarlık katları yeniden eskiye doğru şimdilik A, B ve C olarak adlandırılmıştır.

A Yapı katı : Hemen hemen tamamen tahribe maruz kalan Roma ve Helenistik duvar temellerini hemen takip etmektedir. Kk buluntularına ve mimarlık tarzına göre bu katın Danuna kralı *Asitawa(n)das* devri Karatepesi (M. Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısı) ile ağdaş olduğu anlaşılmaktadır.

B Yapı katı : A yapı katının altında 0.75-1.00 m. kalınlığında bir yangın tabakası mevcut olup B katı bu tabakanın altındadır. B katında Kıbrıs tesirini gösteren ve Malatya ⁹, Tarsus ¹⁰ ve Zircirli'deki ¹¹ bu kabil örneklere pek benziyen boyalı çanak çömlek parçaları meydana çıkarılmıştır. Monokrom keramik bu katta pek ender olarak bulundu. Bu anak çömleğin ekserisi yerli bir imal olup ancak bir kaç Kıbrıs idhalidir. Bu keramik, Karatepe sahrı veya depolarında 1949 ve 1950 yıllarında ve bu mevsimde bulunmuş olan çanak çömlek parçalarının hemen hemen aynıdır ki, bu keyfiyet Domuztepe'nin B katı sakinlerinin Karatepe'ye de geçmiş olabileceklerini göstermektedir. Domuztepe B mimarlık katının M. . IX. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁷ Krş. Belleten XIV (1950), s. 678; Anadolu I (1951), s. 27-28; Anatolian Studies I (1951), s. 10.

⁸ 1950 mevsiminde ancak dar bir alanda yapılan Domuztepe sondajında iki yapı katı grlebilmışti, bk. U. B. Alkim: Beşinci mevsim Karatepe alışmaları, Belleten XIV (1950), s. 677; ayn. mll.: Anadolu I (1951), s. 29; ayrıca krş. Anatolian Studies I (1951), s. 10.

⁹ L. Delaporte: Malatia, Cramique du Hittite rcent, RHA II (1932-34), lev. M 28,8; M 30,13; M. 31,12.

¹⁰ H. Goldman: Excavations at Gözlükule, Tarsus 1936, AJA XLI, No. 2 (Nisan- Haziran 1937), s. 271, 272.

¹¹ F. v. Luschan (yayınlıyan W. Andrae) : Ausgrabungen in Sendschirli V Berlin 1943, lev. 17,a; lev. 18, c-h.

C Yapı katı: *B* mimarlık katının duvar temelleri altında 0.20-0.30 m. kalınlığında bir yangın tabakası mevcuttur. Bu yangın tabakasının altında temelleri taş, üst kısmı ise kerpiç olan bir duvar meydana çıkarıldı (=C yapı katı). C mimarlık katında Kıbrıs tipi boyalı hiç bir çanak çömleğin meydana çıkmaması, buna mukabil parlak, hafif cilalı, kırmızı, gri, kahve rengi—ender ahvalde de—krem renginde olan ve Tarsus'un geç bronz çağı keramiklerine ¹², aynı zamanda Büyük Hitit devletine ait kaba çanak çömleğe benzeyen monokrom keramik parçalarının bulunması dikkat çekici bir olaydır. Karatepe'de de yine sahrınc veya depolarda aynı keramiğe ait bir kaç örneğin zuhuru, Domuztepe'nin en eski sâkinlerinin Karatepe'ye de geçmiş olduklarını göstermektedir. Fakat Karatepe'de bâkir kayanın toprak yüzeyine pek yakın olması ve binnetice eski katlara ait duvarların yağmur ve sel suları tarafından sürüklenip götürülmesi dolayısıyla Karatepe'nin en eski mimarlık katına ait duvar kalıntılarının meydana çıkması hemen hemen imkânsız gibidir.

Domuztepe C mimarlık katının M.ö. IX. yüzyıldan daha önceki bir çağa ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu kattan sonra da bâkir kaya gelmektedir.

¹² H. Goldman: Excavations at Gözlükule, Tarsus 1938, AJA XLIV, No. 1 (Ocak-Mart 1940), s. 61 ve 64, res. 4-5.

SIXTH SEASON'S WORK AT KARATEPE

by

U. BAHADIR ALKIM

The sixth season's work at Karatepe under the auspices of the Turkish Historical Society lasted from September 24 th to October 26 th, 1951. The expedition under the direction of Professor Dr. H. Th. Bossert, consisted of Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. H. Çambel, Dr. Muhibbe Darga and Mr. Polat Reyhan, the architect of the expedition. Excavations were carried out both at Karatepe and at Domuztepe.

I. At Karatepe itself a number of architectural problems were elucidated, and considerable additions, as well as alterations, were made to the plan of the palace ¹ at the summit which was excavated in 1948; the chambers to the west, south and east of the courtyard of this palace were cleared; thus an almost complete plan of this great building (about 38×54 m.) may now be drawn ².

A few more rooms belonging to the complex of well built rooms ³ excavated in 1950, were cleared; thus the plan of a rectangular building (about 18×28 m.) was obtained ⁴. The southern wall of this building, which is about 25 m. to the north-west of the Upper Gateway and 15 m. to the south of the palace, is contiguous with the inner part of the *enceinte*. It is to be remembered that in Zincirli ⁵ and in Carchemish ⁶ a similar construction is to be seen.

¹ Cf. U. Bahadır Alkım : Karatepe -Third Campaign, *Belleten* vol. XIV (1950), pp. 543-544; and Pl. XCII, 1; H. Th. Bossert-U. B. Alkım-H. Çambel and others: *Die Ausgrabungen auf dem Karatepe*, Ankara 1950, pp. 53-55 and Plate XXXVI, I-K/23-24.

² These rooms are to be put in I-J/21-22, cf. *op. cit.* Pl. XXXVI.

³ U. B. Alkım: *The Fifth Season's Work at Karatepe*, *Belleten* vol. XIV (1950), pp. 681-682; *Anadolu* vol. I (1951), p. 28; *Anatolian Studies* vol. I (1951), p. 10.

⁴ This building is to be put in H-I/17-20, cf. *Die Ausgrabungen auf dem Karatepe*, Pl. XXXVI.

⁵ R. Koldewey: *Ausgrabungen in Sendschirli* vol. II, Berlin 1898, Pl. XXVIII; cf. *ibid* vol. IV, 1911 p. 262, Fig. 168 and Pl. L.

⁶ C. L. Woolley: *Carchemish II*, London 1921, Pl. 7.

Architectural investigations undertaken this season revealed that the existence of an earlier building level is certain at Karatepe⁷, which is of course very important for the history of the site.

II. At Domuztepe an excavation on a wider scale brought to light the existence of three building levels⁸, excluding the Roman and Hellenistic. These levels are provisionally called A, B, and C.

Level A is immediately beneath the foundations of Roman and Hellenistic walls, which are almost completely destroyed. To judge by the small finds and architectural style, this level is contemporary with the *Danunian* fortress of Karatepe, under King Asitawa(n)da- (8th century B.C.¹).

Level B: There is a burnt level, 75-100 cm. thick, under the foundations of level A, and level B is under this burnt level. In level B only Iron Age painted potsherds showing Cypriote influence, very similar to those at Malatya⁹, Tarsus¹⁰ and Zincirli¹¹, were found. Monochrome ware is very rare. Most of these Iron Age sherds are locally made, and a few of them are imported Cyprus ware. These sherds are almost identical with the painted sherds found in the cisterns, at Karatepe in 1949, 1950 and those during the present season, and this fact shows that the inhabitants of Level B at Domuztepe lived at Karatepe as well. This is further evidence for an earlier architectural layer at Karatepe. It appears that level B at Domuztepe belongs to the 9th century B. C.

Level C: Under the foundations of the walls of level B there is again a burnt level, 20-30 cm. thick, under which foundations of a mudbrick wall (Level C) were cleared. It is a remarkable fact that there are no painted Iron Age sherds in this level, but only monoch-

⁷ Cf. *Belleten* vol. XIV (1950), p. 681; *Anadolu* vol. I (1951), pp. 27-28; *Anatolian Studies* vol. I (1951), p. 10.

⁸ Only two architectural levels could be distinguished in 1950 at Domuztepe, as the area of the sounding was rather small. Cf. U. B. Alkim: in *Belleten* vol. XIV (1950), p. 680; *Anatolian Studies* vol. I (1951), p. 10.

⁹ L. Delaporte: *Malatia, Céramique du Hittite récent*, *RHA* vol. II (1932-34), Pls. M. 28,8; M. 30, 13; M. 31, 12

¹⁰ H. Goldman: *Excavations at Gözlükule, Tarsus 1938*, *AJA* vol. XLI (1937), pp. 271, 272.

¹¹ F. von Luschan (edited by W. Andrae): *Die Kleinfunde von Sendschirli. Die Ausgrabungen in Sendschirli* vol. V, Berlin 1943, Pls. 17 a; 18 c-h.

rome ware, shiny and slightly polished of red, grey, brown and cream colour, very similar to the Late Bronze Age sherds of Tarsus¹² and also to the rough ware of the Hittite Imperial period. The fact that at Karatepe also, again in the cisterns, a few samples of potsherds of this kind were found, shows that the earliest inhabitants of Domuztepe occupied Karatepe as well. Since the natural rock is very near to the surface and since in consequence any walls of this period must have been carried away by the rain water, it is certainly quite impossible to find traces of walls belonging to the earliest level at Karatepe.

The date of Level C at Domuztepe seems to be earlier than the 9th century B. C. Under this level is the virgin rock.

¹² H. Golman: Excavations at Gözlükule, Tarsus 1938, *AJA* (1940), pp. 61-64, Figs. 4-5.

İKİNCİ PAZIRIK KURGANI

ABDÜLKADİR İNAN

Rus arkeologu S. İ. Rudenko tarafından 1929 yılında Altay dağları bölgesindeki Pazırık kurganı kazısında meydana çıkarılan kültür maddeleri ve donmuş on at cesedi arkeologlar arasında derin ilgi uyandırmıştı (bk. II. T. Tarih Kongresi zabıtları, s. 142-151). Pazırık yakınlarında bulunan birçok kurganlar daha 1927'de S. İ. Rudenko'nun dikkatini çekmişti. İşte bu kurganlardan birinde yine Rudenko tarafından 1947'de kazı yapılmıştır. Bu kazıda meydana çıkarılan kültür eserleri de Pazırık mezarından çıkarılan kültürün aynı olduğu görülmüştür. "Sovetskaya Archeologiya" dergisinin XI. cildinde S. İ. Rudenko'nun yayınladığı ihzarî raporda bildirildiğine göre kazı için seçilen kurganın kutru 30 metre, orta kısmının yüksekliği 1.75 m.'dir. Kurganın ortasındaki kubbemsi toprak yığını altında dörtken şeklinde (7.1 x 7.8 genişlikte ve 4 m. derinlikte) mezar çukuru bulunmaktadır. Yaz ortaları olmasına rağmen mezar don (erimemiş) olduğu için kazı çok ağır ilerlemiştir. Mezarın dibi kırık taşlar, 10 sant. kalınlığında, döşenmiş, bunun üzerine kütüklerden defin odası kurulmuştur. Odanın duvarı siyah keçe ile kaplanmıştır. Mezarın kuzey tarafında, koşum (eğer ve gem) takımlarıyla 7 at cesedi bulunuyor.

Birinci Pazırık mezarı gibi bu mezar da çok eski zamanlarda soyulmuştur. Soyguncuların, kütükleri kesmek için, bronz keltler kullandıkları kütüklerde kalan izlerden anlaşılmaktadır. Soyguncular atların bulunduğu odaya dokunmamışlar, fakat ölü odasını altüst etmişlerdir.

Atların odası nisbeten yüksekçe bulunduğundan içindeki buzlar zaman zaman erimiş ve cesetlerin bozulmasına sebep olmuştur. Atların, ikisi müstesna, yeleleri kesilmiş, kuyrukları ise hepsinin de örülmüştür. Koşum takımları birinci Pazırık mezarındakilerin aynıdır. Eğgerlerin üzerine konulan yastıkların ikisi otla, kalanları geyik yünü ile doldurulmuştur. Kolan tokaları boynuzdan yapılmıştır. Kayışları muhafaza edilmemiştir. Eğgerin kaplamaları kartal grifon figürleriyle (resim 1), bir tanesi de geyik figürleriyle süslenmiştir.

Gemlerin süsleri geyik boynuzundan işlenmiştir; alınlık kayışlarındaki süs ağzında iki kaz bulunan arslan grifonu figürüdür (resim 2). Gemin yanak kayışlarındaki tokalar ak nilüfer (lotüs) çiçeğine benzeyen bezekle süslenmiştir (res. 3). Kamçı sapı at başı figürü oyularak yapılmıştır (res. 4).

Ölü odasında bir erkek, bir kadın cesedi parçalanmış halde bulunmuştur. Her iki ceset tahnit edilerek definden önce, şimdiye kadar malûm olmıyan bir usul ile, kurutulmuştur. Her iki ölünün saçları siyah erkeğin yaşı 50-60 arasında, kadının 40 yaşından fazla olduğu tahmin edilmiştir. Odanın tabanı soyguncular girmeden önce 12-20 sant. kalınlığında donmuş olduğu anlaşılmaktadır. Soyguncular tabutu kırmağa, değerli eşyayı almak için ölüleri parçalamğa mecbur olmuşlardır. Her iki ölü bir tabuta konularak gömülmüştür. Erkeğin kafatasında delikler vardır. Bir savaş aletiyle vurulduğu bellidir. Kadının zorla öldürüldüğünü gösteren emmare görülmemiştir. Erkeğin yüzü mongoloiddir, kadında ise bu tip müşahede edilmiyor; elbiseleri parça parça edilmiştir. Elbiselerin biçimi hakkında, parçalar toplanıp eski haline konulmadan, bir şey söylemek vakıtsız olur. Bununla beraber kadın elbisesinin, bilhassa sincap kürkünün, çok zarif ve şık olduğu anlaşılmaktadır. Bu kürk, koç kafası figürleri bulunan ince altın levhacıklarla süslenmiştir. Ayakkapları boncuk ve pirit billürlerle işlenmiş, ince keçeden yapılmış çorapları da orijinaldir. Kadının kemerinden koparılan gümüş tokalardan biri soyguncuların açtığı yolda, diğeri de tabutun dibinde bulunmuştur (resim 5). Gümüşten yapılmış at figürü de elbiseye takılan süslerdendir (resim 6). Maden eşya arasında bulunan gümüş ayna mühimdir (resim 7). Ölü hediyeleri arasında torbalar (kese) bulunuyor. Bunlardan biri bronzdan yapılmış altın kaplamalı ördek figürleriyle süslenmiştir. Bir torbanın süsleri altın yaldızlı bakır levhacıklardır. Bu levhacıkların birinde iki teke (resim 8), diğesinde yırtıcı grifonlar (resim 9) görülmektedir.

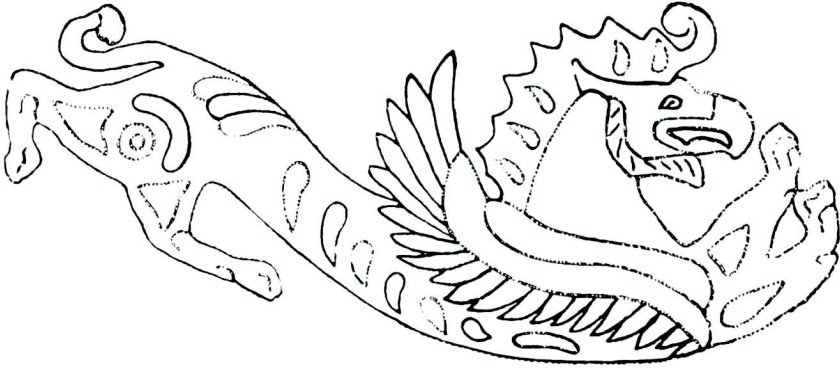
Tabutun baş tarafında bulunan kartal grifonu bilhassa dikkate değer. Bu grifon ağaçtan yontulmuş olup çok karışık bir kompozisyondur. Grifonun ağzındaki geyik kafası da aynı ağaçtandır (resim 10). Bu grifon defin töreni için mahsus yapılmış olsa gerektir. Mezar odasına dört masa konulmuş; bunların marangoz tezgâhında yapılmış olduğu şüphesizdir. İki masanın ayakları arslan şeklinde işlenmiştir. Kaplardan biri çaydanlığa benziyor, ağaçtan yapılmıştır,

sapı öküz boynuzundandır (resim 11). Deriden kesilmiş bir sığın figürü (resim 12), harpa tipinde telli saz aleti, iki tane balçık kap, iki tane ağaç kap bulunan eşya arasındadır.

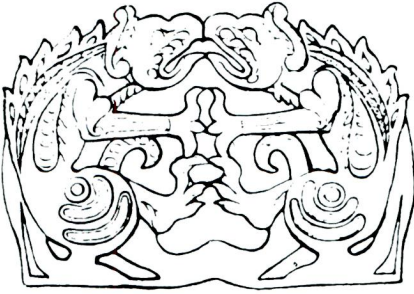
S. İ. Rudenko ihzarî raporunu şöyle tamalıyor :

“1947 senesinde kazılan mezarda bulunan eşyanın bütün kompleksi bu mezarın ait olduğu kavmin yüksek kültürü hakkında tanıklık vermektedir. Bu kültürün kökleri İskit kültürü dünyasıyla sıkı sıkıya bağlıdır ve çağdaşı olan Ön-Asya kavimleriyle kültür münasebetlerinin izlerini taşımaktadır. Bu devrin M. ö. V. veya IV. asırlar olduğunu, âbide bütün teferruatıyla öğrenilmeden, söylemek vakitsiz olur. Bununla beraber denebilir ki, burada bulunan her şey bu mezarın İranlı Ahamenid sülâlesi devriyle çağdaş olduğunu göstermektedir. Çin ile kültür veya ticaret münasebetlerini gösteren unsurlara hiç raslanmıyor. Deriden yapılmış şeylerden birinde cilâ izi bulunuyorsa da şimdilik bu da tetkik edilmiş değildir. Pamir, Tibet dağılığı kavimleriyle münasebeti olması muhtemeldir (ayna, yak-Tibet öküzü). Fakat bu cihet dahi incelenmeye muhtaçtır.

Bu kültürün Mongoloid kavme ait olduğunun tesbit edilmiş olması çok mühimdir. Bu mezarda bulunan maddeler münasebetiyle ortaya çıkan bu ve daha birçok meseleler Doğu Altay'da Ulagan yaylasında daha fazla tetkik yapılmasını icap ettirmektedir. Bununla beraber iyice anlaşılmıştır ki Doğu Altay'daki donmuş mezarlar kültürü başka arkeoloji abidelerinde raslanmıyacak teferruatla meydana çıkmaktadır. Bu kültür Orta Asya ve Batı Asya'nın yerleşik ve göçebe kavimlerinin kültürlerinin teşekkül ve inkişafına büyük tesirler icra etmiştir”.

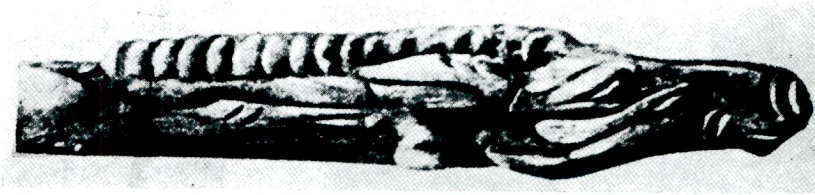
Res. 1 — Eğerin kaplamasındaki kartal grifonu.

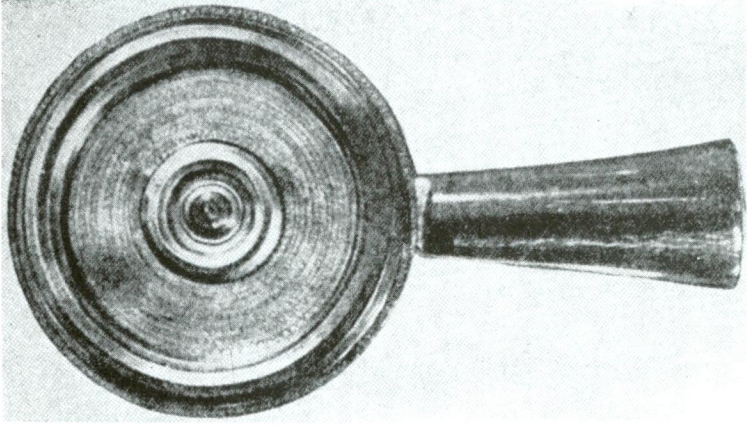
Res. 2 — Gem alınlığındaki arslan grifonu.

Res. 3 — Lotüs hezekli toka.

Res. 4 — Kamçı sapı.

Res. 7 — Gümüş ayna.

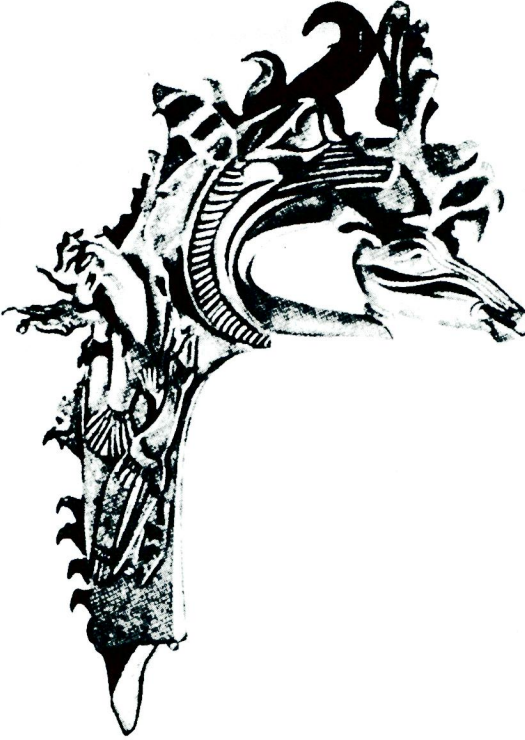
Res. 5 — Gümüş kemer tokası.

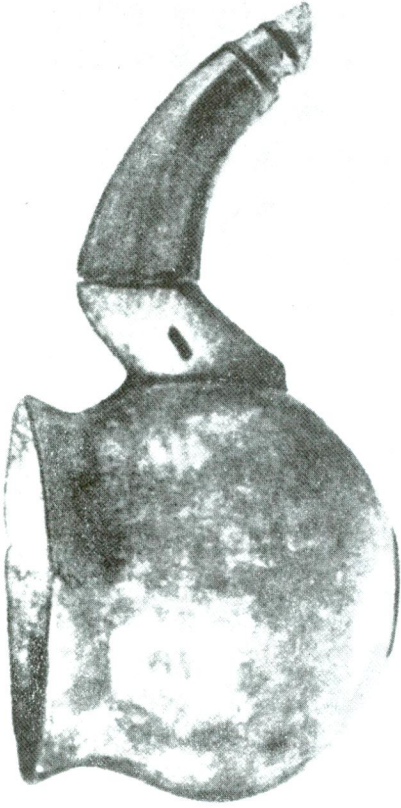
Res. 6 — Gümüş at figürü.

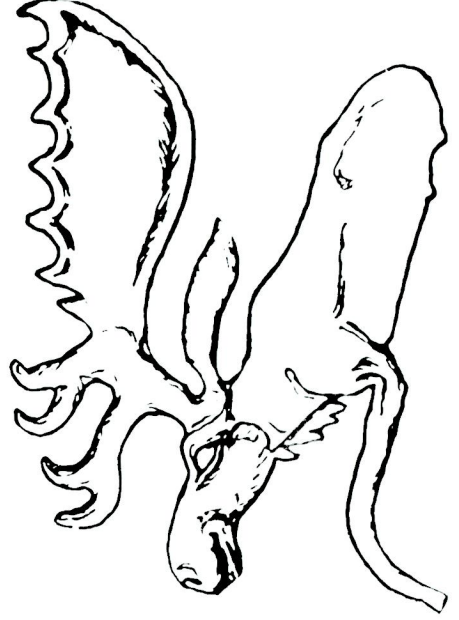
Res. 8 — Bakır levhaek, (Teke figürü ile bezekli).

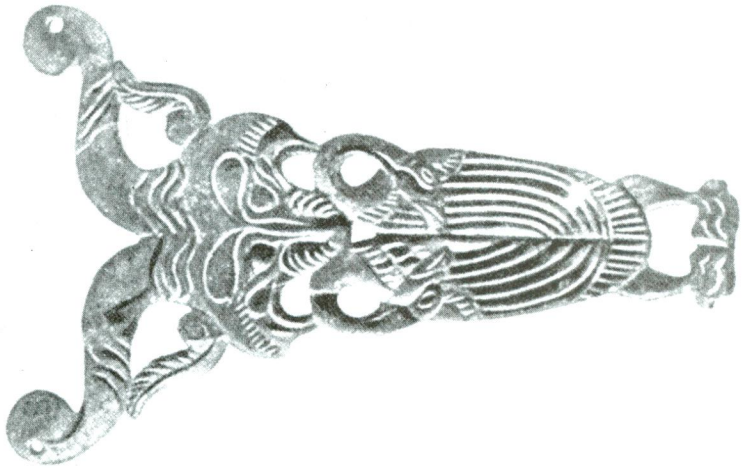
Res. 9 — Bakır levhacık, (grifon figürü).

Res. 11 — Ağaç kap.

Res. 12 — Deriden kesilmiş sığın figürü.

Res. 10 — Ağaçtan yontulmuş grifon.

1951 YILININ İLK ALTI AYINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAP VE DERGİLER

- ABDURRAZZAK EL-HASENİ, SEYYİD : *El-Irak fi zılli'l-muahadat*. Sayda: 1948. 221 S. 8°. (A 1—8785).
- ABDURRAZZAK EL-HASENİ, SEYYİD : *El Irak Kadîmen ve Hadîsen*. Sayda: 1948. 203 S. 1 Hr. 8°. (A 1—8785).
- ABDURRAZZAK EL-HASENİ, SEYYİD : *El-Yezidiyyun*. Sayda: 1951 112. S. 8°. (A 1—8784).
- AKIN, İ. BEHÇET : *Fârâbî, 870-Aralık 950*. Zonguldak: 1950, Karaelmas Basım-evi. 5 S. 8°. (A 1—8782).
- AKIN, İ. BEHÇET : *Mevlânâ Celâlü'd-din Belhî ü Rûmî*. Zonguldak: 1950, Karaelmas Basımevi. 7 S. 8°. (A 1—8783).
- AKURGAL, EKREM : *Bayraklı Kazısı ön-rapor. Erster vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Alt-Symrna*. DTCFD VIII, 1 (Ankara 1950). 97 S. 16 Pl.'dan ayırbaşım. (B—3262).
- AKURGAL, EKREM : *Spaethetische Bildkunst*. Ankara: 1949, Pulhan Matbaası. 15, 166 S. 50 Pl. 4°. (B—3134).
- ALKAN, ETEM - SADRI SARPTIR : *Amerikan ordusunda zırhlı birlikler*. İstanbul: 1950, Askerî Basımevi. 76 S. 8°. (A 1—8792).
- ALKIM, U. BAHADIR : *Dördüncü ve beşinci mevsim Karatepe çalışmaları. Karatepe: fourth and fifth campaigns*. Belleten XIV, 56 (1950). S. 649-682'den ayırbaşım. (A 1—8875).
- ALKIM, U. BAHADIR : *Üçüncü Karatepe çalışmaları kazı ve geziler. Karatepe: Third campaign*. Belleten XIV, 56. (1950). S. 515-565, Pl. LXI-XCIV'den ayırbaşım (A 1—8876).
- D'ANVILLE : *Compendium of ancient Geography*. 2 cilt. London: 1810, J. Faulder. 31, 446 S.+439 S. 10 Pl. 8°. (A 1—8843).
- Les Archives Secrètes de la Wilhelmstrasse. 1-De Neurath a Ribbentrop (Septembre 1937 - Septembre 1938). Documents traduits de l'Allemand par Michel Tournier*. Paris: Libraire Plon, 1950. X, 612 S. 8°. (A 1—8770).
- Arte colonial en Santa Domingo siglos XVI - XVIII (Exposición inaugurada el 24 de Octubre de 1950)*. 50 S. 1 Rs. = Publicaciones de la Universidad de Santo Domingo Serie VIII, vol LXXVI, No. 1. (A 1—8810).
- ATABİNEN, REŞİT SAFFET : *Pierre Loti, Héroïque Ami des Turcs*. İstanbul: 1950, Çituri Basımevi. 23 S. 8°. (A 1—8781).
- ATATÜRK, KEMAL : *Nutuk*. Cilt I. 1919-1920. İstanbul: 1950, M. E. Basımevi. IV, 432 S. 1 Pl. 8°. (A 1—8874).
- BANGUOĞLU, TAHSİN : *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar*. Leipzig: August Pries Gmbh, 1938. 161 S. 8°. (A 1—8848).

- BAYRAKTAREVİÇ, FEHMI: *Nasreddin Hoca problem.* Belgrad: 1934. 74 S. 8°. (A 1-8859).
- BAYUR, HİKMET: *Hârizmşah Alâü'd-dîn "Tekiş" in adı hakkında.* Belleten XIV, 56 (1950). S. 589-594'den ayırması. (A 1-8879).
- BAYUR, HİKMET: *Sultan İletmiş'in adı hakkında.* Belleten XIV, 56 (1950). S. 567-588. Pl. XCV - CII'den ayırması. (A 1-8880).
- BAYUR, HİKMET: *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II: Trablusgarb ve Balkan savaşları, Osmanlı Asyası'nın paylaşılması için anlaşmalar.* Kısım III: Paylaşmalar. Ankara: 1951, T. T. K. Basımevi. XVI, 512 S. 1 Hr.=T. T. K. yayınları, Serie VIII, Nr. 14. 8°. (A 1-3757).
- LA BEAUME, JULES: *Tafsilu âyâti'l - Kur'ani'l - Hakîm. Fransızcadan Araççaya çeviren Muhammed Fuâd Abdülbâki.* Kahire: İssa el-Baby el-Halaby Co. 16, 3, 714 S. 4°. (B-3273).
- BEDİÜZZAMAN FÜRÜZANFER: *Hülâsa-i Mesnevî,* Tahran: 1314, Bank-i Millî Matbaası. 15, 301 S. 8°. (A 1-8836).
- BENAC, A.: *Radimlja.* 1950, Izdanje Zemalskog Muzeja u Sarajevu. 46 S. 41 Pl. 4°. (B-3261).
- BENZ, ERNST: *Die abendländische Sendung der östlich-orthodoxen Kirche. Die russische Kirche und das abendländische Christentum im Zeitalter der Heiligen Allians.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 8. S. 565-852, 17 Pl. 8°. (A 1-8730).
- BENZ, ERNST: *Der gekreuzigte Gerechte bei Plato, im neuen Testament und in der alten Kirche.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 12. S. 1032-1075. 8°. (A 1-8730).
- Bibliographie de l'Université Saint Joseph de Beyrouth, par les bibliothécaires de la Bibliothèque Orientale.* Beyrouth: 1951, 205 S. 8°. (A 1-8870).
- BLINKENBERG, ANDREAS: *Le problème de l'accord en Français moderne.* Kopenhag: 1950, 1 Kommission hos Ejnar Munksgaard. 180 S.=Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk - Filologiske Meddelelser Bind XXXII, 1. 8°. (A 1-8795).
- BOSSERT, Prof. Dr. H. TH.: *Altsyrien, Kunst und Handwerk in Cypem, Syrien, Palästina, Transjordan und Arabien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der Griechisch-Römischen Kultur.* Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth, 1951. 15, 407 S. 8°. (A 1-8819).
- BOSSERT, Prof. Dr. H. TH.: *Karataş'taki arkeolojik araştırmalar hakkında kısa ön-rapor. Vorbericht über die archaeologische Untersuchung von Karataş.* Belleten XIV, 56 (1950). S. 661-666'dan ayırması. (A 1-8877).
- BOSSERT, Prof. Dr. H. TH.: *Orta Anadolu'da yapılan bir gezi hakkında kısa ön-rapor. Vorbericht über eine wissenschaftliche Reise in Zentralanatolien.* Belleten, XIV, 56 (1950). S. 667-676'dan ayırması. (A 1-8877).
- BOWEN, RICHARD LE BARON JR.: *The early arabian Necropolis of Aiu Jawan. A Pre-Islamic and early Islamic site on the Persian Gulf.* New Haven: 1950, 70 S.=BASOR Supplementary studies Nos. 7-9. (A 1-8825).
- British Documents on the origins of the war, 1898 - 1914.* Edited by G. P. Gooch, D. Litt.,

F. B. A. and Harold Temperley. Vol. 1, 111, IV, V, XI. London: 1926-29. 32, 355 S.+42, 487 S. 1 Pl. + 52, 656 S. 1 Pl. 1 Hr.+69, 886 S. 1 Pl. +40, 389 S. 1 Pl. 4°. (B—3259).

BUCHON, J.-A.-C.: *Chroniques étrangères relatives aux expéditions Françaises pendant le XIIIe siècle*. Orléans: 1875, Herluison. 72, 14, 802 S. 4°. (B—3267).

BUCKINGHAM, J. S.: *Travels in Mesopotamie - Including a journey from Aleppo, across the Euphrates to Orfah, (the Ur of the Chaldees), through the plains of the Turcomans, to Diarbekr, in Asia Minor; from Thence to Mardin, on the Borders of the Great Desert, and by the Tigris to Mousul and Bagdad: with researches on the ruins of Babylon, Nineveh, Arbela, Ctesiphon, and Selencia*. London: 1827, Henry Colburn, 12, 571 S. 3 Pl. 4°. (B—3272).

BÜHLER, ALFRED: *Bericht über das Basler Museum für Völkerkunde und Schweizerische Museum für Volkskunde für das Jahr 1950*. Basel: 1951, E. Birkhäuser Cie. A. G. 20 S. 8°. (A 1—8867).

CAETANI, LEONE: *Annali dell' Islam*. 5 cilt. Milano: 1905 - 12, Ulrico Hoepli. VII, 740 S. + LXXVIII, 1567 S. 2 Hr. 2 Pl. + LXXXIII, 973 S. 2 Hr. 6 Pl. + XXXV, 701 S. 15 Pl. 3 Hr. + XXXVI, 532 S. 11 Pl. 3 Hr. 4°. (B—3252).

CASANOVA, EDUARDO: *Restauracion del Pucara*. Buenos Aires: 1950, Ano del Libertador General San Martin. 55 S. 8°. (A 1—8820).

CARSON, STANLEY: *Macedonia Thrace and Illyria their relations to Greece from the earliest times down to the time of Philip son of Amyntas*. Oxford: 1926, Oxford University Press. 20, 357 S. 48 Pl. 8°. (A 1—8839).

CHIA-SHĒNG, FENG: *The Ch'itan Script*. JAOS, LXVIII, I (1948). S. 4-18. (B—3248).

CHRISTENSEN, ARTHUR: *Etudes sur le Zoroastrisme de la Perse Antique*. Kopenhag: Andr. Fred. Host u Son. 59 S. 8°. (A 1—8857).

CHURCHILL, WINSTON S.: *Çörçil anlatıyor. İkinci Cihan harbinin hikâyesi. Cilt I: Harpten harbe 1919 - 1939. Cilt II: Harbin alacakaranlık devri 3 Eylül 1939'dan 10 Mayıs 1940'a kadar. Cilt III: Fransa'nın sukutu. Cilt IV: Tek başımıza mücadele. Çevirenler: Ahmet Emin Yalman ve Mustafa Kemal Gönder*. İstanbul: 1950, Gazetecilik ve Matbaacılık T. A. Ş. 500, 10 S. + 392 S. + 364 + S. + 365 8°. (A 1—8818).

CİNLİOĞLU, HALİS TURGUT: *Osmanlılar zamanında Tokat*. Tokat: 1950, Tokat Matbaası. 100 S. 8°. (A 1—8772).

CİNLİOĞLU, HALİS TURGUT: *Tokat vilâyeti meşhurları*. Samsun: 1950, Aksisada. 128 S. 8°. (A 1—8771).

CONTENAU, G.: *La Glyptique Syro-Hittite*. Paris: Paul Geuthner, 1922. 217 S. 43 Pl. 8°. (A 1—8787).

Les conventions et Déclarations de la Haye de 1899 et 1907 accompagnées de Tableaux des signarutes, ratifications, et adhésions et des textes des réserves avec une introduction de James Brown Scott. New-York: 1918, Press of Byron s. Adams. 33, 318 S. 8°. (A 1—8816).

DAHLMANN, HELLFRIED: *Zur Überlieferung über die "altrömischen Tafellieder"*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 17 S. 1191-1204. 8°. (A 1—8730).

- Dairetü'l-Maarif, cüz 7. Kâbil*: 1329, 200 S. 4°. (B—3089).
- DAWSON, W. L. : *Kara ve Hava işbirliği (konferans)*. Türkçeye çeviren Münir Yarkin. İstanbul: 1951, K. K. K. İstanbul Basımevi. 28 S. 8°. (A 1—8806).
- DEFANT, ALBERT-ERICH OBST : *Lufthülle und Klima*. Leipzig: 1923, Franz Denticke. VIII, 186 S. 8°. (A 1—8853).
- DEICHGRÄBER, KARL : *Professio medici, zum Vorwort des Scribonius Largus*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes - und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 9. S. 855-879. 8°. (A 1—8730).
- DELOUGAZ, P. : *I—Plano-Convex bricks and the methods of their employment. II — The treatment of clay tablets in the field*. Chicago: 1933. XI, 57 S. 1 Pl.=Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 7. (A 1—8873).
- DELOUGAZ, PINHAS : *The temple oval at Khafajah*. Chicago : 1940. 18, 175 S. 12 Pl.=O I P vol. LIII. (B—3278).
- DENIS, ERNEST : *Huss et la guerre des Hussites*. Paris: 1878, Ernest Leroux 12, 506 S. 8°. (A 1—8866).
- EBERHARD, WOLFRAM : *The formation of a new dynasty. A sociological study*. Beiträge zur Gesellungs- und Völkerwissenschaft (Berlin: 1950). Festschrift zum 80. Geburtstag von Prof. R. Thurnwald. S. 54-66'dan ayrıbasım 8°. (A 1—8779).
- EBERHARD, WOLFRAM : *The girl that became a bird*. UCP in Semitic and Oriental Studies IX, 1951. S. 79-86'dan ayrıbasım. (A 1—8871).
- EISEN, GUSTAVUS : *Ancient oriental cylinder and other seals with a description of the collection of Mrs. William H. Moore*. Chicago: 1940. 10, 94 S. 12 Pl.=O I P vol. XLVII. (B—3275).
- ERİŞTİRGİL, MEHMET EMİN : *Bir fikir adamının romanı: Ziya Gökalp*. İstanbul: 1951, İnkılâp Kitabevi. 263 S. 8°. (A 1—8817).
- ERSU, S. : *Uçar birlikler ve havadan taşınan birlikler*. İstanbul: 1950. Askerî Basımevi. 31 S. 4°. (A 1—8790).
- ERZİ, ADNAN SADIK : *Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar II*. Belleten XIV, 56 (1950) S. 595-647, Pl. CIII - CVI'dan ayrıbasım. (A 1—8881).
- Exposicion del libro Mexicano, (16 Sep.-10 Oct.) 1950*. 84 S. = Publicaciones de la Universidad de Santo Domingo Serie 1 vol. LXXI, No. 1. (A 1—8811).
- FEARING, FRANKLIN : *Motion pictures as a medium of instruction. An experimental analysis of the effects of two films*. = UCP in Culture and Society 11, 3 (1950). S. 101-202. (A 1—7726).
- FRANKFORT, HENRY-SETON LLYOD, THORKILD JACOBSEN : *The Gimilsin temple and the palace of the rulers at Tell Asmar*. Chicago: 1940. 18, 27 S. 24 Pl.=OIP vol. XLIII. (B—3277).
- FRANKFORT, HENRY : *Iraq excavations of the Oriental Institute 1932-33. Third Preliminary report of the Iraq Expedition*. 92, S. 3 Pl.=OIC No. 17, 1934. (A 1—8830).
- FRANKFORT, HENRY : *More sculpture from the Diyala Region*. Chicago: 1934 13, 48 S. 97 Pl.=OIP vol. LX. (B—3279).
- FRANKFORT, HENRY : *Oriental Institute discoveries in Iraq*, Chicago: 1935. 1933-34. 103 S. 1 Pl. = OIC Nr. 19. (A 1—8831).

- FRANKFORT, HENRY : *Progress of the work of the Oriental Institute in Iraq, 1934 - 35. Fifth Preliminary Report of the Iraq expedition.* Chicago: 1936. 108 S. 10 Pl.= OIC No. 20, 1936. (A 1—8828).
- FRANKFORT, HENRY : *Tell Asmar, Khafaje and Khorsabad. Second preliminary report of the Iraq expedition.* Chicago : 1936 102 S.5 Pl.=OIC No. 16. (A 1—8826).
- FRANKFORT, HENRY-THORKILD JACOBSEN- CONRAD PREUSSER : *Tell Asmar and Khafaje. The first season's work in Eshumma 1930-31.* Chicago: 1932. 112 S. 5 Pl. = OIC No. 13. (A 1—8827).
- FREMERSDORF, FRITZ : *Figürlich geschliffene Gläser.* Berlin: Walter de Gruyter Co. 1951. 31 S. 23 Pl. 4°. (B—3251).
- FRESHFIELD, DOUGLAS W.: *The exploration of the Caucasus with illustrations by Vittorio Selle.* 2 vol. London: 1896, Edward Arnold. 278 S. 70 Pl. 1 Hr.+290 S. 47 Pl. 2 Hr. 4°. (B—3250).
- FUSSING, HANS H. : *Stiernholm len 1603-1661. Studier i krongodsets forvaltning.* Kopenhagen: 1951, 1 Kommission hos ejner Munksgaard. 312 S.=Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Skrifter, Bind 111, 1. 4°. (B—3280).
- GARDET, LOUIS-M.M. ANAWATI : *Introduction a la Théologie Musulmane. - Essai de Théologie Comparée.* Paris: Libraire Philosophique, 1948. VIII, 543 S. 8°. (A 1—8801).
- GELB, IGNACE, J. : *Hittite Hieroglyphs.* 1, 111. Chicago: 1931-42. 22, 88 S.+19, 75 S. 1 Pl. = Studies in ancient Oriental Civilization. No. 21. 8°. (A 1—8872).
- Genel Nüfus Sayımı, 22.×.1950. Cilt I.* İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi. 32 S. 4°. (B—3253).
- GLASENAPP, HELMUTH VON: *Vedanta und Buddhismus.*=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse 1950, Nr. 11. S. 1013-1028. 8°. (A 1—8730).
- GOCUL, BASRI : *Türk Millî Destanı (Oğuzlama)* İstanbul: 1950, Anıl Matbaası. 63 S. 8°. (A 1—8774).
- GOCUL, BASRI : *Türk Millî Destanı (Oğuzlama). Örnekler : 1, 2, 3.* İstanbul: 1948-50, Anıl Matbaası. 47 S. +56 S. +63 S. 8°. (A 1—8774).
- GRANT, MICHAEL : *Apollonia-Mordiaum under Tiberius and Phrygian Metropolis in the early principate.* Numismatic Chronicle IX (1949). S. 150-165, 1 Pl.'den ayrıbasım. (A 1—8780).
- GRIFFITHS, M.D : *Travels in Europe, Asia Minor and Arabia.* London: 1805, John Arown. 17, 396 S. 5 Pl. 4°. (B—3271).
- GURLITT, WILIBALD : *Zur Bedeutungsgeschichte von "musicus" und "cantor" bei Isidor Sevilla.*=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 7. S. 544-558, 1 Pl. 8°. (A 1—8730).
- GÜNALTAY, ORD. PROF. ŞEMSEDDİN : *Yakın Şark IV. Perslerden Romalılara kadar Seleukoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları.* Ankara: 1951, T. T. K. Basımevi. 253 S. 3 Hr.=T. T. K. Yayınları, Serie VIII, 8°. (A 1—3751).

- HAENISCH, ERICH : *Die viersprachige Gründungsinschrift des Tempels An-yüan-miao in Jehol v. Jahre 1765. Übersetzt und erläutert von Erich Haenisch.* = Akademi der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 15. S. 1156-1174, 2 Pl. 8°. (A 1-8730).
- HAMMERICH, L.L. - G. JUNGBLUTH : *Der Ackermann aus Böhmen.* Kobenhavn: 1951, 1 Kommission hos ejner Munksgaard. 252 S. 2 Pl. = Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser, Bind XXXII, Nr. 4. (A 1-8869).
- HARTMANN, RICHARD : *Al-Hadağ Al-Hamrā.* Istanbuler Forschungen 17, S. 40-50, Pl. 10-11. Herg. von dem Archäologischen Institut in Istanbul. (B-3257).
- HARTMANN, RICHARD : *Islam und Nationalismus.* Berlin: Akademie Verlag, 1948. 47 S. 4°. (B-3256).
- HARTMANN, RICHARD : *Zur Vorgeschichte des Abbasidischen Schein-Chalifates von Cairo.* Berlin: 1950, Akademie Verlag. 10 S. 4°. (B-3258).
- HAYRULLAH EFENDI : *Tefsir-i Süre-i Hacerât.* İstanbul: 1341, Darülfünun Matbaası. 64 S. 4°. (B-3265).
- HERBETTE, MAURICE : *Une ambassade Turquie sous le directoire.* Paris: 1902, Perrin et Cie. 343 S. 7 Pl. 8°. (A 1-8845).
- HORN, PAUL : *Tarih-i Muhtasar-ı İran.* Çevr. Paul Horn. Tahran: 1341. Meclis Matbaası. 4, 143 S. 8°. (A 1-8835).
- HORNBY, LADY : *Constantinople during the Crimean War.* London: 1863, Richard Bentley. 16, 5000 S. 4 Pl. 4°. (B-3269).
- İBN AL-ADİM, KAMAL AD-DİN : *Histoire d'Alep.* Damas: 1951, Institut Français de Damas. 59, 264 S. 3 Pl. 8°. (A 1-8815).
- İBN AL-^cAJAMI : "Les Trésors d'Or" de Sibî Ibn Al-^cAjami. Tom II. Tercüme eden J. Sauvaget. Beyrouth 1950, IX. 195 S. 8°. (A 1-8796).
- İBN TAYFUR : *Kitab-ı Bağdad. Neşreden İzzetü'l-Attarü'l-Hüseynî.* 239 S. 8°. (A 1-8861).
- İBN KUTAİBA : *Uyuna'l-Ahbâr. Nesr. C. Brockelmann.* Berlin: Verlag von C. Trübner, 1900. 4, 4, 499 S. 8°. (A 1-8841).
- İBN RECEB AL-BAĞDADİ : *Histoire des Hanbalites.* Damas: 1951. 33, 300 S. 3 Pl. 8°. (A 1-8814).
- İBNÜ'L-ESİR : *Tarihü'l-Kâmil. 11 cilt.* Mısır: 1301. Ezheriyye Matbaası. 10, 319 S.+8, 280 S.+8, 262 S.+10, 284 S.+11, 289 S.+8, 218 S.+8, 219 S.+13, 273 S.+13, 272 S.+12, 292 S.+10, 237 S. 4°. (B-3263).
- İNAN, AFET : "Kumandanlar madunlarından yüksek ve âlim olmalıdırlar. Belleten, XIV, 56 (1950). S. 507-514. Pl. LV-LX. 8°. (A 1-8878).
- International Bibliography of Historical Sciences. First year: 1926, Second year: 1927, Third year: 1928, Fifth year: 1930, Sixth year: 1931, Seventh year: 1932, Eighth year: 1933, Ninth year: 1934, Tenth year: 1935, Eleventh year: 1936, Twelfth year: 1937, Thirteenth year: 1938, Sixteenth year: 1947, Seventeenth year: 1948.* Paris: Libraire Armand Colin, 1930-48. 67, 367 S.+8, 431 S.+107, 458 S.+112, 514 S.+35, 529 S.+115, 525 S.+31, 510 S.+43, 487 S.+37, 475 S.+39, 449 S.+30, 499 S.+28, 424 S.+54, 364 S.+40, 325 S. 8°. (A 1-7560).

- IORGA, N. : *Points de vue sur l'Histoire du Commerce de l'Orient à l'époque moderne*. Paris: Libraire Universitaire J. Gamber, 1925. 120 S. 8°. (A 1—8851).
- JORDAN, PASCUAL : *Über die empirischen Tatsachen zum Problem der Sternentstehung*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 8. S. 221-233 8°. (A 1—8729).
- JORDAN, PASCUAL : *Über polynomiale Fastringe*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 12. S. 337-340 8°. (A 1—8729).
- JORDAN, PASCUAL : *Vierdimensionale Begründung der erweiterten Gravitations-Theorie*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 11. S. 319-334. 8°. (A 1—8729).
- KESSEL, MARTIN : *Die epochale Substanz der Dichtung*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang: 1950, Nr. 3. S. 81-100. 8°. (A 1—8722).
- KIEPERT, H. : *Memoir über die Construction der Karte von Kleinasien und Türkisch Armenien in 6 Blatt von Vincke, Fischer, Moltke und Kiepert*. Berlin: 1854, Simon Schroop. 194 S. 3 Pl. 8°. (A 1—8856).
- KİNTER, WILLIAM R. : *Kesin sonuç vastası*. Çevr. Celil Gürkan. İstanbul: 1950, Askeri Basımevi. 61 S. 4°. (A 1—8791).
- KNATCHBULL-HUGESSEN, SIR HUGHE : *Diplomat in peace and war*. London: 1949, Butler and Tammer Ltd. 10, 270 S. 8°. (A 1—8803).
- KNAUER, KARL : *Grenzen der Wissenschaft vom Wort*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1950, Nr. 13. S. 1077-1093. 8°. (A 1—8730).
- KOBE, PROF. : *A study on the Fou-Jan tribe*. Asiatic Studies (Kyoto: 1950). 40 S. 8°. (A 1—8798).
- KOROSEC, JOSIP : *Staroslovansko Grobišce na Btujskem gradu. The old burial place on the Castle-Hill of Ptuj*. Ljublijana: 1950. 367 S. 89 Rs. 1 Hr. 8°. (A 1—8797).
- KRAEMER, HANS : *Der Mensch und die Pflanzen*. Berlin: Bonn u. Co. 444 S. 42 Pl. 20 ilāv. 4°. (B—3270).
- KURTBEK, SEYFİ : *Millî savunma hizmetinde kadın*. İstanbul: 1951, K. K. K. İstanbul Basımevi. 31 S. 8°. (A 1—8807).
- LEUNCLAVIUS, IONNES : *Annales Sultanorum Othmanidarum a turcis sua lingua scripti*. Francofurdi: 1588, VI, 519 S. 8°. (A 1—8840).
- LUGAL, NECATİ-AYDIN SAYILI : *Ebü Nasr İlfârâbî'nin Halâ üzerine makalesi. Fârâbî's article on Vacuum. Araçça metni ve tercümeleleri hazırlayanlar Prof. Necati Lugal ve Doç. Aydın Sayılı*. Ankara: 1951, T. T. K. Basımevi. 52 S. 7 Pl. = T. T. K. Yayınları, Serie XV, 1 8°. (A 1—8800).
- MARQUART, J. : *Osteuropäische und ostastatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*. Leipzig: 1903. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. 50, 551 S. 8°. (A 1—8858).
- MILCH, WERNER : *Über Aufgaben und Grenzen der Literaturgeschichte*. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1950, Nr. 2. S. 53-77. 8°. (A 1—8722).

- MONTGOMERI, MAREŞAL : *Bati birliği savunma teşkilâtı. Çevr. Sadri Sarptır, Etem Alkan.* İstanbul: 1951, İstanbul Basımevi. 21 S. 8°. (A 1—8823).
- MORRIS, MAX : *Hungary builds a new education.* London: 1950, Eversholt Printing works. 16 S. 16 Rs. 8°. (A 1—8794).
- MORYSON, FYNES : *An itinerary, containing his ten yeeres travell through the twelve dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland.* Glasgow: 1908, James Mac Lehosé and Sons. 24, 467 S. 7 Pl.+466 S. 5 Pl.+6, 499 S. 4 Pl.+8, 520 S. 8°. (A 1—8834).
- MUHAMMED TAHİR, MİRZA : *Keşfü'l-ebyat.* Bombay: 1318, Nasiri Matbaası. 11, 146 S. 4°. (B—3264).
- NECMÜDDİN RAZİ : *Mirsadü'l-ibad.* Tahran: 1312, Meclis Matbaası. 3, 312 S. 8°. (A 1—8837).
- NÖLDEKE, TH. : *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen.* Leyden: 1879, E. J. Brill. 28, 503 S. 8°. (A 1—8847).
- OPPENHEIM, MAX FREIHERR VON : *Tell Halaf. Zweiter Band: Die Bauwerke von Felix Langenegger, Karl Müller, Rudolf Naumann.* Berlin: Walter de Gruyter u. Co, 1950. XVIII, 403 S. 76 Rs. 20 Pl. 4°. (B—3195).
- OSTEN, HANS HENNING VON DER : *Ancient oriental seals in the collection of Mrs. Agnes Baldwin Brett.* Chicago: 1936. 76 S. 12 Pl. = OIP vol. XXXVII. 4°. (B—3274).
- OSTEN, HANS HENNING VON DER : *Ancient oriental seals in the collection of Mr. Edward T. Newell.* Chicago: 1934. 10, 204 S. 41 Pl. = OIP vol. XXII 4°. (B—3276).
- ÖNDER, MEHMET : *Konya Rehberi.* Konya: 1950, Yeni Kitap Basımevi. 154 S. 1 Hr. 8°. (A 1—8788).
- ÖZ, TAHSİN : *Turkish textiles and velvets XIV-XVI centuries.* Ankara: 1950, State Printing House. II, 120 S. 36 Pl. 4°. (B—3255).
- PASİN, REŞİT : *Modern eğitimde filim.* İstanbul: 1951, İstanbul Basımevi. 96 S. 8°. (A 1—8824).
- PERROT, GEORGES : *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure.* Paris: 1867, Michel Lévy Frères. 24, 514 S. 8°. (A 1—8849).
- PERTUSIER, CHARLES : *Picturesque promenades in and near Constantinople, and on the waters of the Bosphorus.* London: 1820, Richard Phillips. VII, 132 S. 7 Pl. 8°. (A 1—8852).
- PETERSON, SIR MAURICE : *Both sides of the curtain. Memoires of a famous diplomatist.* London: 1950, Butler and Tanner Ltd. 11, 314 S. 8°. (A 1—8804).
- PFANNMÜLLER, GUSTAV : *Handbuch der Islam-Literatur.* Berlin: Walter de Gruyter u. Co, 1923. VIII, 436 S. 8°. (A 1—8854).
- POYNTER, MARY A. : *When Turkey was Turkey in and around Constantinople, With an introduction by the late Sir Edwin Pears.* London: 1921, Dutton and Co. 197 S. 1 Pl. 8°. (A 1—8855).
- Princera exposición de arte indigena autoctono. (1948).* 12 S. = Publicaciones de la Universidad de Santo Domingo vol LXI 8°. (A 1—8812).

- REMANE, ADOLF : *Die biologischen Grundlagen des Handels.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 18. S. 546-582. 8°. (A 1—8729).
- REZULZADE, MEHMET EMİN : *Çağdaş Azerbaycan Tarihi.* Ankara: 1951, Yeni Cezzevi Matbaası. 34 S. 8°. (A 1—8793).
- REŞER, DR. O. : *Lâtîfî's Tezkere. Nach dem Druck Istanbul (Mit Verbesserungen und Zusätzen aus Hss.).* Tübingen: 1950. 3, 319 S. 8°. (A 1—8864).
- ROSSBERG, DR. GERHARD : *Hörschwellenkurve und Resonanzeigenschaften der knöchernen Labyrinthkapsel.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 14. 8°. (A 1—8729).
- SAİT BEY : *Fıkıh tarihi.* İstanbul: 1340, Darülfünun Matbaası. 304 S. 4°. (B—3265).
- SARPTIR, SADRI-ETEM ALKAN : *Amerikan ordusu levâzım teşkilâtı.* İstanbul: 1950, İstanbul Basimevi. 84 S. 8°. (A 1—8789).
- SAUVEBOEUF, COMTE DE FERRIÈRES : *Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages.* 2 cilt. Paris: 1790, Buisson. 24, 298 S.+10, 303 S. 8°. (A 1—8838).
- SCHMİDT, ERİCH : *Anatolia through the ages. Discoveries at the Alishar Mound 1927 - 29.* Chicago: 1931. 165 S. 2 Pl. = OIC No. II. (A 1—8832).
- SCHMİDT, ERİCH F. : *Flights over ancient cities of Iran.* Chicago: 1940, University of Chicago Press. 22, 104 S. 119 Pl. 3 Hr. 2°. (C—357).
- SCHMİDT, ERİCH : *The treasury of Persepolis and other discoveries in the homeland of the Achaemenians.* Chicago: 1939. 139 S. 7 Pl. = OIC No. 21. (A 1—8829).
- SCHNEIDER, ALFONS MARIA : *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nicaea.* Berlin: 1943. 40 S. 21 Pl. = Istanbuler Forschungen, 16. Hrsg. vom Arch. Institut in Istanbul. (B—3868).
- SCHOTT, STEGFRIED : *Altägyptische Festdaten gesammelt und bearbeitet von Siegfried Schott.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 10. S. 582-1009, 5 Pl. 8°. (A 1—8730).
- SCHWİDETZKY, ILSE : *Turaniden-Studien.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 9, S. 235-291. 8°. (A 1—8729).
- SİGGELE, PROF. DR. ALFRED : *Die indischen Bücher aus dem Paradies der Weisheit über die Medizin des Ali ibn Sahl Rabban at-Tabari.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 14. S. 1097-1152. 8°. (A 1—8730).
- SOUTHGATE, HORATIO : *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia.* Vol. I. London: 1840, Tilt and Bogue. 12, 336 S. 8°. (A 1—8833).
- SPULER, BERTOLD : *Russlands Orientpolitik.* = Festschrift für Prof. Aubin. S. 183-192'den ayrıbasım. 8°. (A 1—8821).
- SPULER, BERTOLD : *Die Selbstbehauptung des iranischen Volkstums im früheren Islam.* Die Welt als Geschichte X, 3 (1950) S. 187-191'den ayrıbasım. 8°. (A 1—8778).
- The Statesman's Year-book 1950.* New-York: 1950, Macmillan Company. XXIV, 1594 S. 1 Hr. 8°. (A 1—8768).

- STOPP, KLAUS : *Karpologische Studien III und IV.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 17. S. 495-542. 8°. (A 1—8729).
- Suomalais-Ugrilaisen Seuran Julkaisut. Helsinki: 1941. 3 S. 8°. (A 1—8775).
- SYKES, MARK : *Through five turkish provinces.* London: 1900, Bickers and Son. 7, 149 S. 21 Pl. 8°. (A 1—8850).
- T'IEU, DR. YU: *Hui wu wen, P'u Chien Hsing Yuan Pin, T'san Chuon.* Japonya Tarih Kurumu neşriyatı. (A 1—8799).
- TOMEK, W. WLADIWOJ : *Johann Žiska. Versuch einer Biographie desselben.* Prag: 1882, J. Otto. 246 S. 8°. (A 1—8865).
- TROLL, WILHELM : *Botanische Notizien I.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 13. S. 343-358. 8°. (A 1—8729).
- TROLL, WILHELM : *Über den Infloreszenzbegriff und seine Anwendung auf die blühende Region krautiger Pflanzen.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 15. S. 377-415. 8° (A 1—8729).
- TROLL, WILHELM : *Zur Klärung der Polaritätsverhältnisse des Pteridophytenembros.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 10. S. 295-315. 8°. (A 1—8729).
- Türkiye istatistik yılığı 1950.* İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi. 31, 436 S. 4°. (B—3254).
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *İslâm San'atı.* İstanbul: 1948, Teknik Üniversite Matbaası. 11, 580 S. 74 Rs. 8°. (A 1—8805).
- ULLEIN-REVICZKY, ANTAL : *Souvenirs Hongrois en Turquie.* Budapest: 1943, 8 S. 3 Pl. 4°. (B—3266).
- Unesco Türkiye Millî Komisyon Yönetim Kurulunun beşinci genel kurula sunduğu çalışma raporu (4). 11 Mayıs 1951.* Ankara: 1951, Doğu Matbaası. 12 S. 8°. (A 1—8822).
- VINSKI, DR. ZDENKO : *Uz problematiku starog irana i kavkaza s osvrtom na podrijetlo anta i bijelih hrvata.* Zagreb: 1940, Stamparija Grafika. 24 S. 8°. (A 1—8846).
- WARBURTON, ELIOT : *The crescent and the cross: or, romance and realities of eastern travel.* London: 1851, Henry Colburn. IV, 442 S. Pl. 8°. (A 1—8842).
- WHITMAN, SIDNEY : *Turkish memoires.* London: 1914, William Heinemann. 11, 306 S. 1 Pl. 8°. (A 1—8844).
- WIESE, LEOPOLD : *Die Sozialwissenschaften und die Fortschritte der modernen Kriegstechnik.* = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 16. S. 1177-1187. 8°. (A 1—8730).
- WITEK, PAUL : *Notes sur la Tughra Ottomane.* Byzantion XX (1950). S. 267-293. 2 Pl. 8°. (A 1—8868).
- WITTFOGEL, KARL, A. : *Feng Chia-Sheng: Religion under the Liao Dynastie (907-1125).* Rewiev of Religion (1948). S. 355-374. 8°. (A 1—8777).
- WITTFOGEL, KARL, A. : *History of Chinese Society Liao (907-1125). General introduction.* Transaction, 36. S. 1-36'dan ayrılbasım. (B—3249).

- WITTFOGEL, KARL, A. : *How to checkmate Stalin in Asia. An American Policy geared to Chinese realities.* Commentary (1950), S. 334-341.'den ayrıbasım. (A 1-8776).
- WITTFOGEL, KARL A. : *Russia and Asia; Problems of contemporary area studies and international relations.* World Politics 11, 4 (1950). S. 445-462'den ayrıbasım 8°. (A1-8773).
- WOODWARD, E. L.-BUTLER, ROHAN : *Documents on British foreign policy 1919-1939.* First Serie, 3 vol. London: 1947-49. Oxford University Press. 543 S.+49, 967 S.+48, 971 S. Second Serie, 4 vol. London: 1947-50, Oxford University Press. 26, 603 S.+34, 525 S.+26, 617 S.+31, 565 S. Third Serie, 3 vol. London: 1938-50. Oxford University Press. 55, 655 S.+76, 692 S.+64, 677 S. 8°. (A 1-8802).
- YAZMAN, M. ŞEVKİ : *Büyük Taarruz nasıl oldu.* İstanbul: Kenan Kutay Matbaası. 15 S. 8°. (A 1-8809).
- YAZMAN, M. ŞEVKİ : *Dumlupınar'a giden yol.* İstanbul: Kenan Kutay Matbaası: 15 S. 8°. (A 1-8808).
- YİĞİTBAŞ, M. SADIK : *Kiği.* İstanbul: 1950, Cemal Azmi Matbaası. 424 S. 2 Pl. 8°. (A 1-8813).
- ZOUCHE, RICHARD : *Juris et indicii fecialis, sive, juris inter gentes, et quaestionum de eodem explicatio.* Edited by Thomas Erskine Holland. D. C. L. Translated by J. L. Brierly. 2 vol. Washington: 1911, The Lord Baltimore Press. 16, 204 S. 1 Pl.+17, 186 S. 4°. (B-3260).

*

- American Journal of Archaeology, LIV, 4 (1950); LV, 1 (1951).
- Anales de la Universidad de Santa Domingo, 47-48.
- Annario de la Universidad de Santo Domingo. 1949-1950.
- The Antiquaries Journal XXX, 3, 4 (1950); XXXI, 1, 2 (1951).
- Archiv Orientalni XVIII, 3, 4 (1950).
- Asia Major 11, 1 (1951).
- Biblica XXXI, 4; XXXII, 1, 2.
- Bibliotheca Orientalis VII, 6 (1950); VIII, 1 (1951).
- Bulletin Archaéologique Polonais XVII, 2-3 (1950).
- Bulletin de Correspondance Hellenique LXXIV, 1, 2 (1950).
- Bulletin Metropolitan Museum of Art IX, 5, 6, 7, 8, 9 (1951).
- Bulletin of the Institute of Historical Research, Supplement II, 1950; 28th and 29th Annual Report.
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XIII, 3 (1950).
- Bulletin, Société d'Histoire et Archéologie de Genève IX, 4 (1950).
- The Cambridge Historical Journal X, 1 (1950).
- Le Courrier III, 11-12 (1950); IV, 1-2, 3, 4 (1951).
- Danish Foreign Office Journal 1950, 1951.
- The Durham University Journal XII, 1, 2, 3 (1950-51).
- Finskt Museum LVII (1950).
- Germania XXIX, 1-2 (1951).

- Hesperia XX, 1 (1951).
 İdare Dergisi 208, 209 (1951).
 Iraq XIII, 1 (1951).
 Der Islam XXIX (1950).
 Israel Exploration Journal I, 1 (1950-51).
 İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi VIII, 1, 2 (1950).
 Journal of the American Oriental Society LXX, 4 (1950), Supplement 10 (1950).
 Journal Asiatic, CCXXXVII (1949), CCXXXVIII (1950).
 Journal of Hellenic Studies, LXIX (1949), LXX (1950).
 Journal of Near Eastern Studies X, 1, 2 (1951).
 Kirjath Sepher XXVII, 1 (1951).
 Man L, 256-272 (1950); LI, 1-62, 63-81, 82-96, 97-123, 124-154 (1951).
 Mélanges de l'Université Saint Joseph XXVIII (1949-50).
 Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 67 (1942).
 Ordu Dergisi 150, 151, 152 (1949); 153, 154, 155, 156 (1950); 157, 158 (1951).
 Orientalia XX, 1, 2 (1951).
 Oriente Moderne XXX, 10-12 (1950); XXXI, 1-3 (1951).
 Osmanlı Tarih Deyimleri ve terimleri sözlüğü fask. 10.
 Papers of the British School at Rome XVIII (1950).
 Research 4, 5 (1951).
 Resimli Tarih Mecmuası 13 (1951).
 Revue Danoise 1 (1951).
 Runa III, 1-2 (1950).
 San'at Ansiklopedisi, Fasikül 16, 17, 18.
 Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-Hist. Klasse CLXXXV, 1 (1917); CXCVII, 3 (1922).
 Siyasî İlimler Mecmuası XX, 237, 238, 239, 240 (1950-51).
 Sumer, a Journal of Archaeology in Iraq VII, 1 (1951).
 Suomen Muinaisumistoyhdistyksen Aikakauskirja L, LI.
 Suomen Museo LVII (1950).
 Syria XXVII (1950).
 Tıp Dünyası XXIV, 1, 2, 3, 4, 5 (1951).
 Türk Ansiklopedisi IV, 30, 31, 32; V, 33, 34, 35.
 Türk Folklor Araştırmaları 1, 18, 19, 20, 21, 22 (1950-51).
 Türkiye Bibliyografyası I, II, III, IV (1950).
 Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni III, 1 (1951).
 Unesco, Bulletin for Libraries IV, 12 (1950); V, 1, 2, 3, 4, 5 (1951).
 Unesco Haberler Bülteni II, 1-2 (1951).
 University Museum Bulletin XV, 2-3 (1950).
 Die Welt des Islam I, 1, 2, 3, 4 (1951).
 The Yale Review XL, 2, 3.
 Yeşilay 220, 221, 222.

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
BOSSERT, PROF. H. TH., Traducteur en turc : U. BAHADIR ALKIM : Matériaux et ustensiles d'écriture chez les Hittites	1
————— : Texte en allemand de l'article ci-dessus	9
FIRATLI, NEZİH : Un portrait d'empereur de la fin du IV ^e siècle	17
ARTUK, İBRAHİM : Un sceau en plomb gravé au nom du calife oméyade Abdülmelik bin Mervan	21
BURIAN, ORHAN : Un Anglais qui visita notre pays il y a trois siècles : Peter Mundy	27
 Traductions :	
SCHNEIDER, ALFONS MARIA : La population d'Istanbul au XV ^e siècle ..	35
 Bibliographie :	
ATEŞ, AHMED : Quelques manuscrits importants se trouvant aux biblio- thèques de Konya	49
 Informations :	
ALKIM, U. BAHADIR : Travaux de Karatepe; sixième saison	131
————— : Texte en anglais de la note ci-dessus	134
İNAN, ABDÜLKADİR : Deuxième Kourgan de Pazırık	137
Livres et Revues reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque durant la première moitié de l'année 1951	141

P L A N C H E S

I—IV^a - H. Th. Bossert
V—VI - N. Firath
VII - İ. Artuk
VIII - O. Burian
IX—X - A. M. Schneider
XI—XVIII - A. Ates
XIX—XXII - A. İnan

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XVI

No. 61

Janvier 1952

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5